

JAARBOEKJE 2019

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

J A A R B O E K J E

2019

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

‘NIFTARLAKE’

Ereleden en bestuur

<i>Erevoorzitter</i>	drs E. Munnig Schmidt
<i>Ereleden</i>	mw mr dr M.A. Dukes-Greup mw Sally Munnig Schmidt-Neubauer
<i>Lid van verdienste</i>	A.J.A.M. Lisman, Nieuwersluis
<i>Voorzitter</i>	Bertien Koole-Quarles van Ufford, Ridderhofstad Gunterstein, Zandpad 48, 3621 NE Breukelen, 06-54200754, Bertien.koole@gmail.com
<i>Secretariaat</i>	Jurgen Wasser, Straatweg 160, 3603 GT Maarssen 0346-550872
<i>Ledenadministratie</i>	mw Godelief Hofman-van Miert, Zandpad 83, 3621 NG Breukelen 0346-261201, Hofman.breukelen@gmail.com
<i>Penningmeester</i>	mr Johan Buitenga, Stationsweg 14, 3631 AK Nieuwersluis
<i>Leden</i>	drs Juliette J.M.A.M. Jonker-Duynstee Anthony Lisman mr Onno Meerstadt drs Rob Th. Schoenmaker (evenementen) mw Quirine Cleton
<i>Redactie 2019</i>	Juliette Jonker-Duynstee, E. Munnig Schmidt, Louise Woltering-Moors
<i>Contributie</i>	€ 15,00 op NL66 INGB 0000513805 t.n.v. Oudheidkundig Genootschap Niftarlake
<i>Website</i>	www.Niftarlake.com
<i>ISBN</i>	978 90 8704 826 6

In memoriam Mr Dr M.A. Dukes-Greup (1930-2019)

Ineke Dukes-Greup

Ineke Dukes kwam in 1975 het bestuur van Oudheidkundig Genootschap Niftarlake versterken in de functie van bibliothecaris. Zij en haar man, Graham Dukes, hadden een jaar eerder kasteel Oudaen in Breukelen gekocht en hadden de Vechtstreek in hun hart gesloten.

De Niftarlake-bibliotheek had zij al een plaats op de zolder van Oudaen gegeven. Met haar echtgenoot zette zij haar schouders onder een eerste restauratie van het gedurende een langere verhuurperiode zeer onderkomen huis. Tevens ondernamen zij een revitalisatie van het toen eveneens wat verkommerde Genootschap.

Samen maakten zij een kleine brochure over Niftarlake die zij bij enige honderden adressen in de streek in de bus deden. Het resultaat van die krachtdadige actie mocht er zijn: het ledental maakte een sprong van 248 in 1973 naar 418 in 1977. Beiden schreven zij het jaarboekje 1976 vol met goede verhalen die de

opleving ondersteunden. De familie Dukes, met dochter en zoon, was de eerste in 1978 die hun kasteel openstelde voor wat tot een traditie zou uitgroeien: de Niftarlake Nieuwjaarsreceptie. Daar wordt nu jaarlijks door ruim tweehonderd leden verlangend naar uitgekeken.

In 1984 verliet Ineke haar geliefde Oudaen, maar ze bleef nog vijf jaar in Breukelen wonen tegenover de Markt. In 1989 verhuisde zij naar Amsterdam, dicht bij haar moeder. Oudaen had haar echter niet losgelaten en in 1991 promoveerde zij op de geschiedenis van het kasteel bij professor jkvr. M. de Winter te Utrecht. De dissertatie besloeg twee kloeke banden. In dat zelfde jaar werd zij vicevoorzitter van het Genootschap dat zo bleef profiteren van haar initiatieven en daadkracht.

In 2002 was er na het overlijden van haar moeder geen reden om in Amsterdam te blijven en trokken kleinkinderen haar naar Amersfoort. In 2014 werd ondergetekende bij zijn afscheid als voorzitter van Niftarlake benoemd tot erevoorzitter waarop hij Ineke, die zo veel had bijgedragen tot de groei en bloei van het Genootschap, voordroeg als erelid hetgeen bij acclamatie werd bevestigd.

E. Munnig Schmidt

Jaaroverzicht 2019

Sinds ledenheugenis begint het genootschapsjaar met de Nieuwjaarsreceptie en dat bij voorkeur op een buitenplaats in de Vecht- en Angstelstreek. Ditmaal werden de leden ontvangen op de oudste en beroemdste buitenplaats aan de Vecht: Huis ten Bosch te Maarsse. De huidige bewoners, de familie Van Lanschot-van Vloten, hebben het huis sinds hun aankoop daarvan een diepgaand bouwonderzoek doen ondergaan. De gegevens die daaruit naar voren kwamen, waren leidend voor het daaropvolgende restauratietraject. De zeer vele op de receptie aanwezige leden en hun partners hebben zich kunnen overtuigen van het prachtige resultaat. Het bestuur is gastheer en -vrouw zeer erkentelijk voor het openstellen van hun huis op *zondag 13 januari*. Door het steeds maar toenemend succes van de Nieuwjaarsreceptie wordt de groep vaak te groot voor een binnen-ontvangst in particuliere huizen. Vandaar dat het bestuur overweegt (ook) een zomerborrel in de buitenlucht te organiseren, waar alle leden welkom zijn.

Al vele jaren heeft het genootschap een beroep mogen doen op de tijd van professor dr. R. Baarsen, conservator van het Rijksmuseum te Amsterdam, om een van zijn boeiende lezingen voor Niftarlake te houden. Ditmaal was het onderwerp de eigenlijk tijdloze kwabstijl, die door de Utrechtse edelmetaalsmid Paulus van Vianen (ca. 1570-1613) is ontwikkeld. Tot in de jaren '50 van de zeventiende eeuw heeft die stijl vele kunstenaars en de betere ambachtslieden gestimuleerd bijzondere voorwerpen zoals schilderijlijsten, tafels, kastversieringen en natuurlijk edelsmeedwerk tot stand te brengen. De gobelinzaal van Slot Zuylen was zeer geschikt voor deze lezing op *26 februari*.

Op *18 maart* hield ons bestuurslid Anthony Lisman zijn inleiding op de in september te houden excursie naar kasteel Heemstede te Houten. Het onderwerp sprak de leden zo aan dat zich het dubbele aantal aanmeldde dan gepland. De oorspronkelijke locatie, zijn huis VreedenHoff, was hiermee te klein geworden en wij konden gelukkig uitwijken naar Slot Zuylen. Het na een verwoestende

Afb.1. Wilke Sloesarwij vertelt over het interieur van de kerk van Nieuwer ter Aa.

brand weer letterlijk uit de as herrezen zeventiende-eeuwse buiten Heemstede is sinds 2017 in handen van het bedrijf van de familie Lisman en wordt door hen met grote zorg omringd. Restauratiearchitect Leo Wevers is op de geschiedenis van het kasteel afgestudeerd en Anthony en hij vertelden met verve over het huis en zijn wedervaren.

Het oude kerkje in Nieuwer ter Aa, een van de woonkernen van Stichtse Vecht, is een voor velen onbekende parel van de streek. Op *17 april* kon een dertigtal leden hun kennis van de streek verhogen door deelname aan de excursie naar de kerk begeleid door Wilke Sloesarwij en Leo den Hartog. De oude twaalfde-eeuwse fundamenteën die bij de torenrestauratie even te zien waren, zijn niet meer zichtbaar, maar getuigen van een vroege bewoning van dit gebied. De drie kastelen die rond Nieuwer ter Aa hebben gestaan, werden bewoond door adellijke families waarvan de wapens in kleurrijk glas in lood zijn achtergelaten. Die glazen zijn zorgvuldig gerestaureerd, evenals het dak van de kerk. Onlangs is die restauratie geëerd met de toekenning van de Bronzen Troffel door de Open Monumentendagcommissie van Stichtse Vecht.

De ALV van Niftarlake werd weer gehouden in de sociëteit van de KWVL in Loosdrecht op *15 mei* met het jaardiner dat zich kon verheugen in de deelname van een veertigtal leden. De Vechtplassencommissie deed verslag van de vele activiteiten om onze streek voor het huidige maar vooral ook het nageslacht mooi te houden.

Afb. 2. De excursie naar Sypesteyn.

Het laatste evenement voor het zomerreces was de excursie naar museum Sy-
pesteyn in Nieuw Loosdrecht op *25 juni* met wandeling door het interessante
park. Vooral het Loosdrechts porselein uit de fabriek van dominee Mol in Oud
Loosdrecht uit het eind van de achttiende eeuw is de moeite zeer waard, met
daarbij de uit de plas opgedoken misbaksels, die een goed beeld geven van het
bakproces en de daarbij ondervonden problemen.

Tijdens het mooie weer op *22 september* kwamen 56 leden naar Houten om huis
en tuin van kasteel/buitenplaats Heemstede te bewonderen. In twee groepen
konden Anthony Lisman en Leo Wevers ieder telkens een uur wijden aan de
rondleidingen. Aan het einde werd in het noordelijke van de twee herbouwde
huizen op thee, wijn en fris getrakteerd. Op 2 april 2003 was er al eens een
excursie van Niftarlake naar Heemstede, maar toen bleef het huis gesloten.
Veel eerder, op 3 augustus in 1922, is het genootschap ook te gast geweest op
het huis dat toen nog bewoond werd. Toen was boven de voordeur nog het
marmeren beeldje van Diana aanwezig dat na de brand is verdwenen. Anthony
Lisman heeft € 200 uitgelooft voor degene die hem op het spoor kan zetten om
het beeldje terug te vinden.

Kasteel Gunterstein te Breukelen, eind zeventiende eeuw gebouwd op de fun-
damenten van het in 1672-'73 door de Fransen vernielde oude kasteel, zag *15
oktober* een vijftiwintigtal leden binnen zijn muren om de prachtige wandkle-
den in de grote zaal eens goed in zich op te nemen. Ook werd aandacht besteed
aan de doop- en kinderkleding en linnen damast uit de familiecollectie. Kas-
teelvrouw Bertien Koole-Quarles van Ufford en ons lid Jet Pijzel-Dommisse,
oud conservator van het Gemeentemuseum in Den Haag, deelden hun kennis
met de geboeid luisterende gasten.

Het evenementenjaar 2019 werd afgesloten met een bezoek op *20 november* aan
het privé-museum in het achttiende-eeuwse huis Zuylenburgh van de familie
Degenaar te Oud Zuilen. De heer H. Hooijmaijers, plaatsvervangend directeur
van wetenschapsmuseum Boerhaave te Leiden, begeleidde de 25 aanwezige le-
den om tekst en uitleg te geven over de verrassend uitgebreide collectie bijzon-
dere zeventiende- en achttiende-eeuwse wetenschappelijke instrumenten, glo-
bes, uurwerken en andere mechanische toestellen. De groep kreeg de primeur
een achttiende-eeuwse marmeren plaquette met het wapen van de familie Van
Tuyll van Serooskerken te zien. Het wapen bestaat uit drie braskoppen met

Afb. 3. Voor de vinder van dit beeldje van Diana looft de heer Lisman een beloning van € 200 uit.

Afb. 4. De groep Niftarlakeleden genoot van de toelichting op de unieke objecten van de collectie Zuylenburgh.

uithangende tongen met aan weerszijden op een grasgrond twee wildemannen met knots. Deze plaquette was een paar dagen eerder op een veiling gekocht en was net afgeleverd. Ze hing in de achttiende eeuw op het slot, in de periode dat Belle van Zuylen hier vertoefde. De heer Degenaar geeft de plaquette in langdurige bruikleen aan het slot, zodat ze terugkeert naar haar oorsprong. Een gezellige borrel sloot excursie en jaar af.

Memorabel is tot slot dat het dit jaar 30 jaar geleden is dat Uitgeverij Verloren de vormgeving en druk van ons Jaarboekje ter hand nam, wat ieder jaar weer tot een prachtig resultaat leidt.

E. Munnig Schmidt
Loenen 2019

Afb. 5. De marmeren plaquette met het wapenschild van de familie Van Tuyl van Serooskerken.

Historisch onderzoek ten behoeve van een herstel- en beheerplan van ‘De overplaats van Over-Holland’ te Nieuwersluis

Nina Wijsbek

(ingekort en bewerkt door E. Munnig Schmidt en J. Jonker)

Inleiding

De als rijksmonument beschermde historische buitenplaats **Over-Holland** ligt aan de Rijksweg te Nieuwersluis (afb. 1). Het was de eerste buitenplaats in de omgeving van Nieuwersluis/Breukelen met een overplaats (19 ha) die deel uitmaakt van het rijksmonument en nog in vrijwel ongewijzigde vorm de zeventiende- en achttiende-eeuwse geometrische structuur bevat. In 1928 is de buitenplaats aangekocht door stichting Het Utrechts Landschap, die de overplaats als openbaar wandelpark openstelde en het beheer voert. De huisplaats (2,5 ha) is later in erfpacht uitgegeven aan de eigenaar van het opstalrecht van het huis **Over-Holland**.

Afb. 1. Zicht op Over-Holland via de gezichtslaan in de overplaats (Foto: Maartje Bos, Stichting In Arcadië 2017).

Afb. 2. Luchtfoto van Over-Holland en het parkbos aan de overzijde van de Rijksstraatweg. Op de voorgrond het parkbos van Hunthum, dat onlangs deels gekapt is ten behoeve van de bouw van een nieuwe buitenplaats. (foto: Dataplatform)

Dit artikel bevat het (tuin)historisch onderzoek dat stichting In Arcadië heeft uitgevoerd in opdracht van de stichting Het Utrechts Landschap ten behoeve van haar toekomstvisie op de instandhouding en het beheer van de buitenplaats.¹ **Over-Holland** is een van de top-buitenplaatsen in het bezit van Utrechts Landschap, maar in de afgelopen jaren is de bijzondere cultuurhistorische aanleg minder goed te beleven. De overplaats en huisplaats vormen een historisch en ruimtelijk samenhangende eenheid; de gehele buitenplaats dient door het publiek als een eenheid te kunnen worden beleefd. Om dat doel te bereiken is een gedetailleerde tuinhistorische waardestelling gemaakt. Hieraan voorafgaand is uitgebreid onderzoek gedaan naar de geschiedenis van het huis **Over-Holland** en haar overplaats (afb. 2).

Afb. 3. De Stadswetering, in de dertiende eeuw gegraven tussen de Angstel en de Vecht, loopt tussen de terreinen van Over-Holland en Sterreschans. Waterstaatskaart uit circa 1660 (Tekeningachief Het Utrechts Archief 90).

Voorgeschiedenis

Circa 2000 jaar v.Chr. ontstond een nieuwe noordelijke tak van de Rijn: de Vecht. Deze rivier volgde de loop van de huidige Angstel en Gein en vanaf Weesp de huidige Vechtloop naar Muiden. Via het IJ mondde deze rivier uit in de Noordzee. De Vecht was oorspronkelijk een getijdenrivier, zodat naast afzettingen van rivierklei ook zeekleiafzetting heeft plaatsgevonden. Na de Romeinse tijd verlandde deze loop van de Vecht en verplaatste de rivier zijn loop naar de huidige bedding en stroomde via Vreeland, Nigtevecht en Weesp. De huidige Angstel en Aa zijn in feite veenstromen die liggen in de oude Vechtloop. Vanaf de vroege Middeleeuwen werd de Vecht een belangrijke waterweg voor Dorestad (Wijk bij Duurstede) en de handel met de Oostzeelanden. Via de Vecht bereikte men de Zuiderzee. De Vechtoevers raakten in deze periode bevolkt. Plaatsnamen als Lona genoemd in 953 (Loenen), Marsna (Maarszen), Attingahem (Breukelen), Abecenwalde (Abcoude) en Zwesen (Zuilen) herinneren hieraan. Al voor de tiende eeuw zijn delen van de oeverwallen langs de Vecht bewoond en ontgonnen.

In de tweede helft van de tiende eeuw werd een aanvang gemaakt met de ontginning van de Hollands-Utrechtse veengebieden. Mogelijk behoorde de oude hoger gelegen oeverwal van de Ruige Aa – zoals De Vecht in een vroeger stadium heette – tot de eerste gebieden die in gebruik werden genomen. De blokvormige verkaveling ten westen van de Rijksweg ter hoogte van **Over-Holland** wijkt duidelijk af van de latere langgerekte veenontginningen die in de twaalfde eeuw tot stand kwamen en haaks op de Vecht staan. In de dertiende eeuw werd op last van de stad Utrecht de Stadswetering als verbinding tussen de Aa en de Vecht gegraven. Dit is de wetering tussen de (latere) buitenplaatsen **Over-Holland** en **Sterreschans**. De watergang werd gegraven op de plek waar voorheen de Ruige Aa liep. Aangezien het Vecht-peil en het Aa-peil verschilden en er geen sluis in de Stadswetering was aangelegd, werd bij Nieuwer Ter Aa een overlaadpunt aangelegd. In de veertiende eeuw werd dit punt beveiligd met de bouw van kasteel Aastein. Met de groei van de handel bleek de Stadswetering in de vijftiende eeuw het handelsvolume niet meer aan te kunnen. Ter vervanging van de Stadswetering werd in of voor 1448, wederom op last van Utrecht, iets noordelijker dan de Stadswetering een nieuwe bredere wetering gegraven, de Nieuwe Wetering, tussen de Angstel en de Vecht. Hiertoe werd tevens de Angstel vanaf deze aansluiting richting Amsterdam verbreed. De naam Nieuwersluis dankt de bewoningskern aan de sluis aan de Vechtzijde van de verbinding (afb. 3).

Ontwikkelingsgeschiedenis

De ontwikkeling van de overplaats van **Over-Holland** is op te delen in vier periodes:

1676-1755:	De stichting van de buitenplaats Over-Holland en de eerste aanleg in geometrische stijl
1755-1799:	Over-Holland onder Straalman – gedeeltelijke her-aanleg in landschapsstijl
1799-1928:	Over-Holland onder Van den Bergh, Clifford en Doude van Troostwijk
1928-heden:	Over-Holland in handen van stichting Het Utrechts Landschap.

Periode 1. 1676-1755: De stichting van de buitenplaats Over-Holland en de eerste aanleg in geometrische stijl

In deze periode is **Over-Holland** aangelegd met een eerste, geometrische aanleg, vanaf het begin met overtuin. Deze aanleg werd tussen 1719 en 1726 uitgebreid en verfraaid tot een van de grootste en meest prestigieuze parken in de Vechtstreek.

Stichting door het echtpaar Poppen-Cromhout

Over-Holland is in 1676 gesticht door Catharina Cromhout (1646-1734) en Jacob Poppen (1640-'94). Catharina erfde de grond in 1669 ter plaatse van **Over-Holland** van haar vader, Jacob Cromhout (1608-'69), eigenaar van de buitenplaats **Huis ten Bosch** in Maarssen. Jacob Poppen was een telg uit een vermogend Amsterdams ondernemersgeslacht. Zijn gelijknamige grootvader was bij zijn dood in 1624 de rijkste inwoner van Amsterdam en liet f 920.000 na.²

Over-Holland stond eerst bekend onder de naam 'Plaetse ter Aa', maar in 1719 wordt het al genoemd als **Over-Holland**.³ De naam **Over-Holland** heeft de buitenplaats volgens overlevering te danken aan het feit dat het tegenover de heerlijkheid Mijnden lag, die tot 1798, van 1801-'07 en van 1814-'19 tot het gewest Holland behoorde. Per schip was **Over-Holland** comfortabel en snel bereikbaar via de Amstel, Angstel en Nieuwe Wetering die bij Nieuwersluis in de Vecht uitkwam. De buitenplaats werd aangelegd ter plaatse van een boerderij die dicht bij de Vecht lag. De Heerenweg (de huidige Rijksstraatweg) werd verlegd, zodat de buitenplaats direct aan de Vecht kwam te liggen.⁴ Overigens werd het aanpalende **Vijverhof** ook in deze periode, namelijk tussen 1670 en 1674, aangelegd, inclusief wegverlegging. Dat de weg in samenhang met de bouw van de buitenplaatsen is verlegd, is te zien aan het feit dat de weg ter plaatse van deze buitenplaatsen een rechtlijnig tracé heeft met knikken precies op de grenzen van de huiskavels. In het geval van **Over-Holland** is dat bij de Stadswetering en op de grens met **Vijverhof**.

Volgens Dr. R. van Luttervelt had **Over-Holland** vanaf de eerste aanleg een overtuin, vanwege het kleine oppervlak van het perceel tussen de Vecht en de rijweg.⁵ Uit een combinatie van de kaart van de Vechtstreek en omgeving uit 1719 van Daniël Stoopendaal en de *Nieuwe Kaart van Loenen* door C.C. van Bloemswaerd uit 1726 kan de hoofdopzet van de oudste aanleg gereconstrueerd worden. Over de details van de aanleg zijn geen bronnen overgeleverd. In hoofdlijnen bestond de oudste aanleg uit een huisplaats en overplaats met een as door het huis en overplaats en een dwars-as. De hoofdas was gericht op

Aastein, wat verklaart waarom die niet parallel aan de Stadswetering loopt. Mogelijk ligt hier ook een relatie met de naam 'Plaetse ter Aa'. De aanleg loopt tot aan de boerderij die voor het eerst op de kaart uit 1660 is weergegeven.

Tegenover het kavel van **Vijverhof** ligt in deze periode nog een open weidegebied zonder aanleg. Langs de Stadswetering en langs de Heerenweg liggen plantages met meerdere rijen opgaande bomen in een strak plantverband. De 'vulstukken' bestaan uit tuinen en boomgaarden. De oudste aanleg is tot op heden herkenbaar, maar is door de jaren heen wel gemoderniseerd en uitgebreid.

Over-Holland in handen van Chitty en uitbreiding van de aanleg onder Huygens

Op 26 mei 1699, vijf jaar na het overlijden van haar echtgenoot, verkocht Catharina Cromhout de buitenplaats aan de uit Engeland afkomstige koopman Matthew Chitty (1648-1714). Uit de periode Chitty zijn geen aanpassingen aan of werkzaamheden in de tuin-/parkaanleg bekend. Na de dood van Chitty vererft de buitenplaats op zijn dochter Agneta Chitty (1681-1759). Agneta was in 1708 gehuwd met de Amsterdamse bankier en regent mr. Theodorus Huygens (1675-1740), heer van Honkoop en Opvoorst. Huygens wordt genoemd in stukken betreffende de verdeling van de nalatenschap van zijn schoonvader Matthew Chitty. De buitenplaats wordt hierin niet expliciet genoemd. Wel staat vermeld dat Huygens jaarlijks een som van 'seventy five pounds of lawfull money of Great Britain' zal ontvangen.⁶

In *De Zegepraalende Vecht* wordt **Over-Holland** genoemd als 'de Buiten-plaets van den H. Theod. Huigens, schepen van Amsterdam, Heere van Honkoop'. Van Huygens is niet bekend dat hij nog een andere buitenplaats bezat. Hij moet een grote interesse in tuinieren en plantkunde hebben gehad. Bij het veilen van zijn omvangrijke boekenbezit in mei 1741 blijkt uit de catalogus dat hij tientallen boeken over deze onderwerpen bezat waaronder bekende werken als *Instructions pour les jardins, fruitiers et potagers* (1690) door De La Quintinye, *La Theorie et la Pratique de jardinage* (1715) van Dezaillier d'Argenville, *De Nederlandsche Hovenier* van Van der Groen (1670), de *Citricultura* van Van Sterbeek (1682), *Flora Lugduno Batavae Flores* (1690), *Historia Plantarum* door Boerhaave (1727).⁷

Uit de periode Huygens zijn twee kaarten bekend, de kaart van de Vechtstreek en omgeving van Stoopendaal uit 1719 (afb. 4) en de *Nieuwe Kaart van Loenen*

Afb. 4. Kaart van de Vechtstreek en omgeving uit 1719 door Daniël Stoopendaal in De Zegepraalende Vecht. Detail.

door C.C. van Bloemswaerd uit 1726 (afb. 5). Op Stoopendaals kaart zijn de huisplaats en overplaats van **Over-Holland** geabstraheerd en symmetrisch aan weerszijden van de Rijksstraatweg weergegeven. Zichtbaar is een geometrische aanleg, met rechte lanen en waterlopen en een symmetrische opzet. In de overplaats zijn de huidige hoofdas en dwars-as herkenbaar. De hoofdas is zoals al gezegd gericht op de ruïne van kasteel **Aastein**, vandaar dat deze niet parallel aan de Stadswetering of haaks op de heersende kavelrichting ligt. In het rijtje aangrenzende buitenplaatsen **Rupelmonde**/**Sterreschans**/**Over-Holland** is **Over-Holland** dan de enige met een overplaats. Op de kaart is direct ten westen van het bijschrift 'Over-Hollant', 'Huis ter Aa' bij het overslagpunt in de Stadswetering afgebeeld. De aanduiding 'Huis ter Aa' op de kaart is verwarrend, omdat **Huis ter Aa** ook wel **Aastein** werd genoemd, en een gelijknamig kasteel,

Afb. 5. *Nieuwe kaart van Loenen* door C.C. van Bloemswaerd, 1726. Het Utrechts Archief, TAX 2079. Detail, ingezoomd op de parkaanleg van Over-Holland.

Huis ter Aa, vlakbij lag, in het dorp Nieuwer ter Aa. De twee worden zowel in geschreven bronnen als op kaarten vaak met elkaar verward.⁸

Een ets in *De Zegepraalende Vecht* toont **Over-Holland**, gezien vanaf de Vecht, met op de voorgrond een imposante zeventiende-eeuwse theekeoepel, die uit twee verdiepingen bestaat. Links naast de theekeoepel is het toegangshek te ontwaren van de huisplaats van **Over-Holland** (afb. 6).

Een gedetailleerder beeld van de geometrische aanleg geeft de *Nieuwe Kaart van Loenen*. Deze kaart evenaart de latere kadasterkaarten en verschaft enorm veel informatie en laat zien dat de overplaats ten opzichte van 1719 is uitgebreid. De uitbreiding betreft het tegenover **Vijverhof** gelegen moestuinperceel. Uit een vergelijking van beide kaarten valt tevens af te leiden dat de hoofdas door de overplaats tussen 1719 en 1726 verlengd is tot achter het boerderijcomplex,

Afb. 6. Over-Holland in *De Zegepraalende Vecht* van Daniël Stoopendaal (1719).

waarmee de boerderij binnen de aanleg kwam te liggen. De buitenplaatsen zijn op deze kaart aangegeven met letters, de weidepercelen met cijfers. **Over-Holland** wordt op deze kaart genoemd als eigendom van Jacob Boreel, net als de percelen met nummer 5 die zich tot ver ten westen van de Vecht uitstrekken. De weilanden betreffen de laagst gelegen delen van **Over-Holland**. Het huis met huisplaats ligt op de hoge oeverwal van de Vecht en de overplaats ligt op een hoger gelegen kreekrug, waar de voormalige Ruige Aa liep. Zowel aan de noord- als aan de zuidgrens van de huisplaats loopt vanaf de Vecht een laan, die doorloopt in de overplaats ten westen van de Heerenweg. De overplaats en de huisplaats zijn van oudsher ook met elkaar verbonden door een met laanbomen beplante, op het huis gerichte zichtas in de overplaats. Deze situatie is identiek aan die van het naastgelegen **Sterreschans**. De specifieke vorm in de hoofdas met verbredingen en onderbrekingen op kruispunten

doet vermoeden dat er een *tapis vert* lag, met nadrukkelijk vormgegeven contour en aan weerszijden paden. *Tapis vert* betekent letterlijk ‘groen tapijt’, het is een looper van kort gemaaid gras. De laan wordt gevormd door een dubbele rij bomen. De tuin- en parkaanleg van zowel huis- als overplaats toont verschillende vakken die van elkaar zijn gescheiden door kavelsloten. De zuidoosthoek van de overplaats bestond uit apart omgrachte tuindelen met, gezien de indeling in (moes)bedden, een ‘enterij’ en een gecombineerde sier-moestuin. Naast de Stadswetering en naast de Heerenweg lagen meer-rijige plantages, net als ten tijde van de oudste aanleg, met daarnaast windsingels van hakhout. De twee gebouwen in de noordwesthoek van de overplaats zijn een boerderij en stal. Achter dit gebouwencomplex lag een boomgaard met vier geschulpte vakken die gezien de vormgeving duidelijk deel uitmaakte van de zorgvuldige en fraai opgezette aanleg.

Wat aan de hand van de *Nieuwe kaart van Loenen* ook duidelijk wordt, is de structuur van het verkavelde landschap, en de invloed die deze structuur heeft op de aanleg van **Over-Holland**. Dit is bijvoorbeeld te zien aan de gerende lijnen in de aan **Sterreschans** grenzende overplaats en het feit dat de kavelsloten tussen de weilanden op sommige punten aansluiten op de waterlopen in de overplaats van **Over-Holland**. Deze situatie is tot op heden intact (afb. 7).

Het mysterie Jacob Boreel

In de literatuur wordt steeds genoemd dat **Over-Holland** voor 1726 in handen komt van Jacob Boreel en in zijn bezit blijft tot na 1730. Deze vermelding is gebaseerd op de *Nieuwe Kaart van Loenen* door C.C. van Bloemswaerdts waarop Jacob Boreel als eigenaar vermeld staat. In 1726 is de Amsterdamse burgemeester Jacob Boreel (1630-'97) echter al lang overleden. Het lijkt onwaarschijnlijk dat zijn kleinzoon Jacob Boreel (1711-'78) als 13- of 14-jarige **Over-Holland** zou hebben gekocht. Als Jacob **Over-Holland** van zijn vader Willem (1675-1727) zou hebben geërfd, kon dit pas in of na 1727 plaatsvinden. In het omvangrijke familiearchief Boreel in het Nationaal Archief zijn ook geen stukken aangetroffen die wijzen op bezit van de Boreels in de Vechtstreek in het eerste kwart van de achttiende eeuw.

Over-Holland ten tijde van de familie Van Mekerem

Tussen 1732 en 1755 is **Over-Holland** in bezit van de zijdehandelaar Jan van Mekerem (1684-1744) en zijn echtgenote Margaretha Rutgers (1688-1755). Zij lieten twee zijvleugels aan het hoofdhuis bouwen en plaatsten verschillende

Afb. 7. Kaart van de situatie tusschen het dorp Breukelen en het Fort de Nieuwersluis, 1796. Universiteitsbibliotheek Leiden, Collectie Bodel Nijenhuis 41 N 147. Detail. Ingezoomd de percelen in landschapsstijl in de overplaats.

toegangshekken: twee aan de Rijksstraatweg en twee smeedijzeren hekwerken aan de Vecht. Eén hek in de as van het huis en één hek voor de theekoepel aan het water.

Een huurcontract voor ‘de boerehoffstede gelegen bij de plaats overholland (...) bestaende in een huijsse, berg schuur wagenschot en een stalling voor ses paarden mette negenentwintich mergen wijland en hoyland daar aenbehoorende van 29 oktober 1733’ geeft aanvullende inzichten in de indeling van de overplaats.⁹ Zo vermeldt het huurcontract:

‘De huurders sullen de wilgebomen om de enterij mogen beknoten, mits opsjintijt hackende, sonder schade aen de bomen te doen, off aende vruchten van deselve. De huurders sullen des heer verhuurders boomgaard, viermaal int Jaar, ten aensien vant gras en oncruijt, moeten affmaijen, en sullen ’t gras tot hun voordeel hebben. Den heer verhuurder bedingt, soo veel soijen uijt het verhuurde lant temogen sticken, als hij op sijn plaats nodigh sal hebben.

De huurders sullen de weij, lopende van t huijs na ’t land (vermoedelijk het tapis vert), en ook

de wallen langs derselve, van tijt tot tijt, orderlijck, moeten maijen, als den heer verhuurder sulcx vereisschen sal. De heer verhuurder behoud aen zich de vrijheijt om op, en over te weggen, soo te voet, alsmet wagen en paerden naer de Boomgaard en enterij, de grote stal, het wagenhuijs en het Timmer(?)huijs etz. dewelke indese huijz niet begrepen sijn.'

In het stadsarchief van Amsterdam ligt een kopie van het dagboek van Sir Matthew Decker, een Engelsman van Nederlandse afkomst die in 1748 een bezoek bracht aan Nederland.¹⁰ Tijdens deze zomerreis brengt hij een bezoek van negen dagen aan de Vechtstreek. Hij schrijft over de vele mooie landhuizen die hij daar aantreft, bijvoorbeeld:

'The 29th being a Sunday, after morning church time, we went in mr. John de Haans yacht, which came before our dore, in which was our old mother De Haan, mr John de Haan, and his lady and mr and mrs Feytema, and in going along in a most agreable and pleasant manner, we had a cold dinner and saw a vast many fine country houses on each side of the river.'

Over-Holland noemt hij helaas niet bij naam, maar wel ontmoet hij Willem Straalman, die **Over-Holland** enkele jaren later via zijn vrouw zal erven:

'The 5th being Sunday we went at church at Breukelen, where I found Burgom. Van Collen, with who I was acquainted in my youth. He knew me still and in a very [friendly] way, talked a little of old times, payd afterwards a visit to W. Straalman, who was lately in England and whose father has a prodigious fine house and gardens [*dit is Queekhoven*].'

Periode 2. 1755-'99: Over-Holland onder Straalman, gedeeltelijke heraanleg in landschapsstijl

In de periode 1755-'99 werd de tuin- en parkaanleg van **Over-Holland** door Willem Straalman uitgebreid en verfijnd en gedeeltelijk omgevormd in vroege landschapsstijl. In deze periode worden de plantages minder strak beheerd en krijgen een bosachtiger uitstraling met onderbeplanting.

Over-Holland onder Straalman

In 1755 kwam **Over-Holland** door vererving in handen van Willem Straalman (1723-'99) en zijn echtgenote Cornelia van Mekerens (1722-'83), een dochter van Jan en Margaretha van Mekerens (afb. 8). Straalman was eerst eigenaar van de 'plaisierplaats **Welgelegen**' in de Haarlemmerhout, die hij in 1754

Afb. 8. Het gezin van Willem Straalman, 1786. Pastel door Rienk Jelgerhuis. Op het prentje in Straalmans hand staat 'huis te Ruwiel' geschreven (part. coll., afbeelding via RKD).

verkocht.¹¹ Straalman liet een koepelzaal aan het huis **Over-Holland** bouwen, bouwde een oranjerie en koetshuis (in één gebouw) en vormde – als een van de eersten in Nederland – de tuin- en parkaanleg om in landschapsstijl. In zijn *Vierentwintig printtekeningen met couleuren verbeeldende Hollandsche Buitenplaatsen met derzelver beschrijvingen* uit 1797 schrijft H. Numan dat Straalman: '[...] sedert den Jaare 1755 zeer veel aangewend om alles wat stijf en onbevallig voor het oog was, te veranderen in slingerende wandelingen en heuvelachtigen gronden vergezeld en doorsneden met verfrischende Beeken, en ruime waterkommen, welke door de Rivier de Vecht haaren toevvoer verkrijgen, alsmede zeer lommerrijke Rustplaatsen en Prieëlen, Vervallen Gebouwen en verdere afwisselingen die alle medewerken om dit buitenverblijf aangenamer te maken (afb. 9).'

Afb. 9. Gezicht op de achtergevel van Over-Holland en de omringende landschapstuin aan de Vecht bij Nieuwersluis, H. Numan, 1793 (Het Utrechts Archief, catalogusnr. 201752).

Dr. R. van Luttervelt schrijft: ‘De eerste toepassing [van de landschapsstijl] schijnt te zijn geweest op Over-Holland in of kort na 1755. In dat jaar werd het buiten gekocht door mr Willem Straalman, heer van Ruwiel. Terstond ging hij aan het werk, kosten noch moeite sparende, om de plaats te vergrooten en te moderniseeren.’¹²

De huisplaats wordt met de omvorming in landschapsstijl rigoureuzer aangepakt dan de overplaats. De geometrische waterpartij direct ten westen van het huis wordt vergraven tot een ovaalvormige vijverpartij, omringd door parkweide. De westgevel van de koepelzaal kwam hiermee in het water te staan. Ten

zuiden van het huis wordt een tweede slingerivier aangelegd. Met de vrijgekomen aarde wordt het terrein van glooiingen voorzien. Op het zuid-talud van de heuvel pal langs de tweede slingerivier wordt een ruïne opgetrokken, waarvan het restant bewaard is gebleven. Het parkgedeelte rondom de vijver ten westen van het huis wordt door aanplant van solitairen en enkele boomgroepen transparanter gehouden.¹³ De nutstuin is onder Straalman definitief opgeheven ten faveure van de aanleg in landschapsstijl van de huisplaats. De uitbreiding van het moestuincomplex in de overplaats zal hiermee samenhangen.

In de overplaats pakte Straalman de parkaanleg vermoedelijk in twee fasen aan. Hij laat de aanleg eerst uitbreiden, o.a. door het perceel direct ten westen van de enterij als nieuwe nutstuin bij de aanleg te betrekken. Er worden hier twee grote door lanen omgeven tuinen aangelegd. De noordelijke tuin heeft een grote (de huidige) ovale kom als middelpunt.¹⁴ De zuidelijke tuin heeft een cirkelvorm met drie verbindende paden naar de omliggende lanen.¹⁵ De ovale kom en cirkel zijn met elkaar verbonden door een lang middenpad. Later vormde Straalman ook twee percelen in de overplaats om in landschapsstijl, aan weerszijden van de verlenging van de hoofdas. Zij kregen een parkaanleg in landschapsstijl met subtiele terreinverhogingen, als tegenhanger van de huisplaats die aan het andere (oostelijke) uiteinde van de hoofdas ligt. Het perceel ten zuiden van de verlengde hoofdas in de overplaats werd dus bij de aanleg betrokken. De pronkboomgaard achter het boerderijencomplex krijgt een aanleg in landschapsstijl met een grote rol voor fruitbomen. De geometrische hoofdstructuur van de overplaats, met de rechte waterlopen, lanen en zichtassen, bleef bij de omvorming naar landschapsstijl gehandhaafd.

In 1758, drie jaar na de erfenis van **Over-Holland**, kwam ook de naastgelegen buitenplaats **Sterreschans** in handen van het echtpaar Straalman-Van Mekeren. **Sterreschans** erven zij van Cornelia's oom Adriaan Rutgers (1694-1758),¹⁶ maar zij verkopen het al binnen een jaar, in 1759. Interessant aan de kortstondige eigendom van **Sterreschans** en **Over-Holland** in één hand is de vermelding van landmeter Adriaan Snoek in een transportakte van **Sterreschans** van 20 maart 1764, waarin sprake is van een in 1759 vervaardigde kaart door Adriaan Snoek. Naast landmeter was hij ook tuinarchitect in de omgeving van Haarlem vooral op de buitenplaatsen van Amsterdammers. Bekende opmetingen van Snoek betreffen locaties in de driehoek Bloemendaal, Vogelenzang en Noordwijk-Binnen.¹⁷ Hij zal dan ook in Holland geaccrediteerd zijn geweest als landmeter. Dat zijn naam aan de Vecht opduikt, doet vermoeden dat het hier

Afb. 10. Over-Holland gezien vanaf de Vechtzijde, H. Numan 1793 (Amsterdam Museum inv. nr. TA 10730).

een ontwerpklus betrof. Er is echter voor zover bekend geen kaart of ontwerp van zijn hand voor **Over-Holland** bewaard gebleven.

Prenttekeningen van Numan uit 1793 tonen **Over-Holland** in de nieuwe aanleg. Eén prent toont het huis gezien vanaf de Heerenweg, met de nieuw vergraven vijver in een gazon met verschillende soorten solitaire bomen en een slingerend wandelpad. Op een aquarel vanaf de Vechtzijde ziet men het hoofdhuis aan de Vecht, omringd door gras en bos en solitaire bomen, met een aanlegsteiger en verderop de door Straalman nieuw gebouwde theekepel (afb. 10). Over deze kepel schrijft Christemeijer: 'Een teekenachtig partijtje ontstaat door een net gebouwden kepel, digt aan de vaart geplaatst, welke witte zijwanden, door den helderen waterspiegel terug gestraald, tegen het donker boschgroen aardig uitkomen'.¹⁸

Periode 3. 1799-1928: Over-Holland onder Van den Bergh, Clifford en Doude van Troostwijk

In de periode 1799-1928 wisselt **Over-Holland** een paar keer van eigenaar. De structuur van de aanleg veranderde niet in deze periode, maar de aanleg verbost. Dat betekent dat de bomen uitgroeien tot groot en deftig formaat en de aanleg minder tuinig wordt door versoberd beheer. In deze periode vond tevens een geleidelijke opbouw van hakhoutpercelen plaats. Voor de aanleg van de spoorlijn Utrecht – Amsterdam in 1838 en later het Merwedekanaal (1890),

wordt in deze periode tweemaal de meest westelijke strook van de overplaats afgesneden.

Aankoop door Anthony Hendrik van den Bergh (1771-1842)

Willem Straalman overleed in 1799 en **Over-Holland**, qua oppervlak een van de grootste buitenplaatsen aan de Vecht, werd te koop aangeboden. In de *Oprechte Haarlemse Courant* van 18 juni 1799 staat de volgende advertentie:

‘Een extra plaisante en zeer aanzienlijke en welgesitueerde HOFSTEEDE en OVERPLAATS genaamd OVER HOLLAND, groot tezamen circa 16 Morgen, met deszelfs capitaale hegte en sterke Heere Huizinge, Tuinmans-Wooning, Koetshuis en Stallinge voor 6 Paarden, Chineesche Coepel, Tuinhuis, Jacht- en Schuiten Huis, Styger, Loots en verdere Getimmertens, mitsgaders extra fraaije Engelsche Plantsoenen, Sparrenbosch, Vijver etc, alles staande en geleegen aan de Rivier de Vecht, tusschen Breukelen en Nieuwersluis aan de Kleiweg. Nog aan dezelfde weg de voornoemde Overplaats waarop de capitaale Moes- en Broei-Tuinen , vaste Kassen en Kribben, wijders Slingerbosschen, Hakhout, Laanen, Boomgaarden, Thuinhuis, Kabinet etc.; alsmede een extra welgesitueerde BOERDERY, met deszelfs Huismans-Woning, Schuuren, Hooybergen, Wagenhuis en een apart Koetshuis en Stallinge voor 12 paarden, laatstelijk diverse Kampen, extra weltoegemaakt Hooi en Wei-Landen, groot 20 morgen, zynde dus deeze Perceelen zamen groot omtrent 36 Morgen.’

De buitenplaats werd gekocht door Anthony Hendrik van den Bergh van Lexmond, die enkele jaren later, in januari 1813, zijn bezit uitbreidde en de grond van de belendende buitenplaats **Vijverhof** kocht van Pieter Hendrik Dronsberg. Dronsberg verplicht zich bij de verkoop de gebouwen van **Vijverhof** af te breken en het terrein in december van dat jaar leeg op te leveren. Het landhuis werd inderdaad gesloopt en het park werd bij **Over-Holland** getrokken en als wandelpark gebruikt.

Toen Van den Bergh in 1842 overleed was zijn dochter Elisabeth Maria (1894-'38) al overleden. Zijn bezittingen vererfden op zijn kleinkinderen: Pieter Clifford (1817-'75), Anthony Hendrik Clifford (1818-'93) gehuwd met Henriëtte Sophia Wilhelmina Roëll (1826-1910) en Maria Anna Clifford (1826-'62) gehuwd met Boudewijn Jacobus Ploos van Amstel (1824-'85). Anthony Hendrik erfde **Over-Holland** en Pieter het voormalige **Vijverhof**.

Het nieuw bij **Over-Holland** getrokken park van **Vijverhof** bestaat in de beschrijving uit ‘Bosch’ en ‘Water tot vermaak’. De kavelsloten die de percelen in de overplaats van **Over-Holland** van elkaar scheiden zijn alle ‘Water tot vermaak’. Over veel sloten liggen bruggetjes; de percelen zijn eigenlijk allemaal eilanden in de aanleg. Het grootste deel van de overplaats bestaat uit ‘Plaizierbosch tot vermaak’. In het aan de Rijkstraatweg grenzende deel van de overplaats liggen

schuren met erfjes, en verschillende ‘tuinen’, waarmee moestuinen worden bedoeld. Het boerderijencomplex aan de westzijde bestaat uit ‘Huis en erf’, ‘Stal en erf en ‘Schuur en erf’ en zijn ‘boomgaard’. Er was verder een ronde kom in de ‘pleziertuin tot vermaak’ die zal zijn aangelegd in de tijd van Straalman. De percelen ten westen van de boomgaard achter het boerderijcomplex horen niet bij **Over-Holland**. Dat de aanleg van dat buiten in deze periode tot de verbeelding spreekt, blijkt onder andere uit het boek *Het lustoord tussen de Amstel en de Grebbe* uit 1837: ‘terwijl aan de rivierzijde, na Rupelmonde, de landgoederen Sterreschans en Over-Holland volgen. Beide munten evenzeer door smaakvollen aanleg uit, als zij door sierlijkheid en grootschheid van gebouwen, het oog des voorbijgangers tot zich trekken. [...] Ook van de zijde des straatwegs, die met eene laan van iepen en esschen te midden door deze buitenplaatsen doorgaat, is het gezigt op dezelve binnen-parken allerschoonst. Groot sch en verrassend vooral is van dáár het gezigt op het slot of herenhuis van Over-Holland, hetwelk op zekeren afstand, van tusschen de donkere schaduwen van het hooge boschgeboomte bevallig te voorschijn komt, en zijn prachtige gevel afspiegelt in het watervlak der breede vijverkom, waaruit het gebouw met zijne tuinen en hagen, als met vorstelijken glans schijnt op te rijzen.’¹⁹

Over-Holland ten tijde van Anthony Hendrik Clifford

Uit kasboeken van de firma Copijn Groenekan Boomkwekerij-Tuinarchitectuur blijkt dat Anthony Hendrik Clifford in 1845 een grote bestelling deed: ‘40 extra mooie Bloem en Sierheesters, 50 Eiken Plantsoen, 4 Calmia Latifolia, 4 peperstruiken, 20 Bottelstammen, 3 Dub. Amandeltjes, 1200 Essen.’ De essen zijn gezien het hoge aantal waarschijnlijk gebruikt voor essenhakhoutpercelen in de zuidwesthoek van de overplaats. Op het veldminuut van de Topografisch Militaire Kaart van 1849 is voor het eerst te zien dat weidepercelen in deze hoek met bosbeplanting zijn ingericht. Het omvormen van weidepercelen in hakhoutpercelen gebeurde vanuit commercieel oogpunt: hakhout bracht in deze periode meer op dan weilanden voor de veeteelt. Deze omvorming vindt in dezelfde periode ook plaats op nabijgelegen buitenplaatsen. Adriaan Paets van Troostwijk, eigenaar van de buitenplaatsen **Sterreschans** en **Hunthum**, kocht tussen 1830 en 1835 enorme aantallen essen en elzen (ruim 31.500 stuks) waarmee weilanden werden omgevormd tot hakhoutbossen.²⁰

De situatie van het Kadastraal Minuutplan (KMP) komt overeen met die op het *Plan van de percelen en gedeelten van percelen liggende binnen de verboden kringen van het fort Nieuwersluis* (1855) (afb. 11). Omdat deze kaart in kleur is, geeft hij

Afb. 11. Plan van de percelen en gedeelten van percelen liggende binnen de verboden kringen van het fort Nieuwersluis door D.H. Leyrand, 1855 (Nationaal Archief, 4.OSPV H131a).

echter een wat levendiger beeld van de tuin- en parkaanleg van Over-Holland. Te zien is dat de bebossing van de weidepercelen in de zuidwesthoek van de overplaats ten opzichte van het veldminuut van 1849 nog verder is gevorderd. Het veldminuut uit 1849 komt ook grotendeels overeen met het KMP. Herkenbaar zijn de nutstuinen, bossen, vijvers, lanen, boomgaard en weilanden in de tuin- en parkaanleg. Ook de middeleeuwse verkavelingsstructuur is zeer duidelijk herkenbaar.

Op het veldminuut staat voor het eerst ten westen van **Over-Holland** de Rijksspoorweg Amsterdam – Utrecht – Arnhem weergegeven, waarvan het tracé in 1838 was vastgelegd. Met de komst van deze spoorlijn werd het meest westelijke deel van de overplaats van **Over-Holland** afgesneden en ontmanteld. Buurman Doude van Troostwijk van **Sterreschans** moest ook grond verkopen voor de aanleg van de spoorlijn en bedong als tegenprestatie dat alle passerende treinen op het nieuwe station Nieuwersluis zouden stoppen.

Afb. 12. *Over-Holland aan de zijde van den Straatweg*, litho door P.J. Lutgers (part. coll.).

In 1866 liet de ongehuwd gebleven Pieter Clifford op 'den grond van de gezegene, sedert aan Over-Holland getrokken heerenhofstede Vijverhof en daarop staande koepel, alles met derzelve plantsoenen, sparrebosch, opgaand geboomte, hakhout, vijvers' een nieuw blokvormig bepleisterd herenhuis in eclectische stijl bouwen.²¹ Met deze afsplitsing in 1866 werd het wandelbos als de nieuwe buitenplaats **Vijverhof** in gebruik genomen.

Van P.J. Lutgers zijn diverse afbeeldingen van **Over-Holland** bekend.²² Dit betreft twee litho's uit de periode 1832-'36 (als **Over-Holland** nog in handen is van Anthony Hendrik van den Bergh) waarop het huis aan de Vechtzijde en van de straatwegzijde (afb. 12) is weergegeven. Men ziet het hoofdhuis met daarvoor een entreeplein met hardstenen trap naar het huis. In de as van het huis staat aan de Vecht een toegangspoort, net als voor de theekoepel. Ook aan de Vechtzijde is gras met enkele solitaire bomen en heesters, met daaromheen een bosbeplanting. Uit de periode 1865-'68 stammen twee gewassen pentekeningen en een olieverfschilderij op doek en twee theekopjes met afbeeldingen van huis en theekoepel. Het huis heeft in de tussenliggende periode zijn attiek met middenornament in rococostijl verloren. Op alle afbeeldingen is alleen de huisplaats zichtbaar.

Hoe **Over-Holland** in deze periode door bezoekers beleefd werd, schetst dominee Craandijk in zijn *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* (1878):

‘Over-Holland is een schoone plaats. Een rijkdom van prachtig geboomte overschaduwde de breede slingerpaden en breidt zijn breede kroonen uit over de Vecht. Het altijd eenigszins verdachte sieraad eener kunstmatige ruïne behoefde nauwelijks te hulp geroepen te zijn, om den luister der plaats te verhoogen, maar de poortboog naast den met klimop begroeiden ronden toren onder het oude, wilde hout, is met genoeg smaak aangebragt, om althans geen’ hinderlijken indruk teweeg te brengen. Het huis is een deftig vierkant gebouw met een hardsteen stoep voor den ingang, die naar den kant van de rivier is geplaatst, maar vooral van den straatweg vertoont het zich in opmerkelijke schoonheid, met zijn hooge koepelzaal, oprijzend uit een’ helderen vijver en met lijstwerk van edelen stijl gekroond. De burgerlijke bouwkunst der vorige eeuw leverde in dit huis een van haar voortreffelijke proeven, en vooral ’t inwendige der zaal toont het, hoe de bouwmeesters en kunstenaars dier dagen hun taak opvatten en hun werk verstonden. Met zijn hooge ramen, zijn kostbaar gestucadoord koepelplafond, zijn geschilderd behangsel, verwierf de zaal een welverdiende vermaardheid in den lande. Twee broeders Speelman, zoo verhaalt men, eigenaars van Over-Holland en van Trompenburg bij ’s-Graveland, wedijverden met elkander, wie de schoonste zaal zou hebben, en er waren er, die aan die van Over-Holland den palm der overwinning toekenden. Haar geschilderd behangsel heeft zij in den loop der jaren verloren, met uitzondering van een vak, dat boven de deur prijkt, maar overigens heeft zij haar karakter bewaard en is zij een sieraad van de Vechtstreek gebleven.’²³

Ook hier is het opvallend dat Craandijk, net als Christemeijer 40 jaar eerder, feitelijk geen aandacht schenkt aan de overplaats van **Over-Holland**. Hij schreef slechts: ‘Aan Over-Holland met zijn overplaats, wier hoog geboomte een zeer geliefkoosde woonplaats voor ontelbare kraaijenfamiliën is, grenst de Sterreschans (...).’²⁴

Ontwikkelingen aan het eind van de negentiende eeuw

In 1870 worden 98 ‘zware en gave’ essenbomen langs de Rijksstraatweg, ter hoogte van Over-Holland te koop aangeboden. Over-Holland is dan nog steeds in handen van Anthony Hendrik Clifford. Ze zijn afkomstig uit de laan van iepen en essen die door Christemeijer in het citaat uit 1837 wegens zijn schoonheid wordt aangehaald.

In een artikel in het *Nieuws van de Dag* van 2 juli 1877,²⁵ waarin een auteur zijn uitstapje ‘Langs de straatweg van Nieuwersluis naar Maarssen’ beschrijft, blijkt dat deze kap geen invloed heeft gehad op de dichtheid van de bomen langs de laan:

‘Het geboomte, dat de laan langs de Stads-Wetering een zoo schilderachtig aanzien geeft, behoort tot de overplaats van Over-Holland, een der schoonste buitengoederen waarop de Vechtoevers bogen. [...]’t Is slechts in enkele tintelingen, dat het schitterend zonlicht door het loof dringt, dat hier den straatweg overwelt. Al ijvert de dagvorst om door het weelderige gebladerte heen te boren, het

groene dak is te dicht aaneen gesloten, om het licht meer te vergunnen dan op enkele plekjes van boomstammen en loover, op het pad of de vliet een gouden gloed te werpen. Aan uwe linkerhand bij het voortgaan – dat is naar de west- of Vechtzijde, ziet ge te midden van het hoogstammige geboomte eene meer opene plek, en over de prachtige bloemperken, die daar vereenigd zijn, een deftig landhuis, trotscher dan menig vorstelijk paleis. De schoone achtergevel weerkaatst zijn koepelvorm in denzelfden vijver, waarin ook het groen en de veelkleurige bloembedden zich afspiegelen.’

In 1890 wordt naast de spoorlijn tussen Utrecht en Amsterdam het Merwedekanaal aangelegd, ter vervanging van de Keulse Vaart waarvan de Vecht deel uitmaakte. Het kanaal staat al ingetekend op de topografische kaart van 1890. Omdat het kanaal tussen de spoorlijn en **Over-Holland** in kwam te liggen, werd van **Over-Holland** opnieuw een strook grond afgesneden. Ter hoogte van **Over-Holland** vaart al vanaf 1892 een pontje naar de overkant van het kanaal: de ‘Veerdienst Nieuwer ter Aa’.

Over-Holland in handen van de familie Doude van Troostwijk

Anthony Hendrik Clifford overleed in 1893. **Over-Holland** vererfde op zijn dochter jkvr. Jacoba Henriette Marianna Agatha Clifford (1868-1927). Zij was in 1889 gehuwd met Hendrik Jacob Doude van Troostwijk (1862-1925). In 1912 verleent de Gemeente Loenen H.J. Doude van Troostwijk een vergunning voor het bouwen van een chauffeurswoning op ‘een perceel grond gelegen op den Huize Over-Holland.’²⁶

In 1923 besteedt het tijdschrift *Buiten* aandacht aan **Over-Holland**, in een artikel over de buitenplaatsen langs de Vecht:

‘Doch één der schoonste en meest in stijl gebleven behuizingen langs de Vecht is *Over-Holland*. [...] De tegenwoordige eigenaar en bewoner is de heer Doude van Troostwijk. [...] Onwillekeurig loopt men langzaam en voorzichtig, tot de gastheer u voorstelt bosch en boomen te gaan zien aan de andere zijde van het Huis. Hier is alles nog ongerept. Geen keurig aangelegde perken en paden, hier kraken de takken onder uwen voetzool, hier dreigen de molsgaten en ginds ziet ge een stuk verbrokkelde, steenen muur, ruw en verweerd met een schietgat van een musket. [...] Alles in de dichte schemering van het donkere boomenloof.’²⁷

Hoewel **Over-Holland** volgens overlevering van oudsher een overplaats heeft, is bovenstaand citaat feitelijk de eerste keer dat de overplaats beschreven wordt. Uit de laatste zin is op te maken dat de keurige aanleg zoals die is weergegeven op de Bloemswaerdkaart uit 1726 na twee eeuwen behoorlijk is verbost en minder tuinig aandoet. Na de dood van Jacoba vererfde **Over-Holland** op hun vijf kinderen.

Periode 4. 1928-heden: Over-Holland in handen van Stichting Het Utrechts Landschap

De aankoop door Stichting Het Utrechts Landschap

In 1928 ziet de familie Doude van Troostwijk, die de buitenplaats door vererving in bezit had gekregen, zich genoodzaakt de buitenplaats te verkopen. Landelijk wordt gevreesd dat het landgoed bij publieke verkoop in handen zou komen van investeerders die het terrein als fabriekslocatie zouden willen exploiteren. Diverse kranten berichtten dan ook over het 'bedreigd natuurschoon langs de Vecht'.²⁷ De familie Doude van Troostwijk was echter bereid de buitenplaats voor een prijs die ver onder de sloopwaarde lag te verkopen aan de Stichting Het Utrechts Landschap, om **Over-Holland** zo voor de toekomst te behouden. De Stichting weet de benodigde f150.000 bij elkaar te krijgen door het uitgeven van obligatie-leningen en wordt eind 1928 eigenaar van **Over-Holland**, met haar 'prachtige lindelanen', 'slingerende bospaadjes' en 'uitgestrekt bosch met eerbiedwaardige eiken en beuken'.²⁸

Een 'concept circulaire' over de aankoop van het bestuur van de stichting aan mogelijke geldschieters vermeldt: 'Naar de zijde van het Merwedekanaal, strekt zich een prachtig boscomplex uit, bestaande uit opgaand bosch en lanen van ongeveer 250-jarige eiken, die mede door hunne enorme afmetingen de bewondering van elken natuurvriend afdwingen.' In dezelfde notitie staat dat de stichting het bedrag 'voor rente en aflossing benodigd, [...] te kunnen vinden deels in de opbrengst – huur van het landhuis, opbrengst van esschen en elzenhakhout, grienden, weilanden, bouwland, boomgaard en moestuin – deels in jaarlijkse dunningen en veilingen van opgaand hout, voor zoover deze althans kunnen geschieden zonder het bijzonder natuurschoon te schaden'.²⁹ De bekende Vecht-schilder Nicolaas Bastert was bereid om voor het bestuur van de stichting verschillende personen uit zijn netwerk te bezoeken om hen over te halen obligaties te plaatsen ten behoeve van de aankoop.³⁰ De Stichting had het nodige bedrag na enig schrapen op 10 november 1928 bij elkaar. In het archief van de Stichting zijn door de jaren heen inderdaad verschillende aankondigingen en aanbiedingen voor de verkoop van (hak)hout en correspondentie over pachtconstructies te vinden. Ook verdiende de Stichting geld met het innen van liggeld voor woonboten en het verpachten van jachtrechten.³¹ De restanten van de boerderij werden in 1928 afgebroken.³²

Vlak na de aankoop door Stichting Het Utrechts Landschap was koninginmoeder Emma te gast op een historisch tuinfeest op **Over-Holland** op 29 juni

Afb. 13. Het bezoek van Koningin-moeder Emma op de Minahassa-feesten op Over-Holland, 1929 (foto Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen).

1929 om de 250 jaar durende staatkundige band tussen Nederland en Indië te vieren (afb. 13). De opbrengst was ten bate van een nationaal geschenk, een sanatorium voor tuberculoselijders op Minahassa (Celebes). In zeventiende-eeuwse kleding gehulde gasten beeldden de ontvangst uit van de Oud Gouverneur van de Molukken bij Jacob Poppe, die 240 jaar eerder, in 1689, hier op **Over-Holland** had plaatsgevonden.

Het beheer van Over-Holland in de eerste jaren onder Stichting Het Utrechts Landschap

Stichting Het Utrechts Landschap liet vrijwel meteen na de aankoop van **Over-Holland** een gedetailleerde beheerkaart maken. Dit plan geeft veel informatie over de structuur, het gebruik en het beheer van het buiten, en ook van de aanpassingen in de jaren daarna. De manuscriptkaart dateert namelijk uit 1930, maar is in later jaren bijgewerkt. Zo is te lezen dat de percelen direct ten oosten

van het Merwedekanaal 'tot 1955' in gebruik waren als griend, het perceel in de noordwesthoek van de overplaats tot 1955 als 'boomgaard', etc. Opvallend aan deze kaart zijn de gebruikte toponiemen, die niet altijd even goed verklaarbaar zijn. Zo wordt het door paden ingeklemde, ruitvormige perceel ten noorden van de hoofdas met 'Elba' aangeduid. Ook de termen 'De Manege (ten westen van de moestuin)', 'het Oude Bosch' (het perceel met de ronde kom) en 'de loopgraven' (westkant) intrigeren. Van het 'ronde bankje' en het tuinhuisje in de zuidwesthoek zijn nog fundamenten aanwezig.

Op het landgoed werden vanaf 1932 werklozen aangesteld. De Stichting betaalde hieraan *f* 100, de gemeente 'neemt 2/3 van de betalen loonen voor hare rekening'. Werkzaamheden bestaan uit maaien, spitten, baggeren, opruimen, greppels graven, stobben rooien, etc.³³ In 1934 geeft Staatsbosbeheer toestemming voor het vellen van 1 beuk, 15 eiken en circa 75 populieren, waaronder 30 iepen, en het kappen van een paar percelen griend.³⁴

In 1935 staat in het *Algemeen Handelsblad* een oproep om *f* 300 bijeen te brengen om de theekepel van **Over-Holland** te kunnen restaureren en zo te redden van de sloophamer. De oproep is o.a. ondertekend door Marie van Zeggelen, die in 1929 het boek *De Plaetse aan de Vecht* publiceerde, een romantische vertelling over **Over-Holland**. Tijdens het schrijven van dit boek was zij drie maanden te gast op de buitenplaats en logeerde in de theekepel. In augustus 1935 schrijft de stichting echter aan een aannemer: 'de reparatie van den kepel op Over-Holland zal voorlopig wel niet doorgaan om finatielee [sic] redenen.'³⁵

Gebruik van huis en park

Van 1933 tot 1940 is landgoed **Over-Holland** – met een onderbreking – in gebruik geweest als Natuurvriendenhuis door de 'Natuurvrienden', een afdeling van het instituut voor arbeidersontwikkeling.³⁶ Het *Utrechts Volksblad* van 3 juli 1940 meldt dat het Natuurvriendenhuis **Over-Holland** na enige tijd ongebruikt te zijn geweest, is opgeknapt en weer open is (afb. 14).³⁷

Ook was de overplaats door de Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB in gebruik als kampeerterrein. In mei en juni van 1940 was **Over-Holland** bezet door Nederlandse soldaten. Daarna was het tot 1942 onbewoond, waarna de Martha Stichting uit Alphen aan de Rijn, een opvanghuis voor verwaarloosde kinderen, zich in het hoofdhuis vestigde. Het park was vrij toegankelijk voor begunstigers van Stichting Het Utrechts Landschap; toegangskarten waren voor *f* 0,10 per stuk ter plaatse verkrijgbaar. In 1946 staat het huis weer te huur.³⁸

Afb. 14. Over-Holland als Natuurvriendenhuis in gebruik. Prentbriefkaart uit ca. 1940 (coll. Mooij).

Vanaf 1955 werd het huis verhuurd aan mevrouw N. Jesse, die het exploiteerde voor recepties en op **Over-Holland** woonde tot 1980. Het moge duidelijk zijn dat de beheersituatie van de buitenplaats een grote zorg was voor de stichting.

Splitting in huisplaats en overplaats

In 1980 gaf Stichting Het Utrechts Landschap de huisplaats in erfpacht uit. Twee jaar later verleende de gemeente Loenen Stichting Het Utrechts Landschap vergunning om de gezichtslaan in de overplaats (opnieuw) te verharderen. Zij gaven hierbij als kanttkening aan behoefte te hebben aan een beheerplan waaruit blijkt wat de plannen van de stichting op lange termijn zijn. Bij de aanvraag hoort een beheerkaart met de toestand in 1977.

In 1982 werd de 'werkgroep Over-Holland' opgericht, op initiatief van een aantal betrokken burgers. Het doel van deze werkgroep is 'Het mede vorm geven aan het beheer van het landgoed Over-Holland, eigendom van de Stichting Het Utrechts Landschap.'³⁹

In 1982 heeft Copijn Utrecht Groenadviseurs B.V. de buitenplaats gerenoveerd.⁴⁰ In 1999 werd een waterbeheerproject gestart met als focus het beper-

ken van de aan- en doorvoer van gebiedsvreemd water. Daartoe zijn allerlei stuwen gelegd en duikers geplaatst. De duikers zijn echter te hoog gelegd en functioneren daarom niet optimaal. Het waterpeil is te laag waardoor sloten en vijvers tijdens zomers grotendeels droogvallen. Dit komt onder andere door het ontbreken van een inlaat voor water van buitenaf en door het niet goed functioneren van de stuwen en duikers. Daar komt bij dat schaduw, bladval en dode takken een rijke watervegetatie in de weg staan.⁴¹

Actuele situatie overplaats

Hoewel de overplaats kan worden beleefd als een heerlijke, groene en natuurrijke enclave in een sterk verstedelijkt gebied, zijn de ruimtelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van de aanleg niet goed meer te beleven. Het onderhoudsniveau is momenteel te laag voor de instandhouding van de als rijksmonument beschermde historische parkaanleg; verschillende laanbeplantingen vallen uit, het hakhoutbeheer is problematisch vanwege de essentaksterfte, het padenpatroon is sterk versoberd, de bermen en onderbeplanting verruigen op verschillende plekken, waterpartijen vallen in de zomermaanden droog en de bezoekersvoorzieningen zijn erg eenvoudig (afb. 15).

Op basis van het historisch onderzoek zoals hierboven beschreven, de minutieuze beschrijving van de actuele situatie, het vaststellen van de conditie van de bouwwerken, wegen, paden, water en beplantingen en van de relaties met de directe omgeving is een herstel- en beheerplan opgesteld. Een omvangrijk project, dat gefaseerd en over een aantal jaar verspreid zal worden uitgevoerd en dat zich richt op een vergroting van de belevingswaarde van de bestaande aanleg. Het bevat onder meer herstel en uitbreiding van wandelpaden, verbeteren van zichtlijnen, verbeteren van waterkwaliteit en –kwantiteit, vervanging van bruggen en duikers, restauratie van de tuinmuur, plaatsing van zitbanken en de herinrichting van de twee entrees. Ook op het gebied van de beplanting zal de overplaats worden aangepakt. Om het streefbeeld te bereiken is een bosbouwkundige uitdunning noodzakelijk waarbij oude en monumentale bomen en doelsoorten worden behouden en vrijgesteld. De aanplant van nieuwe laanbomen en heesters is voorzien, nieuwe hoogstamboomgaarden worden aangeplant op plaatsen waar deze van oudsher aanwezig waren en soortenrijke grasvelden en bermen worden uitgebreid. Het voert te ver om het volledige en zeer gedetailleerde rapport hier op te nemen, maar wie geïnteresseerd is in de details, kan contact opnemen met de opdrachtgever van dit onderzoek, Stichting Het Utrechts Landschap (afb. 16).

Excursie overpark

Speciaal voor Niftarlake-leden organiseert Utrechts Landschap 7 oktober 2020 een exclusieve lunchwandeling door het park van de overplaats Over-Holland. Onder het genot van een broodje presenteert Utrechts Landschap de plannen in de nieuwe werkschuur, gevolgd door een wandeling door Over-Holland. Deze excursie is opgenomen in het jaarprogramma van Niftarlake, waarover u digitaal bericht krijgt. Onderdeel van de restauratie is de aanplant van honderden (laan)bomen (eiken en lindes). Utrechts Landschap start eind 2020 een fondsenwervingsactie waarbij laanbomen geadopteerd kunnen worden. Meer informatie hierover volgt bij de excursie.

Afb. 15. De toponiemen en deelgebieden van Over-Holland. Kaartbeeld Stichting In Arcadië, 2017.

Afb. 16. Op deze foto is goed te zien dat het park nodig onderhoud behoeft (foto: Maartje Bos, Stichting In Arcadië 2017).

Literatuur

Allards Wateradvies, 'Verbetering waterhuishouding Landgoed Over-Holland' (2011) en 'Ecohydrologisch advies, aanpassing waterhuishouding Over-Holland' (2017).

Beheerplan Over-Holland, Vijverbos, Eendenkooi Kooilust en De Kievit. Stichting het Utrechts Landschap (2010).

Catalogus librorum praestantium quos collegit Vir Nobilissimus Theodorus Huyghens (Amsterdam 1741).

J.B. Christemeijer, Het lustoord tussen Amstel en Grebbe en elders in het Sticht van Utrecht – deel 1 (1837).

J. Craandijk, Wandelingen door Nederland met pen en potlood - deel 2 (1876).

H. van der Eijk, 'Westerhout in Haarlem – zes maanden werk voor Adriaan Snoek', in: Tuingeschiedenis in Nederland II – Denken en doen in de Nederlandse tuinkunst 1500–1800, eindred. J. Holwerda en A. van der Does (Cascade 2016).

J.E. Elias, De vroedschap van Amsterdam 1578-1795. Deel I en II (Amsterdam 1963).

Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur, Deel Midden en Oost (Rotterdam 1996).

Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht (Matrijs 1995).

'Langs den Vechtstroom bij Nieuwersluis', Buiten jaargang, 17, nr. 23 (16 juni 1923).

A.J.A.M. Lisman en E. Munnig Schmidt, Gezigten aan De Rivier de Vecht. Petrus Josephus Lutgens/Lutgers 24 augustus 1808-19 april 1874 (Alphen aan den Rijn 2001).

P.J. Lutgers, Gezigten aan de rivier de Vecht naar de natuur geteekend en op steen overgebracht (Utrecht 1836).

R. van Luttervelt, De buitenplaatsen aan de Vecht (Lochem 1948).

R. van Luttervelt, Schoonheid aan de Vecht (Amsterdam 1949).

E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel* (Alphen aan de Rijn 1982).
Stichting In Arcadië, *Tuinhistorisch onderzoek en waardstelling buitenplaats Vijverhof* (2016) en *Beheerplan Hofstede Sterreschans* (2012).

Noten

- 1 Historisch onderzoek, herstel- en beheerplan voor de overplaats van **Over-Holland**¹, Stichting In Arcadië, 17 juli 2018. Het uitgebreide onderhoud- en beheerplan in dit rapport is in dit artikel zeer summier samengevat.
- 2 E. Munnig Schmidt en A. J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel* (Alphen aan de Rijn 1982), p. 118.
- 3 J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795. Deel I* (Amsterdam 1963), p. 286.
- 4 Op.cit., noot 1, p.118.
- 5 R. van Luttermat, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (1948), p. 162.
- 6 Gelders Archief, toegang 0895 Huis Bingerden, inv.nr. 174.
- 7 *Catalogus librorum praestantium quos collegit Vir Nobilissimus Theodorus Huyghens* (Amsterdam 1741).
- 8 *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Matrijs 1995), p. 92, 94.
- 9 Het Utrechts Archief (HUA), toegang 34-4, U127aO21, akte 37, d.d. 29-1-1733.
- 10 Stadsarchief Amsterdam, 15030: 85386. *The diary of sir matthew decker of a voyage made to holland begun the 13th of May and Ended the 30th of August 1748*.
- 11 J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795. Deel II* (Amsterdam 1963), p. 893.
- 12 R. van Luttermat, *Schoonheid aan de Vecht* (Amsterdam 1949), p. 70.
- 13 Bron: www.monumentenregister.nl.
- 14 Deze kom is voor het eerst zichtbaar op het Kadastraal Minuutplan.
- 15 Deze cirkelvorm en paden zijn in reliëf op de AHN onder de bestaande bosbeplanting herkenbaar.
- 16 Mogelijk erfde zij Sterreschans niet van haar oom Adriaan Rutgers, maar kocht zij deze buitenplaats van Leonard Rutgers (1683-1762), een broer van Adriaan. De akten in het huisarchief Sterreschans zijn hier niet duidelijk in. Zie ook Stichting In Arcadië, *Beheerplan Hofstede Sterreschans* (2012), p. 25.
- 17 Ontwerpen van zijn hand zijn bekend voor de buitenplaatsen **Woestduin** (1766), **Huis te Vogelenzang** (ca. 1760-1770), **Huis te Bennebroek** (1761) en **Westerhout** (1775?). H. van der Eijk, 'Westerhout in Haarlem – zes maanden werk voor Adriaan Snoek', in: *Tuingschiedenis in Nederland II – Denken en doen in de Nederlandse tuinkunst 1500–1800*, eindred. J. Holwerda en A. van der Does (Cascade 2016), p. 104-114, p. 107-108.
- 18 J.B. Christemeijer, *Het lustoord tussen Amstel en Grebbe en elders in het Sticht van Utrecht – deel I* (1837), p. 27.
- 19 Ibid., p. 72-73.
- 20 Stichting In Arcadië, *Beheerplan buitenplaats Hofstede Sterreschans te Nieuwersluis* (Amersfoort 2012), p. 39-40 en Stichting In Arcadië, *Hunthum. Quickscan ontwikkelingsgeschiedenis & Advies herstel aanleg en inpassing hoofdhuus op nieuwe locatie* (Amersfoort 2015), p. 17.
- 21 Geciteerd bij Stichting In Arcadië, *Tuinhistorisch onderzoek en waardstelling buitenplaats Vijverhof* (2016), p. 27.
- 22 A.J.A.M. Lisman en E. Munnig Schmidt, *Gezigten aan De Rivier de Vecht. Petrus Josephus Lutgens/ Lutgers 24 augustus 1808-19 april 1874* (Alphen aan den Rijn 2001), p. 101, 103, 105 en 255 en P.J. Lutgers, *Gezigten aan de rivier de Vecht naar de natuur geteekend en op steen overgebracht* (1832-'36).
- 23 J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Deel 2* (1876), p. 288-290.

- 24 Ibid., p. 290.
- 25 *Nieuws van de Dag – kleine courant*, 2 juli 1877.
- 26 Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen, toegang 1024, inv.nr. 551 map nr. 38.
- 27 *Buiten*, ‘Langs den Vechtstroom bij Nieuwersluis’, jaargang 17, nr. 23 (16 juni 1923), p. 279-280.
- 28 Zie bijvoorbeeld *De Tijd godsdienstig-staatkundig dagblad* 14-10-1928, *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 17-11-1928 of *Algemeen Handelsblad* 10-10-1928.
- 29 HUA, toegang 373, inv.nr. 308.
- 30 HUA, Brief + appendix N. Bastert aan dhr. Anten, 3 okt. 1928.
- 31 HUA, toegang 373.
- 32 Monumentenregister nr. 531227.
- 33 HUA, 373, inv.nrs. 312 en 315.
- 34 HUA, 373, 314. NB in de archieven van de Stichting zijn regelmatig meldingen van het kappen van bomen, maar nooit voor grote aantallen in één keer, meestal max. 10-20 stuks.
- 35 HUA, 373, inv.nr. 320.
- 36 HUA, 373, inv.nr. 314.
- 37 *Utrechts Volksblad*, 03-07-1940.
- 38 HUA, 373, inv.nr. 322.
- 39 HUA, 373, inv.nr. 326.
- 40 HUA, 373, inv.nr. 317.
- 41 HUA, 373, inv.nr. 321.

Het Huys ten Bosch te Maarsssen

Aanvulling van de bewoningsgeschiedenis

E. Munnig Schmidt

In het uitvoerige artikel van de hand van de heer L. Wevers over **Het Huys ten Bosch** te Maarsssen in *Jaarboekje 2016* wordt op bladzijde 53 vermeld dat onbekend is wie het huis in de periode 1912-'22 bewoonde.

Dankzij de, overigens buitengewoon gulle, wijze waarop de huidige bewoners, de familie Van Lanschot-van Vloten, het huis openstelden voor de Nieuwjaarsreceptie 2019 van het genootschap is daarover meer klaarheid gekomen.

Een van de aanwezige leden, mevrouw S.M. Peddemors-Eyma, bleek nauwe banden met het huis te hebben. Niet alleen trouwde zij in 1960 in het nog als gemeentehuis fungerende gebouw, maar ook haar grootouders van vaderszijde bewoonden het huis van 1915 tot 1924, naar zij schrijft in haar dankbrief aan mevrouw M.R. van Lanschot-van Vloten.

Daar de gemeente het huis kocht in 1922 en eerst in 1924 aanving met de verbouwing tot gemeentehuis, kon de familie Eyma nog twee jaar op het huis wonen. Het gaat om de heer J. Eyma (1876-1960) en zijn echtgenote mevrouw J.J.S. baronesse Sloet (1873-1938). Aldus blijft alleen nog de korte periode 1912-1915 onbekend qua bewoning van het huis.

Afb. 1. De Maarsseveense Stoomzuivelfabriek begin twintigste eeuw (coll. Historische Kring Maarsssen).

Afb. 2. De tot het woonhuis 'Nimmerdor' verbouwde Stoomzuivelfabriek na 1910 (coll. Historische Kring Maarsssen).

Mevrouw Van Lanschot zond de redactie nog een interessant gegeven uit de beschrijving van *Het geslacht Van Vloten* uit 1995. De heer August Anton van Vloten kwam, 26 jaar oud, in 1890 naar Maarsssen nadat hij in Denemarken een opleiding had gevolgd voor de fabrieksmatige bereiding van zuivel. In datzelfde jaar stichtte hij de Maarsseveense Stoomzuivelfabriek om de arme veenboeren aan stabielere inkomsten te helpen (afb. 1). Tevens werd hij dat jaar directeur van de Bethunepolder waarvan hij in 1899 eigenaar zou worden. Al snel werd hij wethouder van Maarsseveen. Met zijn gezin vestigde hij zich op **Het Huys ten Bosch**. Was hij degene die met al zijn daadkracht de toren liet verwijderen van de achterzijde van het huis?

In *Het geslacht Van Vloten* staat dat hij in 1910 verhuisde naar 'de tot woonhuis omgebouwde melkfabriek' (afb. 2) die in 1899 moest sluiten vanwege de hoge kosten van elders ingekochte melk en vooral de hoge bemalingskosten van de

Bethunepolder. Het woonhuis kreeg de naam 'Nimmerdor' omdat het in een altijd groenblijvende omgeving staat. In 1916 verhuisde het gezin naar Herengracht 5 te Maarsse. Reden voor deze verhuizingen was het faillissement van de Bethunepolder. De kwel in de polder is zo groot dat die niet met de voorheen gebruikelijke windbemaling was bij te houden (afb. 3). In 1930 nam de Amsterdamse Waterleiding de bemaling over die nu voorziet in een aanmerkelijk deel van het drinkwatergebruik van Amsterdam.

Met deze aanvullingen is de geschiedenis van **Het Huys ten Bosch** vrijwel compleet. Met veel dank aan mevrouw Eyma en mevrouw Van Lanschot.

Afb. 3. De nog voor de Tweede Wereldoorlog afgebroken molen van de Bethunepolder (coll. Historische Kring Maarsse).

‘Stamhuizen’ in de Vechtstreek door de ogen van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling

Alex Bunjes en Jan Willem Gunning

Een alleraardigst boekje

In het vorige jaarboekje stond een kort bericht over ‘een alleraardigst en uniek boekje’ in het bezit van Lucile van Tuyll in Oud-Zuilen (echtgenote van de eerste auteur), een handschrift uit de eerste helft van de achttiende eeuw met als titel: *Afbeelding van de Oude aadelyke stam-huizen, kasteelen, burgen, slooten gelegen inde Provincie van Uitregt met de penne getekend door K. van Alkemade P. van der Schelling*. De drie pentekeningen van Nijenrode die in dat boekje staan, werden afgebeeld en het bericht belooft een uitgebreider artikel over het boekje en de makers.¹

Het handschrift is zeker bijzonder, maar niet uniek. Toen het jaarboekje verscheen, was één van ons net begonnen aan een onderzoek naar een soortgelijk boek dat zich bevindt in de schitterende bibliotheek van kasteel Twickel in Delden (afb. 1).

Afb. 1. Kasteel Twickel te Delden.

Afb. 2. De titelpagina's van de twee exemplaren (links coll. Oud-Zuilen, rechts coll. Twickel).

In dit artikel vertellen wij eerst iets over de twee auteurs van het boek, de lotgevallen van hun verzameling en de twee versies van het boek, die in Oud-Zuilen (OZ) en op Twickel (T) (afb. 2). Vervolgens komt de discussie over riddermatige huizen in het Sticht aan de orde en de vraag welke huizen in de Vecht- en Angstelstreek werden opgenomen. Tenslotte bespreken wij de pentekeningen van die huizen in de twee boeken en de voorbeelden die daarvoor zijn gebruikt.

Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling vormden een sterk team

Cornelis van Alkemade en zijn schoonzoon Pieter van der Schelling waren actief in het verzamelen en verspreiden van kennis over oudheden.² Van Alkemade stond bekend als Nederlandse geschiedschrijver en gepassioneerd verzamelaar, c.q. handelaar van oudheden, zoals munten, manuscripten en tekeningen. Hij verzamelde niet alleen tekeningen, maar tekende ook zelf, samen met zijn schoonzoon Pieter van der Schelling. Die tekeningen namen zij op in unieke 'met de penne getekende' boeken. Van Alkemade verwierf respect en gezag als kenner van oudheden, al leerde men hem ook kennen als iemand die het met de feiten niet altijd even nauw nam. Hij stond niet bekend als opvallend scherp en methodisch in zijn aanpak.

Van Alkemade en Van der Schelling vormden een team van amateur-antiquaren en (kroniek)editoren. Was Van Alkemade vooral in de breedte actief door het speuren naar, verzamelen en uitgeven van gedrukte werken, handschriften,

documenten en tekeningen, zijn vriend en later schoonzoon Van der Schelling ging meer de diepte in en vulde eerdere werken aan. Van der Schelling werd vooral gezien als de secundant van zijn schoonvader, of zoals Schotel hem een eeuw later zou typeren: ‘Van der Schelling schijnt zich *als het klimop langs den eik*, aan zijne schoonvader te hebben willen hechten.’

Cornelis van Alkemade werd geboren in Noordwijk (11 mei 1654) en overleed op 83-jarige leeftijd (12 mei 1737) in Rotterdam. Op zijn 18de ging hij naar Leiden om rechten te studeren. Na zijn studie begon zijn loopbaan in het notariaat bij de Leidse notaris Nicolaas Paats, die later zijn schoonvader zou worden. Zijn echtgenote overleed echter kort na hun huwelijk en later hertrouwde hij met Johanna Riemer wier verre familielid, historicus Jacob Riemer, zijn belangstelling voor de historie wekte. Naast zijn interesse voor de oudheid kreeg hij ook belangstelling voor de geografie en kreeg hij een opleiding tot landmeter. Zijn drukke werkzaamheden als notaris en wellicht ook geringere affiniteit tot juridische en administratieve accuratesse belemmerden zijn historische studies en daarom besloot hij in 1687, hij was toen 33 jaar, de functie van ‘Eerste Commies ten kantore der Convoyen en Licenten bij de Admiraliteit van Rotterdam’ van zijn zwager over te nemen (wat zijn zwager is gaan doen is niet bekend). Zijn nieuwe baan bood hem ruim mogelijkheden om zich met de oudheden bezig te houden.

Mr. Pieter van der Schelling werd in 1692 te Rotterdam geboren. Hij studeerde te Amsterdam, werd in 1712 predikant bij de Remonstrantse broederschap, in 1713 predikant te Gorinchem en in 1714 te Gouda. In de tussentijd studeerde hij in Leiden waar hij zich ontwikkelde tot een vooraanstaand rechtsgeleerde (met twee dissertaties). In 1724 legde hij zijn predikantsambt neer om zich, samen met zijn schoonvader met wiens dochter Alida hij gehuwd was, op de vaderlandse geschied-, oudheid- en letterkunde toe te leggen. Hij deed onderzoek, schreef een groot aantal boeken over kerkelijk-, publiek- en burgerlijk recht. Hij onderhield nauwe contacten met toonaangevende geschied-, oudheid- en letterkundigen, c.q. hoogleraren uit zijn tijd. Hij overleed te Rotterdam in 1750.

Van Alkemade schreef en publiceerde boeken die dikwijls door Van der Schelling werden aangevuld en herschreven en later opnieuw uitgegeven. Een kleine selectie van werken van de beide heren:

Behandeling van 't Kamp-regt, d'aaloude en opperste regts-vordering voor den Hove van Holland onder de eerste graaven, Delft, 1699; herdrukt in 1700; door Pieter van der Schelling vermeerderde uitgave, 1740.
Hollandse Jaar-boeken of Rym-Kroniek van Melis Stoke, behelzende de geschiedenissen des lands onder de princen van het eerste huis tot den jare 1305, Leiden, 1699. Dit was de derde keer dat deze rymkroniek werd uitgegeven.

Muntspiegel der Graaven van Holland. De goude en zilvere gangbaare penningen der Graaven en graavinnen van Holland, Delft, 1700.

Rotterdamse heldendaden onder de stadvoogdy van den jongen heer Frans van Brederode, genaamt Jonker Fransenoorlog, beschreven en met egte meest ongedrukte bewyzen bekrachtigt, Rotterdam, 1724 (afb. 3).

Nederlands displegtheden, vertoonende de plegtige gebruiken aan den Dis onder de oude Batavieren en Vorsten, Graaven, Edelen en andere ingezeten der Nederlanden, weleer gebruikelijk, nevens den oorsprongh dezer Gewoontens en derzelver overeenkomst met die van andere Volken, door K. van Alkemade en P. van der Schelling, Rotterdam (1732-1735).

Bekend werd Cornelis van Alkemade, ook in latere eeuwen, door twee activiteiten, namelijk zijn positieve herwaardering van jonker Frans van Brederode en van het imago van Rotterdam en zijn aankoop en beoogde verspreiding van de *Rymchronyk* van Klaas Kolijn, die hem tot ver na zijn dood zou blijven achtervolgen.

Jonker Fransenoorlog

In de vijftiende eeuw was Rotterdam onder leiding van jonker Frans van Brederode gedurende korte tijd een piratennest aan de Maas. De naar jonker Frans genoemde Jonker Fransenoorlog (1488-'90) was de laatste oprisping in de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Jonker Frans werd op zijn 22ste aanvoerder van de Hoekse minderheid die begin november 1488 Rotterdam veroverde en van daaruit pogingen ondernam om steden als Delft en Gouda en omliggende dorpen 'hoeksgezind' te maken. Het waren jaren van hevige strijd. Nadat jonker Frans verdreven was, kwam er door zijn vroegtijdige dood op zijn 24ste jaar ook een einde aan de strijd. Door die strijd lag het Rotterdamse leven vrijwel stil; zo was de haringvloot grotendeels vernietigd en van de 1275 oorspronkelijk bewoonde huizen waren er nu nog maar 972 bewoonbaar. Er waren op dat moment (1490) nog maar 11 inzetbare schepen. Vergeleken met kabeljauwse steden als Delft, dat de gehele vloot kwijtgeraakt was, en Gouda, dat de helft van de woningen zag uitbranden, had Rotterdam een relatieve voorsprong en kwam het beter uit de strijd tevoorschijn.

Afb. 3. C. van Alkemade, *Jonker Fransenoerlog*, titelprent van François van Bleyswijck, 1724 (coll. Rijksmuseum).

Jonker Frans stond lange tijd bekend als roverhoofdman. Het bovengenoemde boek van Cornelis van Alkemade leverde een belangrijke bijdrage aan de ommezwaai in de publieke opinie. Van Alkemade profileerde jonker Frans als de held die Rotterdam op de kaart zou hebben gezet. Jonker Frans zou aan het begin hebben gestaan van de groei en ontwikkeling van Rotterdam. Het lijkt erop dat Rotterdam het nodige te danken heeft aan Cornelis van Alkemade en zijn publicatie (afb. 4).

De Rijkroniek van Klaas Kolijn³

Op een ander vlak komen we Van Alkemade en Van der Schelling ook tegen. Van Alkemade had in 1699 de beroemde rijkroniek van Melis Stoke uitgegeven. Via een Rotterdamse boekhandel kreeg hij een kopie aangeboden van

Afb. 4. Frans van Brederode veroverd Rotterdam 1488. Het leger van jonker Frans bestormt de muren van Rotterdam. Illustratie van de hand van Simon Fokke, in: J.W. te Water, *De Vaderlandsche Historie* van den heere J. Wagenaar, verkort, en met leerzaame aanmerkingen, ten dienste der Nederlandsche jeugd, 1784-1800, 4 delen (coll. Rijksmuseum).

de 100 jaar eerder uitgegeven *Rymchronyk van den Heer Klaas Kolyen, Benedictiner Monik der Abtdye te Egmont*.

Van Alkemade heeft dit manuscript voor veel geld gekocht en wilde het uitgeven. Met allerlei historici heeft hij vanaf 1702 tot aan zijn dood in 1737 discussies gevoerd over de oorsprong en authenticiteit ervan. Historicus en antiquaar Gerard van Loon wilde het gaan uitgeven, maar Van der Schelling vond dat nog te vroeg: er moest nog veel worden uitgezocht. De discussie liep hoog op. In het voorwoord van de in 1745 door Van Loon uitgegeven editie van de *Rymchronyk van den Heer Klaas Kolyen* komt de polemiek tussen hem en Van der Schelling aan de orde (afb. 5).

Van Loon beschuldigde Van Alkemade van traagheid. In zijn voorwoord schreef hij 'dat het met de onderhande zynde Aantekeningen van de Heer Kornelis van Alkemade even als met zoo veele anderen zyner werken, zoude gaan, wier uytgaaven door den zelve aan het gemeen wel beloofd, doch tot

Afb. 5. Titelpagina van de *Rymchronyk van den Heer Klaas Kolyn* uitgegeven door Mr. Gerard van Loon, 1745 (coll. Oud-Zuilen).

nog toe nooit door den Druk gemeen gemaakt zijn'. En zo gaat hij nog even door. Hij noemde van Alkemade 'lui' en Van der Schelling 'gewoon dom'. Het lijkt erop dat Van Loon vergeten was dat Van Alkemade intussen al acht jaar dood was. Het was wellicht wijzer geweest wanneer hij zich rechtstreeks tot Van der Schelling had gericht.⁴

Hoewel Van Alkemade veel had betaald voor het manuscript en er veel tijd in had gestoken, is Van der Schelling nooit tot publicatie overgegaan. Voelde hij soms nattigheid? In 1772 vergeleek volkstaalfiloloog Balthasar Huydecoper de Rijkskronieken van Melis Stoke en Klaas Kolijn met elkaar en kwam tot het oordeel dat Klaas Kolijn een 'jonge Bedrieger was, die, zynen gladden kin met een' gemaakten gryzen baard bedekt hebbende, meende gehoord te zullen worden als een Oud man; even als de Ezel die een Leeuwenhuid aangedaan hadt'. Hij ontmaskerde de kroniek van Klaas Kolijn als een 'anachronisme'. Kort daarna, in 1777, kwam historicus Jan Wagenaar tot dezelfde conclusie.⁵

Huydecoper en Wagenaar beschuldigden Van Alkemade ervan dat hij de inhoud van de *Rymchronyk* zelf verzonnen had. Ook Van Loon werd genoemd als vermeend schrijver. Een ommekeer kwam toen de Leidse hoogleraar Adriaan Kluit de geveilde archieven van Van Alkemade onder ogen kreeg, met het afschrift van de *Rymchronyk* en alle brieven over de aankoop. Op 1 oktober 1801 publiceerde hij zijn slotconclusie 'dat Van Alkemade niet langer, met eenigen schijn, voor den Verdichter van Kolijn kan worden gegroet, maar dat, integendeel, zekere Reinier de Graaf, plaatsnijder te Haarlem, man van doorslepen brein, maar losse zeeden en zeer bekrompen beurse, voor den waarschijnlijksten Opsteller, ten minsten bedrieglijken Veilder, dier zogezegde Chronijk mag worden gehouden'.

Al met al wordt duidelijk dat de *Rymchronyk* van Klaas Kolyn zowel aan Van Alkemade als Van der Schelling gedurende vele jaren tijd, energie, geld en uithoudingsvermogen heeft gekost. Van Alkemade was niet de vervalser, maar het eerste slachtoffer van de niet bestaande Klaas Kolijn. Het heeft hem en zijn schoonzoon vooral postuum reputatieschade opgeleverd. Ondanks alle kritiek heeft hun werk zeker impact gehad en de gemoederen van rechtsgeleerden, volkstaalfilologen, historici, antiquaars, editoren, kasteelheren en veel anderen volop in beweging gezet. Dat de discussies lang doorgingen, moge blijken uit de publicatie van historicus G.D.J. Schotel die na bijna honderd jaar de bibliotheek van Van Alkemade en Van der Schelling in kaart bracht onder de titel *Leven, Gedrukte Werken en Handschriften van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling*, uitgegeven in 1833. Daarin schreef hij 'dat met van Alkemade een nieuw tijdperk voor het vak der Oudheidkunde begon, waarin Alkemade ontegenzeggelijk een grote ijsbreker en wegwijzer was'. Hij was stellig over de literaire en analytische kwaliteiten van beide heren, maar was steeds onder de indruk van de uitgebreidheid van hun werk. In zijn brief aan hoogleraar Siegenbeek citeert hij Mr. W.J.C. van Hasselt die een kenmerkende typering gaf 'schoon

Afb. 6. Titelpagina van Schotels beschrijving van de bibliotheek van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling met daarin zijn brief aan de hoogleraar Siegenbeek aan wie hij zijn werk opdraagt (coll. Slot Zuylen)

van Alkemade weinig oordeel en smaak bezat, ja meest alle vereischten van een goed historieschrijver miste, heeft hij ons evenwel door zijne werken dienstgedaan, het spoor voor anderen gebaad en den weg gemakkelijk gemaakt'.⁶

In zijn publicatie richtte Schotel (afb. 6) zich naast de gedrukte werken ook op de vele handschriften die beide heren maakten. Hij was bekend met de verzameling pentekeningen, maar kreeg tot zijn spijt geen toegang tot de collectie van C. van Vollenhoven waarin deze waren opgenomen. Weer later, in 1847, ruim een eeuw na het overlijden van Van Alkemade en vlak voor de veiling van diens bibliotheek, omschreef Schotel in zijn brief aan prof. Vreede Van Alkemade als 'de lievelingsschrijver onzer jeugd'.⁷

De schoonste verzameling

Van Alkemade verzamelde van alles: munten, penningen, zegels, boeken, handschriften en oorkonden. Bovendien kopieerde hij een groot aantal historische documenten. De verzameling die hij opbouwde, was al bij zijn leven beroemd. Na de dood van Van der Schelling in 1750 vererfde de enorme collectie naar diens twee dochters. De familie verkocht gedeelten in 1751, 1828, 1833 en 1841. Een groot deel kwam uiteindelijk terecht in de verzameling van C. van Vollenhoven (1753-1835), die van 1820 tot 1824 burgemeester van Rotterdam was. Zijn erven lieten zijn collectie lang na zijn dood veilen, op 17 januari 1848 in Amsterdam in het Huis met de Hoofden (afb. 7).⁸ Zij werd toen 'de schoonste, welligt hier te lande bestaand hebbende bijzondere verzameling' genoemd.⁹ Hoewel de veiling f9.000 opbracht¹⁰ werd veel voor een appel en een ei verkocht. Een verontwaardigde archivaris noteerde dat rekeningen van de beroemde abdij van Egmond maar f24,50 opbrachten en vervolgens:

'Dit is het verhaal van de opkomst en ondergang van een beroemde historische collectie, die naderhand als zovele over binnen- en buitenland verbrokkeld werd. Er kan dan ook niet genoeg op gehamerd worden dat zij, die in het bezit zijn van een belangrijke verzameling op het gebied van wetenschap en kunst, tijdig maatregelen treffen, om deze verzameling veilig te stellen door ze ter beschikking te stellen van openbare instellingen. Dan voorkomt men dat ondeskundige erfgenamen waardevolle verzamelingen, die met veel moeite en met veel geld bijeengebracht zijn, versnipperen uit puur winstbejag.'¹¹

Delen van de verzameling zijn o.a. terechtgekomen in het Nationaal Archief, in het Rotterdamse stadsarchief, het archief van Delft en bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Particuliere verzamelaars sloegen ook hun slag bij de veiling. J.D.C. baron van Heeckeren van Kell (1809-1875) kocht van alles, onder andere één van de Utrechtse kastelenboeken.¹² Hij was getrouwd met Marie C. gravin van Wassenaer Obdam (1799-1850), vrouwe van Twickel. Zo kwamen zijn aankopen op Twickel (afb. 7b).¹³

Er zijn enkele exemplaren van de catalogus van de veiling bewaard gebleven. Daaruit blijkt dat de twee boeken over Utrechtse kastelen niet op zichzelf stonden. Er waren soortgelijke boeken over adellijke huizen in Holland, West-Friesland, Zeeland, Gelderland, Groningen en Friesland. Enkele van die boeken over andere provincies zijn ook op Twickel terechtgekomen.¹⁴ Van Alkemade maakte ook boeken over afzonderlijke kastelen, bijvoorbeeld een octavodeeltje *Beschrijving en afbeelding van den huize Nyenrode, charters, wapen*.¹⁵ Van der Schelling verzorgde een boek *Afbeelding van eenige heerlijkheden*.

Afb. 7. Het Huis met de Hoofden, afbeelding van Caspar Philips links (amsterdamsgrachtenhuizen.info).

Afb. 7b. De kwitantie van Roos voor de aankopen in opdracht van Van Heeckeren, 18 februari 1848 (huisarchieff Twickel inv.nr. 1228/18).

De catalogus van de veiling in 1848 vermeldde van het Twickel-boek, een groot folioboek: ‘Dit m.s. bevat de afbeelding en beschrijving van bij de 250 stamhuizen en is even keurig van teekening als van schrift en verdient alle opmerking’. Er werd kennelijk stevig geboden op dit prachtig uitgevoerde boek: het ging voor maar liefst f 318 van de hand, een veelvoud van wat er voor het OZ-deeltje werd neergeteld (f 25,50) (afb. 8).¹⁶

Hoe gingen Van Alkemade en Van der Schelling te werk bij het maken van al die kastelenboeken? Soms bezochten zij samen een kasteel, kopieerden daar archiefstukken en maakten aantekeningen.¹⁷ Zij kregen bij zo’n bezoek ook wel eens prenten te zien die zij als voorbeeld voor hun pentekeningen gebruikten. Zo kreeg Van Alkemade op kasteel Oud-Alkemade een schilderij te zien dat hij natekende, maar hij maakte ook twee tekeningen van het kasteel ‘naar ’t leven’. In de veilingcatalogus werd van de pentekeningen in een kastelenboek voor Holland (nu ook op Twickel) ook gezegd dat zij ‘deels naar de natuur, deels naar oude en zeldzame afbeeldingen’ waren gemaakt.¹⁸ Als Van Alkema-

de en Van der Schelling thuisbleven, konden zij tekenen naar prenten in hun verzameling en voorbeelden die hun werden toegestuurd.¹⁹ Schotel schreef:²⁰

‘Nimmer zag ik een rijker verzameling van vaderlandsche sloten, kasteelen, burgen, enz. Alkemade begon ze reeds in zijn jeugd af te teekenen en te beschrijven, knoopte met vele geleerden in verschillende provincien briefwisseling aan over dezelve, en offerde groote sommen op, om oude teekeningen en platen, dezelve voorstellende, in bezit te krijgen.’

Voorbeelden waren er genoeg. In 1674 was *Het ontroerde Nederlandt* verschenen, een boek vol met gravures van de kasteelruïnes die de Fransen na het Rampjaar hadden achtergelaten. Van die gravures heeft het duo veel gebruik gemaakt. Zij putten ook uit een boek met gravures naar de bekende Roghmantekeningen dat in 1715 werd gepubliceerd: *Nederlandse Oudheden, zo van gehele als vervalene Heeren Huizen, Sloten, en Kastelen, gelegen in Holland, en in 't Sticht van Utrecht. Meerendeels in 't Leven getekent door Rouland Roghman en in 't koper gebracht door Jacobus Schynvoet.*

De pentekeningen zijn soms ruwe schetsjes, nogal vrij getekend naar het voorbeeld. Andere tekeningen zijn juist heel precieze navolgingen. Vergelijking van de tekening van het slot Abcoude in het Twickelexemplaar met het voorbeeld, een gravure van Claes Jansz. Visscher, laat dat goed zien (afb. 9 en 10). Hier werd zelfs de vermelding dat Visscher de maker was, keurig gekopieerd.

Afb. 8. Het Twickelse folio exemplaar en het Oud-Zuilense octavoboekje.

De twee boeken

In de biografieën van beide heren komen de twee boeken met pentekeningen die het uitgangspunt vormen voor dit artikel niet voor. Dat is niet vreemd omdat

dat het om twee ongepubliceerde, 'met de penne getekende' exemplaren gaat. Het T-exemplaar is een grote foliant, het OZ-exemplaar een octavoboekje.

Het folio-exemplaar bevat naast tekeningen uitgebreide beschrijvingen over het ontstaan, de ligging en de eigenaren in de loop der tijd. In het octavo-exemplaar staan medaillons met afbeeldingen centraal.

Het T-boek lijkt (behoudens enige aanvullingen in de hand van Van der Schelling) bijna gereed; de teksten zijn heel netjes geschreven en de tekeningen zijn veel preciezer dan die in het OZ-exemplaar. Maar in beide boeken ontbrak er nog wel wat: namen en jaartallen zijn vaak opengelaten, bij veel huizen ontbreekt de afbeelding (Bolenstein, Ter Meer, Vredelant in het OZ-exemplaar)

Boven afb. 9. Abcoude (coll. Kasteel Twickel).
Beneden afb. 10. Het voorbeeld voor afb. 9: de gravure van Claes Jansz. Visscher, 1617 (coll. Rijksmuseum).

Afb. 11. Abcoude (coll. Oud-Zuilen).

of de beschrijving en sommige huizen zijn in het T-exemplaar alleen in het register te vinden. Achterin het T-boek staat een beschrijving van de organisatie van de adel die plotseling eindigt. Er staat ook geen jaartal op de titelpagina. Wel worden bij enkele tekeningen jaartallen genoemd en het laatste jaar dat we hebben kunnen terugvinden was 1729 in het OZ-boek (in de tekst over 't Huys den Engh) en 1746 in het T-exemplaar. In het OZ-exemplaar zitten overigens losse bladen met tekeningen, o.a. van de kerk in Katwijk, gedateerd 1746. Dat is een duidelijke indicatie dat Pieter van der Schelling na de dood van zijn schoonvader is doorgeshaard met het vervaardigen van tekeningen.

De titelbladen (afb. 2) geven duidelijk aan dat bij het T-exemplaar Van Alkemade leidend was; de naam Van der Schelling lijkt later te zijn toegevoegd. In het OZ-exemplaar is de verhouding tussen beide tekenaars meer gelijkwaardig. Het lijkt dus aannemelijk dat het Twickelse exemplaar het eerste is dat door Van Alkemade gebruikt werd. Waarschijnlijk is hij rond 1700 begonnen met deze tekeningen en beschrijvingen. De beschrijvingen lijken behoorlijk volledig en eindigen vaak met mutaties rond 1700, daarna komen ook mutaties voor tot ca. 1720. Pas in 1724 is Pieter van der Schelling met zijn schoonvader gaan samenwerken. Was het OZ-exemplaar misschien het zijne?

Het OZ-exemplaar lijkt wat gestructureerder opgezet te zijn als we kijken naar de weergave van tekeningen. De aantekeningen bij de tekeningen zijn in dit exemplaar veelal kort en mogelijk bedoeld als aanvulling op de gegevens in het T-exemplaar. Voorts werd in het OZ-exemplaar alleen gebruik gemaakt van medaillons om de tekeningen weer te geven. Vaak waren die medaillons al ingetekend en hoefden ze alleen nog maar ingevuld te worden. Veel tekenin-

gen waren in dezelfde stijl gemaakt, ook al zijn ze gemaakt naar tekeningen of prenten van anderen.

Het zou kunnen dat beide heren in de periode 1725 tot 1737 minder intensief aan deze afbeeldingen gewerkt hebben. In die tijd waren zij ook volop bezig met hun editeurswerk en de uitgaven van hun boeken en bovendien met het *Rymchronyk*-project.

De twee boeken lijken ook na de dood van Van Alkemade in 1737 door Van der Schelling gebruikt te zijn, maar dan vooral door extra aantekeningen in de tekst, zoals dat bij het T-exemplaar nog gebeurde in 1746 en met tekeningen op losse bladen tot en met 1746 in het OZ-exemplaar. Wij weten niet of Van Alkemade en Van der Schelling ooit plannen hebben gemaakt om deze werken in druk uit te geven. Mogelijk zijn die plannen verijdeld doordat Van der Schelling in 1750 al op 58-jarige leeftijd overleed. Intussen was er al een uitgebreid oeuvre aan manuscripten en leek het hen te ontbreken aan leerlingen en ondersteunende medewerkers.

Het laatste werk van Pieter van der Schelling, dat hij in 1749, één jaar voor zijn overlijden voltooide, was een uitgebreide beschrijving van Ameyde en Herlaar, gemaakt in opdracht van Aarnout Leers, schepen van de stad Rotterdam en directeur van de Levantsche handel. Van dit manuscript zijn twee exemplaren in octavo formaat gemaakt, waarvan er zich één in de Koninklijke Bibliotheek bevindt.²¹

Na de dood van Pieter van der Schelling is er niet meer aan de manuscripten gewerkt.

De Utrechtse ridderhofsteden

Utrecht stelde in 1512 een belasting op huizen in om de grote schulden die waren gemaakt in de oorlog met Holland, te kunnen aflossen. Van dat 'huisgeld' werden de eigenaars van ridderhofsteden vrijgesteld: de adel betaalde immers geen belasting. Er ontstond een zeer langdurige discussie over die nieuwe belasting en vooral over de reikwijdte van de vrijstelling. Voor welke kastelen die gold, was nog lang niet duidelijk toen in 1539 werd besloten om het huisgeld toch maar niet te heffen; daarmee was de vraag niet langer relevant. De discussie had wel geleid tot enige duidelijkheid over het nieuwe begrip ridderhofstad: de eigenaar moest behoren tot de ridderschap (zowel door zijn afstamming als door zijn levensstijl), het huis moest versterkt zijn en voorzien van een ophaalbrug en er moest een boerderij bij de hofstad horen. De Staten van Utrecht stelde in 1536 een eerste lijst op; daarop stonden 38

ridderhofsteden. Er kwamen vervolgens natuurlijk allerlei verzoeken binnen om die lijst uit te breiden. Toen de discussie in 1539 werd afgebroken, waren er al 59 ridderhofsteden erkend en de behandeling van zeven andere aanvragen was vergevorderd. Een halve eeuw later kwam er een heel andere prikkel om erkenning na te streven: vanaf 1587 gold de regel dat wie de eerste stand in de Staten vertegenwoordigde, niet alleen moest behoren tot een riddermatige familie – er waren toen zo'n zeventig families in het Sticht die als riddermatig golden – maar ook een ridderhofstad moest bezitten. Nu ging het dus niet om belastingvrijdom, maar om de toegang tot de politieke macht. Er werden in de zeventiende eeuw nog verscheidene huizen erkend als ridderhofstad, als laatste Vredelant in 1680. (Die erkenning had een vreemde achtergrond: Hendrik Jacob van Tuyll van Serooskerken had al zitting in de Staten, maar hij was 'verschreven vanwege' Zuylen, het bezit van zijn vrouw. Hij wilde op grond van eigen bezit Statenlid zijn en dat lukte met de erkenning van Vredelant. Het was een vreemde beslissing, want van het middeleeuwse kasteel was toen vrijwel niets meer over.) De toegang tot de ridderschap werd in de achttiende eeuw steeds strenger bewaakt. Dat gaf een hoge status aan de ridderhofsteden.²² In het exemplaar van Twickel staat een lang 'Voor-berigt'. Dat begint met een beschrijving van het feodale stelsel in het Sticht, waarbij de bisschop als leenheer optrad. Zijn leenmannen moesten hem bijstaan in oorlogstijd: 'altijd gereed zijn om het harnas aan te schieten'. Voor die oorlogstaak werden zij beloond met land en bovendien kregen zij 'het regt van Ridderschap of Riddermaatigheid, dat is, om deel te hebben aan de opperste weereldlijke regeering des lands' en vrijstelling van belasting. Het voorbericht noemt de invoering van het huisgeld, presenteert de lijst van 1536 en ook de latere aanvullingen. Daarmee wordt de bedoeling van het duo duidelijk. Zij nemen zich voor, staat er in het voorbericht,

'om alle de in Utrecht geleegene en aan de Ridderschap deses Stigts deelagtige en bevoorregte Stamhuijsen te verbeelden in hun oude bou-stand, volgens de afteekeningen die daar van tot op onse tijden zijn overgebleven ...'

Van Alkemade en Van der Schelling wisten natuurlijk dat er altijd wel een markt is voor een mooi geïllustreerd kastelenboek, al is het maar bij de eigenaars en degenen die graag tot die groep zouden willen behoren. De huizen die zij opnamen, waren vooral de ridderhofsteden. Die beperking is begrijpelijk: die groep had een hoge status gekregen (de buitenplaatsen waren al bediend met het boek *De Zegepraalende Vecht* dat in 1719 was verschenen). Dat er al twee eeu-

wen was gepraat over welke huizen tot deze selecte groep behoorden, droeg daaraan bij. Als de twee boeken gemaakt zijn als voorbereiding voor een publicatie, dan zullen Van Alkemade en Van der Schelling gemikt hebben zowel op de oude adel die het nieuwe geld graag buitensloot, als de nieuwkomers die zich koesterden in de *reflected glory* van de oude 'stamhuizen' die zij soms wisten te kopen. De teksten sluiten hierbij aan: daarin wordt verteld wanneer het huis voor het eerst wordt vermeld, wie ermee beleend werden en wanneer het werd erkend.

Met hun kastelenboek stonden Van Alkemade en Van der Schelling in een lange traditie: er waren voor het Sticht vele voorgangers. Zo maakte Roelant Roghman in 1646/47 een serie tekeningen van 149 kastelen in Holland en Utrecht. Omstreeks 1665 verscheen een *Ridderhofstedenboek* met 42 tekeningen. In 1702 (niet in 1698 zoals vaak wordt gesteld) volgde een boek met gravures van Caspar Specht naar tekeningen van J. van Vianen onder de titel *De riddermatige huysen en gezigten in de provincie van Utrecht*. Er bestaat ook een *Naemlijst Der Adellijke, huizen, sloten en kasteelen Welke gevonden worden in Het sticht van UTRECHT*, met korte beschrijvingen en soms een aantekening dat Cornelis Pronk het huis had getekend (in de periode 1727-1730).²³

Als Van Alkemade en Van der Schelling met de twee boeken een publicatie aan het voorbereiden waren, waren ze in goed gezelschap. Abraham Rademaker gaf in 1725 zijn *Kabinet van Nederlandsche Outheden en Gezichten* uit met 300 kopergravures en korte beschrijvingen, gevolgd in 1727-1733 door een zesdelige editie onder de titel *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche outheden*. In dat werk werden allerlei prenten opgenomen van dorpsgezichten, abdijen en ook van 85 kastelen. Het was een groot succes. Er verschenen complete en gedeeltelijke herdrukken en Rademakers prentjes werden door allerlei andere kunstenaars gekopieerd.²⁴ Het is ook mogelijk dat het duo een bestelling voor een album had gekregen of hoopte hun werk, nadat de schetsen waren uitgewerkt, in die vorm (dus zonder hun werk te laten drukken) te kunnen verkopen. Ook dat was niet ongebruikelijk. Rademaker maakte in opdracht van Christoffel Beudeker een groot aantal kastelentekeningen, die veel later (na 1771) bijeengebracht werden in een vierdelig album. Beudeker, een kennis van Van Alkemade, verzorgde ook een groot album met handgeschreven teksten en tekeningen van Amsterdamse outheden, nu in het Amsterdamse stadsarchief.²⁵

Huizen in de Vechtstreek

Vrijwel alle kastelen langs (of in de buurt van) de Vecht en de Angstel kwamen in de boeken. Dat waren er zestien: Aastein (Ter Aa), Abcoude, Bolenstein, Gunterstein, Kronenburg, Loenersloot, Ter Meer (dat eerder bekend stond als Slot te Maarssen of als Zuylenburg), Mijnden, Nijenrode, Nederhorst, Oostwaard, Oudaen, Overmeer (bij Nederhorst), Ruwiel, Weeresteyn en Zuylen. Bij Aastein is de complicatie dat dat huis vaak als Ter Aa wordt aangeduid. Ter Aa was een klein kasteel dicht bij de kerk van Nieuwer ter Aa, dat mogelijk al in de veertiende eeuw niet meer voldeed; de familie Van der Aa stichtte toen wat oostelijker een groot kasteel, Aastein. Al in de zeventiende eeuw, toen het oorspronkelijke kasteel Ter Aa al lang vergeten was, werd Aastein vaak als Ter Aa aangeduid, ook op allerlei prenten en zelfs in akten.²⁶ Dat gebeurde ook in de twee boeken: de tekeningen laten Aastein zien ook al staat er Huis ter Aa op.²⁷ Er waren ook enkele omissies. Groenevelt (bij Vreeland) ontbreekt in beide boeken. Het was kennelijk wel de bedoeling om Snaafburg (bij Maarssen) op te nemen, maar verder dan een vermelding in het register en de naam 'Snaasburg' op een verder lege bladzij is het niet gekomen. Vredelant ontbreekt in het T-exemplaar geheel en in het OZ-exemplaar staat alleen de naam; er is geen afbeelding opgenomen.

Toen de boeken werden gemaakt, stonden er nog maar vier van die zestien kastelen in de streek overeind: Loenersloot, Nederhorst, Oudaen en Zuylen. De andere kastelen waren soms al lang geleden afgebroken (Abcoude en Vredelant bijvoorbeeld in 1529 op last van Karel V) of verwoest door de Fransen in het rampjaar zoals Oostwaard, Nijenrode en Gunterstein. De afbeeldingen laten die kastelen soms nog in volle glorie zien (Abcoude, Gunterstein, Kronenburg, Nijenrode, Oostwaard, Ruwiel), soms als ruïne (Aastein, Mijnden, Gunterstein, Nijenrode) en ook wel na herbouw als buitenplaats (Gunterstein, Nijenrode, Weeresteyn). Nijenrode, Gunterstein en Zuylen kregen in elk van de twee boeken drie of zelfs vier afbeeldingen waardoor we die huizen in verschillende stadia van hun geschiedenis zien.²⁸

Van Alkemade en Van der Schelling hebben naar voorbeelden gewerkt en zijn misschien zelf nooit ter plaatse geweest voor de Vechtstreektekeningen. Hun topografische kennis was niet volmaakt. Zo kreeg een nagetekende gravure van het 'Slot te Breukelen' een apart plaatsje in het boek. Het duo wist kennelijk niet dat er nooit zo'n slot was geweest; wat zij natekenden was een gravure van de ruïne van Gunterstein. Voor Aastein staat alleen de naam op een verder lege bladzij. Dat wat zij het Huis ter Aa noemden, in feite Aastein was, wisten

Afb. 12. Goudesteyn (coll. Oud-Zuilen).

zij kennelijk niet. Ook bij Oudaen hebben zij zich vergist. Daar hebben ze een bekende prent van Rademaker uit 1719 nagetekend, maar ze hebben ook een tekening opgenomen van een huis dat onmogelijk Oudaen kan zijn. Wat is er dan wel afgebeeld op die tekening? Het is Aastein zoals het eruit zag voor het rampjaar, getekend door Abraham Rademaker, die zelf weer een nog onbekende voorstelling kopieerde. Het duo heeft datzelfde voorbeeld nagevolgd of heeft, zoals wel vaker, Rademakers tekening gekopieerd.²⁹ Die vergissing zou nooit gemaakt zijn als Van Alkemade of Van der Schelling zelf waren gaan kijken bij Oudaen.

De buitenplaatsen in de Vechtstreek pasten niet in de opzet van het boek, maar vijf buitenplaatsen kregen toch een afbeelding. Een van die vijf was Goudesteyn, zeker geen ridderhofstad. Goudesteyn was weliswaar de thuisbasis van de heer van Maarseeven, maar de buitenplaats had als voorganger alleen een boerderij gehad; op die plaats had nooit een kasteel gestaan (afb. 12).

Er werd ook een tekening naar een ets van Vegtvliet ('t Huys vanden Heer vanden Broek') als ruïne opgenomen, zonder enige tekst.³⁰ Het zeventiende-eeuwse buitenhuis dat op de plaats van het gesloopte kasteel Weeresteyn was gebouwd, werd ook afgebeeld. Dat huis was inmiddels al verdwenen: het was vervangen door het vroeg achttiende-eeuwse huis dat er nu nog staat. Het oude Gunterstein, een middeleeuws kasteel, was erkend als ridderhofstad (twee keer zelfs: in 1539 en opnieuw in 1612), maar was in het rampjaar verwoest door de

Fransen. Magdalena Poulle liet de ruïne grotendeels opruimen en bouwde op die plaats in 1680/81 een buitenplaats. Er kwamen niet alleen tekeningen van het oude kasteel Gunterstein in het boek, maar ook van dat nieuwe huis.³¹ Van Nijenrode stond na het rampjaar niet veel meer overeind. Het werd herbouwd als buitenplaats, maar dat nieuwe huis leek nog wel sterk op een kasteel.

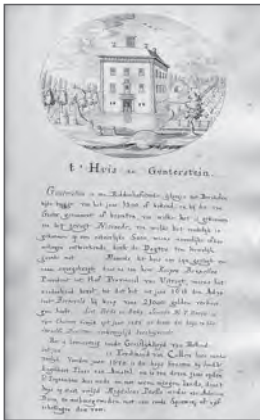
Zo komen we, inclusief Vegtvliet en Goudestein, op 18 huizen. De tabel laat zien dat in bijna alle gevallen na te gaan is naar welk voorbeeld de pentekeningen zijn gemaakt.³² Kennelijk werkten Van Alkemade en Van der Schelling voor de tekeningen in deze twee boeken nooit zonder voorbeeld; hun werk is wel aantrekkelijk, maar niet origineel.

Tot slot

Zoals we zagen, hebben Van Alkemade en Van der Schelling getekend, maar voornamelijk nagetekend. Zij hebben een omvangrijk oeuvre achtergelaten met gedrukte werken en handschriften in folio-, quarto- en octavo formaat. Hun doel was het verzamelen en verspreiden van kennis en inzichten over de oudheden. Voor de verspreiding van hun tekeningen hebben zij geen gebruik gemaakt van de boekdrukkunst. Dat deden zij wel bij uitgaven zoals Rotterdamse heldendaden van den jongen heer Frans van Brederode en Nederlands displegtigheden. Manuscripten werden verkocht aan opdrachtgevers en later door middel van veilingen verder verspreid. De aankoop van een groot aantal werken door Van Heeckeren heeft ervoor gezorgd dat kasteel Twickel thans mogelijk de grootste en wellicht ook meest waardevolle collectie van werken met kasteeltekeningen van Van Alkemade en Van der Schelling bezit (afb. 13). Verder zijn de werken verspreid en terug te vinden in musea, bibliotheken en bij particulieren. Digitalisering en internet maken het mogelijk om verzamelingen zoals deze uit de archieven tevoorschijn te laten komen en toegankelijk te maken voor een breed publiek. Wellicht wordt daarmee de droom van beide heren na drie eeuwen werkelijkheid.

Afb. 13. De kastelenboeken van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling uit de collectie van kasteel Twickel met rechts bovenop het Oud-Zuilen exemplaar.

3. Kronenburg

T, OZ: (A. Rademaker naar) onbekende graveur in Chr. Butkens, *Les annales genealogiques* .., 1626¹

4. Loenersloot

T: gravure van Caspar Specht 1699 naar David Vinckboons ca. 1605
T: gravure Daniel Meissner 1625
T: gravure J. Leupenius 1668
T, OZ: dezelfde gravure van Caspar Specht

1 Zie de website van het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD).

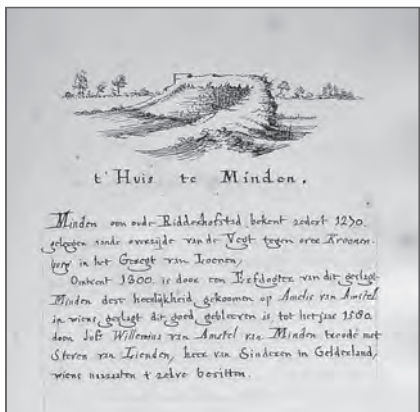
5. Maarsse/ Ter Meer/ Zuylenburg

T, OZ: prent van Jacobus Schijnvoet (herfst) in Ludolf Smids' *Schatkamer*, 1711 naar Hessel Gerritsz. naar David Vinckboons²

6. Mijnden

Gravure van Jacobus Schijnvoet naar R. Roghman (in Ludolf Smids' *Schatkamer*, 1711)

² Zie de website van het RKD onder Slot te Maarsse en Kastelen en ridderhofsteden, p. 80.

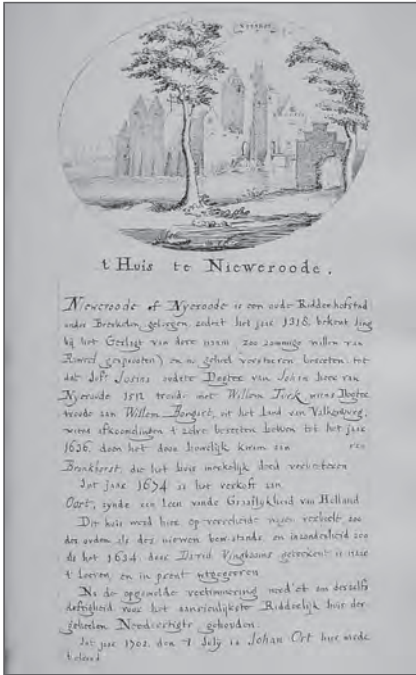
7. Nijerode

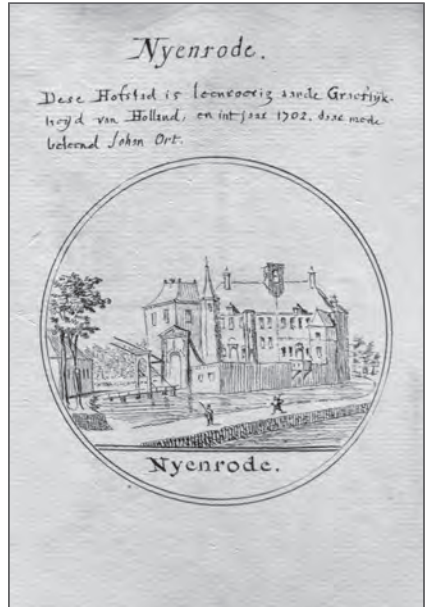
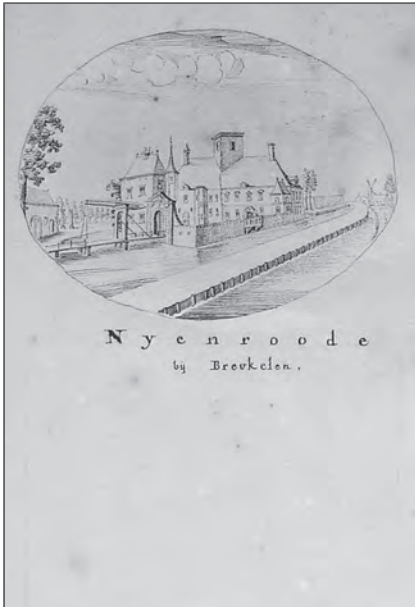
T, OZ: (voor het rampjaar) (A. Rademaker naar) ets Hessel Geritsz. naar David Vinckboons

T: (voor het rampjaar) Herman Saffleven, 1653

T, OZ: (ruïne) gravure Isaac Sororius in *Het ontvoerde Nederlandt*, 1674

T, OZ: (na herbouw, platte toren) gravure Casper Specht ca. 1700

8. Nederhorst	T, OZ: gravure van Caspar Specht ca. 1700 naar Jan van Vianen
---------------	---

9. Oostwaard	T, OZ: tekening L.P. Serrurier 1708 naar ouder voorbeeld (of A. Rademaker, rond 1720)
--------------	---

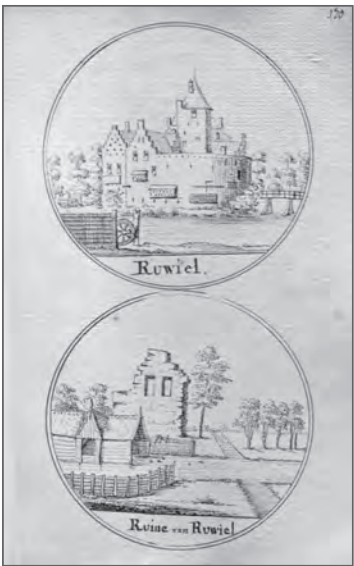
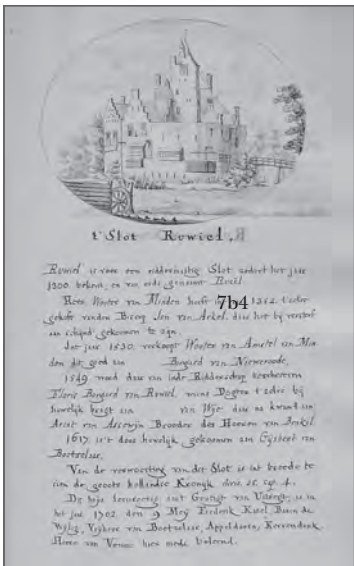
10. Oudaen	T, OZ: (niet Oudaen, maar Aastein, voor het rampjaar) A. Rademaker of diens onbekende voorbeeld OZ: D. Stoopendaal in <i>De Zegepraalende Vecht</i> , 1719 of gravure A. Rademaker 1719
------------	--

11. Overmeer	T, OZ: vrij naar gravure Isaac Sorious in Het ontroerde Nederland, 1674
--------------	---

12. Ruwiel	T, OZ: naar tekening R. Roghman 1646 (mogelijk via de prent van Jacobus Schijnvoet in L. Smids Schatkamer, 1711 of de daarnaar gemaakte pentekening van A. Rademaker) OZ: A. Rademaker ('Ruïne van Ruwiel 1700') naar onbekend voorbeeld
------------	---

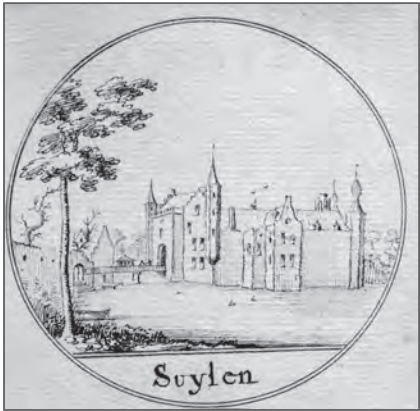
13. Vegtvljet	T, OZ: (ruïne) gravure Isaac Sorious in <i>Het ontroerde Nederlandt</i> , 1674
---------------	--

14. Weerestejn	T, OZ: ets Johannes Leupenius 1668
----------------	------------------------------------

<p>15. Zuylen</p>	<p>T, OZ: (situatie in 1646) (A. Rademaker naar) prent van Geertruydt Roghman naar tekening van Roelant Roghman T: gravure van Caspar Specht ca. 1700 naar Jan van Vianen T, OZ: ('t Oude Huis van Suilen') gravure Roelant Roghman OZ: ('Suylen aan de agterzyde') A. Rademaker naar anonieme tekening ca. 1718</p>
-------------------	---

Noten

- * Wij zijn Rob Bloemendal (Twickel), Aafke Brunt (Twickel) en Laurens Schoemaker (RKD) zeer erkentelijk voor hun hulp.
- 1 Juliette Jonker-Duynstee, 'Uit het tekeningenboekje van Cornelis van Alkemade: Nijenrode', *Jaarboekje 2018 van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake*, p. 77-80.
 - 2 Zie over hen wikipedia en <https://www.dbnl.org>.
 - 3 Zie <http://www.klaaskolijnnet.nl> en <http://www.dbnl.org> met zoekterm Klaas Kolyn.
 - 4 *Rymchronyk van den Heer Klaas Kolyn, Benedictiner Monik der Abdye te Egmont door Mr Gerard van Loon, in 's Graavenhaage, 1745.*
 - 5 Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, deel 4, Amsterdam: Isaak Tirion, 1750.
 - 6 G.D.J. Schotel, *Leven, Gedrukte Werken en Handschriften van Cornelis van Alkemade en Pieter van*

- der Schelling*, P.F. Sterk, Breda, 1833.
- 7 Van Alkemade maakte de kroniek klaar voor publicatie met een inleiding waarin hij schreef dat hij het stuk kreeg van 'Regnerus de Graef' die het had gekopieerd naar een oud stuk 'maar dat hij naderhand met velen tegen de anderen loopenden [tegenstrijdige] betuigingen verzekerd had, dat hetzelfde oude geschrift niet meer bij hem te vinden was en dat hij 't zelve zich had kwijt gemaakt, nooit hebbende willen bekend maken aan wien hij hetzelfde uitgeleend of vereerd of verkocht had'. Van Alkemade was dus zelf al achterdochtig. Schotel was in 1847 zeer onder de indruk van de verzameling van het duo die toen geveild zou worden en beschreef die in zeer lovende termen. Hij heeft toen ook die inleiding gezien en deze passage geciteerd. *Brief van Dr. G.D.J. Schotel aan Prof. G.W. Vreede, over eene beroemde verzameling van handschriften en oudheden ...*, 's Hertogenbosch: Gebr. Muller, 1847, p. 12.
 - 8 *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* onder Cornelis van Alkemade.
 - 9 *Kronijk van het Historisch Gezelschap te Utrecht*, vierde jaargang, 1848, p. 19 (onder de titel *Kroniek van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* te vinden op www.dbnl.org).
 - 10 Aantekening van Mr. J.T. Bodel Nijenhuis op zijn exemplaar van de veilingcatalogus; zie D. van Tol, 'Beschrijvingen van de adellijke hofstad en de geslagte van de heeren van Tol. Geschiedenis en waarde van het handschrift van Van Alkemade en Van der Schelling', *Jaarboekje 1972 van de Historische Vereniging Oud Leiden*, pp. 111-120; p. 113.
 - 11 Stadsarchief Rotterdam, 33.01 Handschriftenverzameling (Rotterdam), collectie Van Alkemade / Van der Schelling.
 - 12 Bibliotheek Twickel nr. K51450. De kwitantie van Roos voor de aankopen van Van Heeckeren op de veiling (totaal f1.007,60) is bewaard gebleven: huisarchief Twickel, inv.nr. 1228/18 (afb. 7).
 - 13 Na zijn eerste huwelijk veranderde Van Heeckeren zijn naam eerst in Van Heeckeren van Twickel en in 1847 in Van Heeckeren van Wassenaer. In 1850 erfde hij het enorme bezit van zijn vrouw. Hij hertrouwde; de kinderen uit dat tweede huwelijk heetten van Heeckeren van Wassenaer. Zijn schoondochter M.A.M.A. barones van Heeckeren van Wassenaer-gravin van Aldenburg Bentinck was de laatste vrouwe van Twickel. Zij bracht in 1953 het hele bezit onder in de Stichting Twickel die sindsdien de eigenaar is. Over Van Heeckeren: Aafke Brunt en Jan Heringa, *Tussen twee tijden. Twickel in de negentiende eeuw. Het levensverhaal van Carel baron van Heeckeren 1809-1875*, Zwolle: Waanders, 2010.
 - 14 Een folioboek over Holland (Bibliotheek Twickel nr. K50908), twee octavoboeken over Holland en West-Friesland, allebei in drie delen (K51273 en K51274) en een quartoboek over Holland (K51422). In die boeken staan ook enkele huizen in de Vechtstreek: Abcoude, het Huis ten Bosch (bij Weesp), Kronenburg, Muiden en Mijnden zowel in K50908 als in deel 1 van K51274; dorpsgezichten van Loosdrecht, Tienhoven en Maarsseveen in deel 1 van K51273; Kronenburg, de kerk van Loenen en Zuylen (kasteel en kerk) in K51273, deel 2; Breukelen in K51273, deel 3; en Muiden in K51422.
 - 15 *Kronijk*, p. 21. Hij maakte ook afzonderlijke boeken over de kastelen Endegeest, Boekhorst en Hindersteyn.
 - 16 *Kronijk*, p. 22, 31. Bodel Nijenhuis noteerde dat het OZ-exemplaar werd gekocht door J. de Vries (één van de drie veilingmeesters) en vermoedde dat Dr. G. Munnicks van Cleeff, een bekende verzamelaar, de opdrachtgever was. Dat is wel zeker: Frederik Muller noteerde in zijn exemplaar van de catalogus (bewaard in het Utrechts Archief, XLV E 50) dat Munnicks van Cleeff de koper was. Hoe het van hem bij Jhr. W.H. de Beaufort, grootvader van de huidige eigenaar, kwam, is niet bekend. Muller noteerde ook dat het Twickel-exemplaar werd gekocht door Roos. Dat was C.F. Roos (één van de andere veilingmeesters), die in opdracht van Van Heeckeren handelde.
 - 17 Zo bezochten zij in 1720 samen kasteel de Boekhorst. Jan van der Elst, 'Cornelis van Alkemade

- en zijn Twickelse pentekeningen van kasteel de Boekhorst', blog op www.janvanderelst-sophia-historia.nl, 17 februari 2018.
- 18 Nummer 203, p. 25.
 - 19 Willem Beelaerts van Blokland en Charles Dumas, *De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker*, Zwolle: Waanders, z.j.; noot 378, p. 97 en p. 55.
 - 20 *Brief van Dr. G.D.J. Schotel*, p. 21-22.
 - 21 J.J. Beckmann, 'De verkoop van de schilderijenverzameling van Arnout Leers, heer van Ameide, schepen van de stad Rotterdam en directeur van de Levantsche handel, op 19 mei 1767 in de herberg de Keizerskroon in de Kalverstraat in Amsterdam', scriptie Universiteit Utrecht, 2008.
 - 22 Dit alles is ontleend aan Rob van Drie, 'Het begrip ridderhofstad in de 16de en 17de eeuw', p. 41-50 in B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, 1995.
 - 23 Tollen Wilmer, 'Utrechtse kastelen in beeld. Een overzicht van topografische afbeeldingen', in Olde Meierink, *op.cit.*, p. 78-88.
 - 24 *De kasteeltekeningen*, p. 27-29.
 - 25 *De kasteeltekeningen*, p. 34-48.
 - 26 *Kastelen en ridderhofsteden*, p. 89-95.
 - 27 Het geslacht Van der Aa had behalve Ter Aa en Aastein nog een derde kasteel in de ambachtsheerlijkheid Ter Aa: Klaarenburg. In Utrecht bouwden zij een stadskasteel met dezelfde naam (net zoals dat bij Oudaen gebeurde). Een afbeelding van dat stadskasteel werd opgenomen in het T-exemplaar, maar de bijbehorende tekst gaat over het kasteel Klaarenburg bij Breukelen. In het OZ-exemplaar staat ook een tekening van het stadskasteel (dat daar Klarenborg heet), maar zonder tekst.
 - 28 Voor Nijenrode: zie de drie afbeeldingen in het vorige *Jaarboekje*.
 - 29 *De kasteeltekeningen van Abraham Rademaker*; afb. III.68b, p. 259. Op de cartouche staat 't Huis ter Aa voor Ao 1672.' Ook hier werden Ter Aa en Aastein met elkaar verward.
 - 30 R. Plomp, 'Vegtvliet te Breukelen als zomerverblijf, 1665-1854', *Jaarboekje 1983 van het oudheidkundig genootschap Niflarlake*, p. 27 en afb. 5. Philip Vingboons had het huis ontworpen voor Willem van den Broeck (1647-1726).
 - 31 Het nieuwe Gunterstein, niet een versterkt huis, maar wel omgracht, is niet erkend als ridderhofstad; het werd voltooid na de laatste erkenning. Magdalena Poulle ging er echter kennelijk van uit dat de erkenning van het oude kasteel ook gold voor haar nieuwe huis: in haar testament van 1697 noemt zij Gunterstein een riddermatig huis. Ook haar opvolgers hebben in allerlei stukken Gunterstein aangeduid als riddermatig huis of ridderhofstad (zie L.A. Quarles van Ufford, *Gunterstein een ridderhofstad aan de Vecht*, 1979, p. 21, 24, 25, 35, 39, 51, 60, 64, 69, 73). Die traditie leeft voort: de stichting die nu eigenaar is, heet Stichting Ridderhofstad Gunterstein. In de Vechtstreek is dit bijzonder; voor de erkende ridderhofsteden die nog bestaan, Loenersloot, Oudaen en Zuylen, wordt die term zelden gebruikt.
 - 32 De meeste voorbeelden zijn vrij makkelijk op het internet te vinden, o.a. op de RKD-website. Voor de tekeningen en gravures van Rademaker, zie *De Kasteeltekeningen*, waar ook zijn voorbeelden worden besproken.

De allereerste Niftarlake-excursie in 1912

Juliette Jonker-Duynstee

Op 25 juni jl. vond een boeiende excursie plaats naar kasteelmuseum Sypesteyn en zijn schitterende park. Het was een van de warmste dagen van het jaar, wat vermoedelijk de reden was dat van het aantal van 20 aangemelde personen slechts 12 kwamen opdagen. Dit was eigenlijk een voordeel, want hoe kleiner de groep, hoe intensiever het contact met de gids. En contact was er volop, want de uitstekende gids mevrouw Tokyta Bouman is ook actief als vrijwillig medewerker bij het archief van Sypesteyn en bij het maken van de tentoonstellingen.

Zeer attent had zij uit het archief van Sypesteyn een foto uit 1912 (afb. 1.) gehaald van het allereerste bezoek van een kersvers opgericht Oudheidkundig Genootschap Niftarlake aan de collectie van jonkheer Van Sypesteyn plus een gastenboek met handtekeningen van Niftarlake-leden uit het eerste kwart van de twintigste eeuw.

Afb. 1. De allereerste Niftarlake-excursie in 1912 (coll. Sypesteyn).

In het artikel 'Hoe Niftarlake tot stand kwam' in het eerste *Jaarboekje* van Niftarlake uit 1913 verhaalde secretaris J.G.Th. Grevenstuk niet alleen over de aanleiding tot de oprichting van dit genootschap, maar ook wat de eerste activiteiten waren. Tijdens de eerste vergadering, op 13 juni 1912 in restaurant De Wakende Haan te Abcoude, had de heer L.J. van der Heijden uit Loenersloot voorgesteld een excursie door de omgeving te maken om het genootschap bekend te maken en de belangstelling ervoor aan te wakkeren. Het bestuur stemde hier dadelijk mee in en er werd besloten op 9 augustus een excursie te maken naar de hervormde kerken van Vreeland, Kortenhoeve, Oud- en Nieuw-Loosdrecht, Loenen, de RK Kerk op de Slootdijk en het museum van Sypsteyn te Loosdrecht.

De tocht van 34 leden, 'waaronder vele dames', vond plaats in een aantal rijtuigen en de hele dag heerste er, ondanks de regen, 'een prettige, opgewekte geest'. Na de lunch in café Dolman te Loosdrecht en een bezoek aan de Nieuw-Loosdrechtse kerk was het tijd voor het bezichtigen van de collectie van de

Afb. 2. De Niftarlake-excursie naar kasteel De Haar in 1918 (coll. Schoenmaker).

heer Van Sypesteyn, 'die met groote welwillendheid zijne kostbare verzameling en zijn park ter bezichtiging stelde en persoonlijk alles toelichtte, daarin welwillend bijgestaan door den heer Voogsgeerd'. Hierna trok de stoet verder richting Loenen.

Van het bezoek werd bijgaande foto gemaakt. De groep staat voor het koetshuis, waarin de kunstcollectie tentoongesteld was. Het kasteel stond er nog niet, dat was pas rond 1922 grotendeels gereed. In 1912 was wel een aanvang gemaakt met de bouw van de toren van het kasteel.

De excursie en de lezingen die na deze goed gevulde dag plaatsvonden, hadden tot gevolg dat het Genootschap aan het eind van het eerste jaar al meer dan 100 leden telde. In de jaren daarna nam het ledenaantal nog fors toe, getuige de foto van de Niftarlake-excursie naar Kasteel de Haar in 1918 (afb. 2.), waar zo'n 180 leden op staan!

Het eerste, en alle andere *Jaarboekjes*, zijn zeer interessant om door te lezen. Zij zijn alle gedigitaliseerd en te downloaden via <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/260209>. U vindt deze link als u googelt op 'Jaarboekjes Niftarlake'.

Jacobus Cressant en zijn gedocumenteerde tuinsculpturen op Zijdebalen

Dennis de Kool

In 1735 vestigde 'den beroemden beeldhouwer Jacobus Cres(s)ant' zich in Utrecht.¹ Vermoedelijk speelde David van Mollem daarbij een stimulerende rol. Zijn buitenplaats **Zijdebalen** moest namelijk rijkelijk worden voorzien van beeldhouw werk. Naast Cressant werd ook een beroep gedaan op de beeldhouwers Jan Baptist Xavery, Vincent Mattheyssens en Jan (van der) Mast. Dit artikel belicht de gedocumenteerde beeldhouwwerken van Cressant in de vermaarde tuin van **Zijdebalen**.

Afb. 1. Portret van David van Mollem en zijn familie, Nicolaas Verkolje, 1740 (coll. Rijksmuseum Amsterdam).

David van Mollem

Buitenplaats **Zijdebale**n aan de Vecht was het eigendom van David van Mollem (1670-1746), een rijke doopsgezinde zijdehandelaar die een grote belangstelling voor de tuinkunst had. De inrichting van zijn beroemde tuin was gebaseerd op een doordacht plan. Dat resulteerde in een bijzondere tuin, waarin bloemen, planten, dieren, schelpengrotten, waterwerken en tuinornamenten allemaal een plek hadden gekregen. Aan de thematiek van de tuinsculpturen en hun onderlinge samenhang hechtte Van Mollem veel waarde, want die vormden als onderdeel van de tuin een geschikt middel om weloverwogen gedachten over schepping, natuur en mens uit te beelden.² De tuinbeelden en -vazen verwezen naar Bijbelse levenslessen en koopmansdeugden. Ze werden vervaardigd door verschillende beeldhouwers. Cressant leverde, vermoedelijk in opdracht, een aanzienlijk aantal (mythologische) beelden, putti en vazen. Daarnaast kocht Van Mollem reeds bestaande beeldhouwwerken op veilingen, waaronder twee tuinvazen van Cressant die vermoedelijk afkomstig waren van **Elsenburg** bij Maarssen.³ Tuinvazen waren destijds de meest prestigieuze tuinornamenten. Het was daarom geen toeval dat op het door Nicolaas Verkolje (1673-1746) geschilderde familieportret (1740) een tuinvaas prominent figureert (afb. 1.).

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van David van Mollem verwierf Cressant tevens een specifieke en persoonlijke opdracht, namelijk het vervaardigen van een terracotta portretbuste.⁴ Daarnaast leverde Cressant een pendant met de voorstelling van admiraal Hendrik Grave (1670-1749).⁵ Kort voor 1745 maakte Cressant ook vier terracotta bustes van Utrechtse hoogleraren, die door Van Mollem werden geschonken aan de stad ter plaatsing in de Universiteitsbibliotheek.⁶

Het portret van Cressant werd geschilderd door Jacob Xavery, een zoon van Jan Baptist Xavery.⁷ Helaas is de huidige verblijfplaats van dit schilderij onbekend. Reinier Vinkeles (1741-1816) vervaardigde in 1766 een portret dat hierop is gebaseerd.⁸

Hofdicht

In 1740 was de tuin voltooid. Deze gelegenheid werd aangegrepen om de dichter Arnold Hoogvliet (1687-1763) een hofdicht te laten schrijven. In het hofdicht worden verschillende kunstenaars met naam genoemd, waaronder de 'kunstige Cressant' die 'ons blijken geeft dat d'edele natuur door kunst in 't

Afb. 2. Zijdebalen. Gezicht op het theater met figuren uit de Commedia dell'Arte (detail). Tekening door Jan de Beijer (coll. Centraal Museum Utrecht).

Afb. 3. Marmereen beeld van Apollo, Xavery (1726).

marmer leeft'.⁹ In het hofdicht wordt Cressant vergeleken met de beroemde Griekse beeldhouwer Phidias.¹⁰ De dichter constateert verder dat de beitel van Cressant 'onze aandacht kan streelen'.¹¹ Hoogvliet besteedt ook aandacht aan specifieke werken van Cressant, waaronder de tuinvazen met voorstellingen van David en Esther¹², de levensgrote beelden die de Hemel en de Aarde voorstellen¹³, twee vazen met voorstellingen van Hector (en Andromache) en (Scipio) Africanus.¹⁴ Belangrijke visuele informatiebronnen zijn de prenten/tekeningen die Jan de Beijer heeft vervaardigd. Op verschillende prenten/tekeningen zijn zijn vazen te onderscheiden (afb. 2).

Kostbaar onderhoud

Lang heeft Van Mollem niet van zijn complete tuin kunnen genieten, want hij stierf op 5 juli 1746. In zijn testament werd nadrukkelijk bepaald dat het bedrijf, de inboedel van het huis en de tuinen op zijn minst tot aan de volwassenheid van zijn twee kleinzonen bewaard en onderhouden moesten worden.¹⁵ Het onderhoud van de vermaarde tuinen was zeer kostbaar, terwijl de inkomsten uit het bedrijf afnamen. De bij **Zijdebalen** behorende zijderederij sloot in 1816. De inboedel van **Zijdebalen** werd in 1819 geveild.¹⁶ De veilingcatalogus is, hoewel de gegevens niet controleerbaar zijn, een belangrijke informatiebron.

Beeldhouwers op Zijdebalen

Het is niet bekend of en in hoeverre de relaties tussen de opdrachtgever en de opdrachtnemers waren geformaliseerd en dus ook niet welke artistieke ruimte de beeldhouwers hadden om eigen ideeën in te brengen. Beeldhouwers konden de beelden zelf ontwerpen en modellen ter goedkeuring voorleggen, maar ook gebruik maken van aangereikte ontwerpen. In de literatuur is opgetekend dat de schilder Nicolaas Verkolje ontwerpen maakte met voorstellingen van vier tuinbeelden op **Zijdebalen** die vervolgens door Cressant werden uitgevoerd.¹⁷ Ook bij de decoratie van het woonhuis werd een beroep gedaan op schilders, namelijk Gerard Hoet, Jacob de Wit, Isaac de Moucheron en Nicolaas Verkolje. Kramm constateerde dan ook zonder overdrijving dat **Zijdebalen** ten tijde van David van Mollem 'een verzamelplaats van vele talenten' was.¹⁸ **Zijdebalen** was niet alleen voorzien van beeldhouwwerk van Cressant, maar ook van Jan Baptist Xavery, Vincent Mattheyssens en Jan (van der) Mast. Veruit de meeste sculpturen werden vervaardigd door Cressant en Xavery. De gedocumenteerde werken van Xavery op **Zijdebalen** zijn reeds belicht in een andere bijdrage.¹⁹ Dit artikel is primair gericht op de gedocumenteerde werken van Cressant.

Afb. 4. Laantje tegenover de schelpengrot. Tekening door Jan de Beijer (coll. Centraal Museum Utrecht).

Afb. 5. Marmeren beeld van Neptunus, landgoed Holker Hall (foto: Joost Gieskes).

Gedocumenteerde werken van Cressant in de veilingcatalogus

In de veilingcatalogus (1819) van **Zijdebalen** zijn verschillende werken beschreven die Cressant voor deze buitenplaats zou hebben vervaardigd.²⁰ Het kan zijn dat specifieke werken van Cressant zijn verward met beelden van Xavery en vice versa maar meestal signeerden beide kunstenaars hun werken. Dit is echter niet vermeld in de catalogus.

Bacchus en Flora

Dit waren twee marmeren beelden. ‘Beide deze schoone levensgrootte standbeelden hebben bij eene goede proportie bevallige en eigenaardige actien, zijnde zeer kunstig gebeiteld door J. Cressant, staande op blaauwe steene voetstukken’ (nummer 24 van de catalogus). Bacchus was de god van de wijn en

Afb. 6. Neptunus met hippocampus, terracotta beeld door Jacobus Cressant (toegeschreven aan), voor 1746 (coll. Rijksmuseum).

een personificatie van de herfst en Flora de godin van de bloemen en een personificatie van het voorjaar.²¹

Neptunus

Dit was 'een zeer fraai wit marmer beeld, zijnde dat van Neptunus op een zeepaard zittende, levensgroot, door Cresant' (nummer 29). Dit beeld is op de voorgrond en dus duidelijk zichtbaar weergegeven op een prent (afb. 4) van Jan de Beijer.²² In de tuin van het Engelse landgoed Holker Hall bevindt zich een marmeren tuinbeeld (afb. 5) dat een treffende gelijkenis vertoont met voorgaande beschrijving en prent.²³ Het hoofd doet sterk denken aan de apostelbeelden die Cressant heeft vervaardigd. De beeldhouwer heeft minder aandacht besteed aan de achterkant van het beeld en dat is een indicatie dat dit beeld bestemd was voor een nis.

Neptunus is de god van de zee. Hij is vrijwel steeds herkenbaar aan zijn drietand en zijn woeste uiterlijk met verwaaide haren en volle baard. Met zijn drietand kon de opvliegende en onstuimige watergod het water kalmeren of in heftige beroering brengen. Neptunus kan, zoals voorgaand beeld, in gezelschap verkeren van een zeepaard (hippocampus), maar ook van een dolfin. Wanneer sprake is van een beeldenpaar, dan kan zijn vrouw Amphitrite fungeren als pendant.²⁴ Het Rijksmuseum bezit een terracotta beeld met de voorstelling van Neptunus met hippocampus dat aan Cressant wordt toegeschreven.²⁵ Hierbij is Neptunus staand en het zeepaard liggend afgebeeld (afb. 6). Dit terracotta beeld heeft dus niet gefungeerd als model voor het marmeren beeld op **Zijdebalen**.

De Tijd en de Eeuwigheid

Dit betrof 'twee genoegzaam levensgrote beelden, een man en een vrouw zittende in fraaije actien, verbeeldende den Tijd en de Eeuwigheid, zijnde vooral

Afb. 7. Marmeren tuinvazen met de vier seizoenen (links winter en lente, rechts zomer en herfst), Jacobus Cressant, 1714 (coll. Rijksmuseum).

het vrouwenbeeld edel en verheven voorgesteld en gebeiteld door J. Cresant, van hout' (nummer 34). De materiaalkeuze is opmerkelijk, omdat houten beelden in de buitenruimte kwetsbaarder zijn voor weersinvloeden dan stenen beelden. Op een prent van Jan de Beijer is zichtbaar dat dit beeldhouwwerk niet beschermt stond opgesteld. De Tijd hield een zeis vast. Tussen de beide zittende beelden was een obelisk, een eeuwigheidssymbool, geplaatst.

Twee vazen met voorstellingen van Darius en Hector

Dit waren 'twee stuks zeer kunstige witte marmere Cararische vazen met deksels, van eene uitmuntende verkiezing, en geheel versierd met schoone basreliefs van beeldwerk in den stijl der antique, verbeeldende de eerste Darius zijn zoon overgeevende, de tweede Hector de geroofde bruid wederschenkende, enz. door J. Cresant, staande op blaauw steene voetstukken' (nummer 39). Darius was een Perzische koning en Hector een legendarische Trojaanse prins die afscheid moest nemen van zijn vrouw Andromache.

Twee vazen met voorstellingen van de vier jaargetijden

Dit betrof 'twee stuks uitmuntend bearbeide en zedig geordonneerde vazen, met deksels van wit Cararisch marmer, ieder hoog 4 voet, diameter 2 voet, hebbende elk twee ronde basreliefs, verbeeldende de vier jaargetijden, zijnde de tusschenruimte gecanaleerd door J. Cresant' (nummer 64). Deze twee vazen (1714) kocht David van Mollem in of na 1744 op een veiling. Vermoedelijk waren beide vazen afkomstig van Elsenburg bij Maarsse.²⁶ Na de ontmanteling van **Zijdebalen** in 1819 belandden de vazen op Enghuizen in Lochem. In 1950 werden ze aangekocht door het Rijksmuseum (afb. 7).²⁷

Twee vazen met voorstellingen van David en Esther

Dit waren 'twee stuks vazen, met deksels van wit Cararisch marmer, ieder hoog 5 voet, breed met de ooren of handvasten 2 voet 10 duim door J. Cresant, 1738, het geheel dezer voortreffelijke kunststukken doet een aangename trotsche uitwerking, door de goede evenredigheid der deelen, die schoon rijk in wel gevarieerde versierselen, echter niet overladen zijn. Voornamelijk vertoonen zich op ieder vaas twee uitmuntende basreliefs van schoon historieel beeldwerk, in den stijl der antique, op de eerste voorstellende die daar David Saul verschoond, op de tegenzijde die van David en Abigail, op de tweede koningin Esther voor Aliasveros verschijnende op de tegenzijde Haman knielende voor Esther, enz.' (nummer 66). Op een tekening van Jan de Beijer wordt de Davidvaas met ontzag bekeken door bezoekers (afb. 8). Deze en

Afb. 8. Zijdebalen. Gezicht over de parterre op het bergje. Flora is links en Apollo is rechts op de voorgrond afgebeeld. De twee beelden van Cressant zijn op de achtergrond zichtbaar. Tekening door Jan de Beijer, 1746 (coll. Centraal Museum Utrecht).

andere vazen werden ook expliciet bewonderd door bezoekers als Harry Peckham en François Xavier de Feller in hun reisverslagen.²⁸ Deze vazen zijn ook bijzonder omdat in de West-Europese tuintraditie Bijbelse voorstellingen zelden of nooit een plaats in de tuin werd toegekend.²⁹

Coelus en Cybele

Coelus was voorzien van ‘kostbare kleeding, dragende kroon en scepter, edel van proportie, majestueus zittende op eene hemelglobe, houdende een brandende fakkel, in welke vlam een hart. Cybele, hier ook kenteekenen van Vista hebbende, als dochter der oude Vesta en Coelus, is in eenen gracelijken stand gezeten op eenen leeuw, die staande haar aanziet, en met een der voorpoten rust op een aardglobe. Beide deze levensgroote beelden, van wit marmer, zijn uitmuntend en karakteristiek uitgevoerd, de draperij breed en schoon, beteekenen te zamen Hemel en Aarde, en de werking der zon, tot vruchtbaarheid der aarde, zijnde gebeiteld door J. Cressant, staande op een voetstuk van blauwe steen’ (nummer 69). Coelus was de god van de hemel en Cybele de godin van de aarde. De zon en aarde werden tevens door Jan Baptist Xavery gesymboliseerd door de zonnegod Apollo en de aardgodin Flora. Xavery’s ‘schoone Flora’ en ‘grootsche Apol’ werden expliciet genoemd in het hofdicht van de dichter Arnold Hoogvliet.³⁰ In 2015 dook het marmeren Apollobeid dat Xavery in 1726 vervaardigde, op een veiling van Christie’s in Londen op.³¹

Gedocumenteerde werken in de boedelinventaris

De boedelinventaris uit 1746 is een bron van enkele aanvullende gegevens, maar roept ook vragen op.

Borstbeelden Hercules, Omphale, Silvinus en Galathea

Vermeld in de boedelinventaris, maar niet genoemd in de veilingcatalogus en evenmin in het hofdicht van Hoogvliet, zijn de vier (borst)beelden met de voorstellingen van Hercules en Omphale, en Silvinus en Galathea, die Cressant eveneens vervaardigd zou hebben.³² De bustes van Hercules en Omphale zijn afgebeeld op een tekening van Jan de Beijer en waren aan weerszijden van twee latwerk priëlen nabij de grote vijver opgesteld.³³

Beelden Geleerdheid, Landbouw, Zeevaart en Krijgsdeugd

Aan de toegang tot het sterrenbos waren vier putti geplaatst die de vier 'staten' van de wereld voorstellen, namelijk Geleerdheid, Landbouw, Zeevaart en Krijgsdeugd. In de boedelinventaris en in het hofdicht worden deze beelden in verband gebracht met Cressant.³⁴ In de veilingcatalogus worden gelijknamige marmeren beelden van zittende kinderen echter toegeschreven aan Xavery (nummer 63). Twee tekeningen met allegorische voorstellingen van de Geleerdheid en Landbouw, die worden toegeschreven aan Nicolaas Verkolje, hebben vermoedelijk gefungeerd als ontwerp.³⁵ Als dit vermoeden juist is, dan zijn ook deze beelden van Cressant gebaseerd op aangeleverde ontwerptekeningen van de schilder. Op de tekening wordt de Geleerdheid voorgesteld als een jongetje met een bril (afb. 9). Hij zit op een stapel boeken, een boek heeft hij opengeslagen. De Landbouw is op de tekening voorgesteld als een meisje dat zit op een met vruchten gevulde hoorn des overvloeds (afb. 10). Haar handen rusten op een omgekeerde zeis. Wanneer de ontwerptekeningen worden vergeleken met de gerealiseerde beelden die zijn weergegeven op een tekening van Jan de Beijer, dan zijn enkele verschillen waarneembaar. Op de tekening rust bijvoorbeeld het boek van het jongetje dat de Geleerdheid voorstelt, niet op een stapel boeken, maar op een zuil. Hieruit blijkt dat beeldhouwers een zekere artistieke vrijheid hadden om af te wijken van de aangeleverde ontwerpen. Ontwerptekeningen waren dus niet per definitie een knellend keurslijf, maar konden ook fungeren als richtinggevend kader. Er zijn ook andere voorbeelden bekend waarbij beeldhouwers de ruimte kregen of namen om deels af te wijken van aangeleverde ontwerptekeningen.³⁶

Afb. 9. Allegorie op de geleerdheid, tekening door Nicolaas Verkolje, 1725-'30 (coll. N. Houthakker).
Afb. 10. Allegorie op de landbouw, tekening door Nicolaas Verkolje, 1725-'30 (coll. N. Houthakker).

Kindergroepjes

Afgaand op de veilingcatalogus van 1819 werd een marmereen kindergroep met de voorstelling van de Naarstigheid, Koophandel en Wijsheid vervaardigd door Jan Baptist Xavery (nummer 38). In de boedelinventaris is echter Cressant vermeld.³⁷ Ook een marmereen kindergroepje met de voorstelling van Mercurius (de Handel) die Minerva (de Kunsten) voedt, werd in verband gebracht met Xavery (nummer 56). Beide beeldjes hebben vergelijkbare voorstellingen.

Afb. 11. Allegorie op de zijdehandel, 1738, ontwerptekening door Jacob de Wit (coll. Rijksmuseum).

Mercurius was immers de god van de handel en Minerva de godin van de wijsheid. Bij de eerstgenoemde groep verwijst de hoorn des overvloeds naar overvloed van spijzen en vele deugden, terwijl bij het twee groepje sprake is van spijs die op een lepel wordt aangeboden. Een verschil is dat het eerste groepje uit drie personen bestaat en het tweede groepje uit twee kindertjes.

Xavery heeft tevens een marmeren borstbeeld van Mercurius vervaardigd (nummer 27). De tuin was dus voorzien van verschillende beelden met voorstellingen van Mercurius. Dat vergroot de kans op vergissingen. Het is overigens niet verwonderlijk dat Mercurius op verschillende plekken in de tuin aanwezig was, omdat hij de god van de handel was. Deze mythologische figuur paste uitstekend in de tuin van een koopman. Ook in het huis was Mercurius aanwezig, onder andere op een schilderij van Jacob de Wit. Het Rijksmuseum bezit een tekening (1738) van Jacob de Wit (afb. 11) met een allegorische voorstelling van de zijdehandel. De inscriptie vermeldt dat deze allegorie in 1738 werd geschilderd voor David van Mollem.³⁸ Afgebeeld zijn Mercurius, een zittende vrouw en twee kinderen die, heel toepasselijk, met balen zijde aan het spelen zijn.

Ook andere godinnen hadden ogenschijnlijk ‘dubbelgangers’. Niet alleen Cressant vervaardigde een beeld van Galathea, maar ook de vrijwel onbekende beeldhouwer Vincent Mattheyssens. Diens Galathea had als pendant een stroomgod (afb. 12) die enkele jaren geleden werd gelokaliseerd in Utrecht. Op dit beeld is wel een signatuur, maar geen datum aangetroffen.³⁹ Beide beelden zijn afgebeeld op een tekening van Jan de Beijer.⁴⁰

Conclusies

Zijdebalen was rijkelijk voorzien van beeldhouwwerk. Veruit de meeste beeldhouwwerken werden vervaardigd door Cressant en Xavery. Helaas is tot op heden een zeer beperkt aantal gelokaliseerde tuinbeelden of –vazen in verband te brengen met deze beroemde buitenplaats. Dit zijn een stroomgod van Vincent Mattheyssens, een Apollobeeld van Xavery en een Neptunusbeeld en twee tuinvazen van Cressant.

De stroomgod is interessant omdat deze mogelijk verwijst naar de Vecht en omdat de maker van dit beeld, Vincent Mattheyssens, een vrijwel onbekende beeldhouwer is. Het Apollobeeld van Xavery is vermeld in de veilingcatalogus, het hofdicht en afgebeeld op een prent. Een zeer relevant detail is dat het marmeren beeld niet alleen gesigneerd, maar ook gedateerd is. Xavery vervaardigde het beeld in 1726 en moet dus rond die tijd werkzaamheden voor **Zijdebalen** hebben uitgevoerd. Hij stond toen nog aan het begin van zijn loopbaan. Slechts enkele jaren daarvoor had hij zich als beeldhouwer in Den Haag gevestigd. Uit de toevoeging ‘inv. et fe(c)’ blijkt dat Xavery het beeld niet alleen vervaardigde, maar ook zelf ontworpen heeft. Een mogelijke inspiratie-

Afb. 12. Stroomgod, door Vincent Mattheysens (foto: Dennis de Kool).

bron was het Apollobeid van Artus Quellinus (1609-'68) in het Amsterdamse stadhuis. Dit beeld beeldt een actiemoment uit, waarbij Apollo naar een pijl in zijn koker grijpt. Xavery's Apollobeid lijkt plots halt te houden en grijpt, met een boog in de aanslag, naar een pijl. De Apollo van **Zijdebalen** maakt daarmee een dynamische indruk. Xavery had overigens reeds ervaring opgedaan met het maken van tuinbeelden. Verschillende zandstenen tuinbeelden uit 1725 getuigen daarvan.

Het is niet bekend vanaf wanneer Cressant werd ingezet op **Zijdebalen**. Met zijn aantreden kreeg het beeldenprogramma op **Zijdebalen** ongetwijfeld een nieuwe impuls. De twee tuinvazen werden vervaardigd in 1714. Deze vazen waren echter afkomstig van een andere locatie en werden door David van Mollen op een veiling verworven. Helaas werd de buitenplaats in 1819 ontmanteld en zijn de tuinsculpturen ontheemd geraakt. Datzelfde lot ondergingen veel tuinbeelden op andere buitenplaatsen. Dat kon het gevolg zijn van het zeer kostbare onderhoud van tuinen, maar ook omdat tuinbeelden in de loop van de achttiende eeuw uit de mode raakten. In de 'landschapstuinen' werden ze vreemde eenden in de bijt. Verschillende veilingen getuigen daarvan.⁴¹ Het gevolg hiervan was dat veel tuinornamenten uit hun context werden gehaald en op verschillende plaatsen belandden. De twee tuinvazen van Cressant illustreeren het feit dat ook destijds tuinbeelden- en vazen verhandeld werden, in nieuwe contexten werden geplaatst en een nieuwe betekenis konden krijgen. Het verplaatsen van tuinbeelden is daarmee niet per definitie problematisch.

De gedocumenteerde beeldhouwwerken van Cressant geven een indicatie van zijn veelzijdigheid. Afgaand op de beschrijvingen behandelde hij zowel mythologische, allegorische en Bijbelse thema's. Het gegeven dat de beelden en vazen door Cressant en Xavery in kostbaar marmer werden uitgevoerd, bewijst dat het project op **Zijdebalen** erg prestigieus en kostbaar was en dat Cressant, net als zijn collega Xavery, een capabele en gerespecteerde beeldhouwer was. Marmeren beelden zijn te kostbaar om te verwaarlozen. Het is dus niet de vraag of de marmeren beeldhouwwerken van Cressant nog bestaan, maar waar deze zich momenteel bevinden. Naast het Neptunusbeeld zullen ook andere beelden in Engeland zijn beland. Uit de mode geraakte sokkels, hermen, borstbeelden en vazen werden ook wel begraven of in de sloot gedeponeed (zoals bij **Herteveld** en bij **Nieuwerhoek**). Wellicht bevinden zich nog beelden in de Vechtstreek. Hopelijk kan dit artikel ertoe bijdragen dat verdwenen en ontheemde werken van Jacobus Cressant aan diens oeuvre in de Vechtstreek kunnen worden toegevoegd.

Noten

- 1 C. Kramm, *Zijdebalen te Utrecht* (1850), p. 47.
- 2 E. de Jong, *Natuur en kunst: Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Bussum 1993), p. 178.
- 3 Deze vazen maken tegenwoordig deel uit van de collectie van het Rijkmuseum. J. Leeuwenberg en W. Halsema-Kubes, *Beeldhouwkunst in het Rijksmuseum* ('s-Gravenhage/Amsterdam 1973), p. 284-287; R. Baarsen. e.a., *Rococo in Nederland* (Amsterdam/Zwolle 2001), p. 57.
- 4 De Jong (1993), p. 165; Klinckaert (1997), p. 165-168.
- 5 Deze buste is verdwenen.
- 6 De Jong (1993), p. 170.
- 7 Dit schilderij is vermeld in de veilingcatalogus van de (tweede) veiling waarop de kunstcollectie van Gerrit Braamcamp werd geveild. Deze veiling vond plaats op 27 januari 1772. Dit gegeven is ontleend aan Bille (1961) deel 1, 16 en Bille (1961) deel 2, 81.
- 8 Dit gegeven is ontleend aan een catalogus van een veiling die op 1 augustus 1782 in Leipzig plaatsvond. Bij nummer 4074 is vermeld: 'Das portrait eines Bildhauers, ohne Nahmen, J. Xavery del. R. Vinkeles fc. 1766'. Dit werk werd tevens vermeld in een catalogus van een veiling die op 16 april 1868 in Leipzig plaatsvond. Bij nummer 754 onder de naam R. Vinkeles vermeld 'Portrait eines Bildhauers nach J. Xavery'.
- 9 Hofdicht afgedrukt in Muller (1912), p. 24.
- 10 Idem, p. 27.
- 11 Idem, p. 35.
- 12 Idem, p. 25.
- 13 Idem, p. 26-27.
- 14 Idem, p. 34-35.
- 15 De Jong (1993), p. 165.
- 16 Gemeentearchief Zeist, Archief Familie van der Mersch, Archiefnummer 146, Inventarisnummer 48k, Veilingcatalogus Zijdebalen, 26 februari 1819.
- 17 R.J. te Rijdt in: R. Baarsen e.a., *Nederlandse kunst 1700-1800* (2006), p. 102. Hoogvliet geeft een aanwijzing in zijn hofdicht dat Verkolje ontwerpen leverde voor beelden. De dichter geeft namelijk aan dat Verkolje de marmeren beelden met voorstellingen van Geleerdheid, Landbouw, Zeevaart en Krijgsdeugd voor Cressant 'eerst heeft 'geteekent uit zijn vindingsrijk verstant', waarna Cressant met zijn beitel het 'roerloos marmer door vernuft en kunst' tot leven heeft gewekt.
- 18 Idem, p. 46.
- 19 D. de Kool, 'Jan Baptist Xavery en zijn gedocumenteerde tuinsculpturen op Zijdebalen', in: A. van der Does & Jan Holwerda (eindredactie), *Tuingeschiedenis in Nederland II. Denken en doen in de Nederlandse tuinkunst 1500-2000* (Stichting Tuinhistorisch Genootschap Cascade, Ulvenhout 2016), p. 63-72.
- 20 GAZ, toeg.nr. 146, inv.nr. 48k.
- 21 D. de Kool, 'Florabeelden in Nederland', in: *Arcadië*, jaargang 9 (2017), nummer 2, p. 22-25.
- 22 Deze prent wordt bewaard in het Centraal Museum, inventarisnummer 22628.
- 23 Met dank aan Joost Gieskes die mij op dit beeld heeft geattendeerd.
- 24 D. de Kool, 'Neptunus voelt zich thuis in waterrijk Nederland', in: *Vakblad Groen*, Jaargang 71 (2015), Nummer 4, p. 26-31.
- 25 Leeuwenberg en Halsema-Kubes (1973), p. 287.
- 26 Leeuwenberg en Halsema-Kubes (1973), p. 57.
- 27 Leeuwenberg en Halsema-Kubes (1973), p. 284-287.

- 28 H. Peckham, *The Tour of Holland* (London 1772), p. 81-84; Fr. Xavier de Feller, *Itinéraire ou voyages (...)* (Paris 1775), p. 256, 257, 261, 262. Ontleend aan: De Jong (1993), p. 188.
- 29 De Jong (1993), p. 188.
- 30 Muller (1912), p. 28.
- 31 Christie's *European Sculpture and works of art*, 8 december (veilingcatalogus London 2015), p. 74-78; D. de Kool, 'Apollo van Zijdebalen', *Oud-Utrecht* 89 (2016), p. 132-134.
- 32 Inventaris 1746, fol. 78.
- 33 Deze prent werd vervaardigd in 1746 en wordt bewaard in het Centraal Museum, inventarisnummer 22627.
- 34 Inventaris 1746, fol. 77.
- 35 De tekeningen maken deel uit van een particuliere verzameling in Amsterdam. Bron: R.-J. te Rijdt, 'Getekende ontwerpen voor beeldhouwers: Nicolaas Verkolje en Jan Goeree', in: E. Buijsen e.a. (red.), *Kunst op papier in de achttiende eeuw. Liber Amicorum Charles Dumas* (RKD, Den Haag 2014), p. 168-171.
- 36 Een concreet voorbeeld is het grafmonument voor vestingbouwkundige en veldheer Menno baron van Coehoorn in de Nederlands Hervormde Kerk in Wijckel dat werd ontworpen door Daniël Marot (1661-1752) en uitgevoerd door Pieter van der Plas (1644-1708). Tijdens de realisatie van dit monument heeft Pieter van der Plas aan het ontwerp gesleuteld. Bron: A. Reinstra, *Menno baron Van Coehoorn: een veldheer in Wijckel* (Uitgeverij Van Wijnen, Franeker 2009).
- 37 Inventaris 1746, fol. 79vo.
- 38 [https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-T-1905-197\(R\)](https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-T-1905-197(R)).
- 39 D. de Kool, 'Neptunus van Zijdebalen', in: *Oud-Utrecht*, Jaargang 85 (2012), Nummer 2, p. 48-50.
- 40 Deze prent (1745) wordt bewaard in het Centraal Museum, inventarisnummer 22608.
- 41 Voorbeelden zijn veilingen van tuinbeelden van De Keukenhof (1746) en De Hartekamp (1788). Bronnen: A.M. Hulkenberg, 'De grote verkoop van tuinbeelden, groepen en vazen op Keukenhof in 1746', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 61 (1969), 181-197; L. Albers et al. *Het landgoed De Hartekamp in Heemstede* (Heemstede 1982), p. 56-57.

Een bavelaar uit de Vechtstreek

E. Munnig Schmidt

De onvermoeibare speurder naar historische objecten met betrekking tot de Vechtstreek, Bert Degenaar te Oud Zuilen, verkreeg onlangs op een veiling een bavelaar met een gezicht van **Slot Zuylen** als onderwerp. Als voorbeeld heeft een gravure gediend van de hand van H. Spilman (1721-'84) 't Slot Zuylen ter zijde' uit *Nederlandse Dorpsgezichten* circa 1750, 14x18 cm. Die tekst staat ook handgeschreven achterop het kastje (afb. 1).

Een bavelaar is een kijkkastje van hout met een glazen ruitje ervoor. De kastjes bevatten in hout of been gesneden kleine diorama's van binnenhuisjes, landschappen en stadsgezichten met schepen en het gebeuren rond het huis. Mens- en dierfiguurtjes bevolken de voorstellingen en zijn gesneden uit palm-

Afb. 1. De bavelaar met gezicht op slot Zuylen (coll. B. Degenaar).

Afb. 2. 't Slot Zuylen ter zijde, gravure door H. Spilman, circa 1750.

hout of been op minischaal van 10-15 mm en met houtlijm op de houten of soms benen ondergrond gelijmd. Huizen en schepen zijn uit lindenhout gesneden, loof van bomen is uit wat dikker papier geknipt. De kastjes zijn zwart geverfd met vaak een vergulde rand om de ruit. Voorstellingen in de open lucht hebben blauw papier als achtergrond, binnenshuis is daarvoor hout of bruin papier gebruikt. Figuurtjes en achtergrond zijn goed in verhouding tot elkaar. Herkenbare situaties zoals hier Slot Zuylen (afb. 2 en 3), die waarschijnlijk in opdracht werden vervaardigd, zijn vrij zeldzaam. In de catalogus van het werk van Bavelaar zag schrijver de rattenkruidverkoper, ets van Rembrandt, in miniatuur. Stadsgezichten zijn steeds naar bekende gravures gekopieerd.

De afmetingen van de kastjes variëren van doorgaans 6x6 bij 5 cm tot ca. 12x18 bij 5 cm, met een enkele maal afwijkingen naar boven en beneden.

De kastjes ontleen hun naam aan die van de makers uit de familie Bavelaar te Leiden. Beeldhouwer Cornelis Bavelaar (1747-1830) begon ermee, mogelijk omdat de mode om beelden en siervazen in tuinen te plaatsen op zijn eind liep met de opkomst van de landschappelijke tuinaanleg eind achttiende eeuw. Dat betekende voor hem een belangrijke vermindering van zijn opdrachten voor beelden. Ook versieringen aan gebouwen versoberden met de Lodewijk XVI- en daarna de empirestijl. Een van zijn zonen, Cornelis Bavelaar (1777-1831) werd opgeleid als timmermansknecht, maar noemde zich in de vroege 19de eeuw 'kunstwerker'. Toen zal hij zich vrijwel geheel gewijd hebben aan

Afb. 3. Op dit detail van de bavelaar van Slot Zuylen zijn goed de gedetailleerde manier van werken en de verschillende materiaalsoorten te zien.

het vervaardigen van de kastjes. Ook diens zoon Johannes Franciscus Bavelaar (1804-1833) gaf als beroep op 'kunstwerker' en zal in het bedrijf van grootvader en vader met het dioramamakers-vak zijn opgegroeid. Een enkele maal signeerden de Bavelaars hun werk met 'C. Bavelaar de oude' of 'C. Bavelaar de jonge'. Alle drie zijn kort na elkaar overleden waarmee de productie zijn eind vond. Er zijn wel enkele concurrenten geweest, maar die hebben nooit het niveau van de Bavelaars bereikt.

Naar schatting heeft de familie zo'n 1500 van deze kastjes vervaardigd, waarvan er nog circa 350 bekend zijn. Zij verkochten de kastjes voor f10 à 12 per stuk. Vooral Engelse toeristen hebben de kastjes bij hun bezoek aan Leiden gekocht. Daarvan zijn er een twintigtal bekend in Engelse collecties.

Op oude interieurfoto's is soms te zien dat een dozijn van deze kastjes aan ringetjes in het gelid aan de muur hingen. Andere stonden op schoorsteenmantels of tafels.

Schrijver dezes erfde als klein jongetje van zijn oma een bavelaartje, een landschapje met boerderij, en kon de verleiding niet weerstaan om de voorstelling met zijn handen te betasten, wat het einde van het kastje inluide. En zo zal het helaas met vele zijn gegaan.

Noot

J.W.L. Moerman en J.Th.A. Peskens, *Leven in miniatuur. Bavelaar's kijkkastjes*. Tentoonstellingscatalogus 1983, museum De Lakenhal, Leiden.

De veldtocht in Holland van de Pruisische Generaal-Majoor Graaf Friedrich Adolf von Kalckreuth in 1787

Bart Seelemeijer

De aanleiding

Het is 7 september 1787 wanneer graaf Friedrich Adolf von Kalckreuth (1737-1818) (afb. 1 en 2) als onderdeel van een Pruisisch leger van bijna 20.000 man de Lage Landen bij de Zee binnentrekt. De volksofstand van de Republikeinse Patriotten tegen de Oranjegezinde bestuurs-elite en de Oranjes zelf moet de kop worden ingedrukt. Overal in de Nederlanden doen zich relletjes voor, is er onvrede. Stadsbesturen worden afgezet, vaderlandslievende personen aangesteld. 'Leve de Bataven! Weg met Oranje!' Tien weken eerder was de lont in het kruitvat gestoken: Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van stadhouder Willem V mocht bij het Zuid-Hollandse gehucht Goejanverwellersluis op 28 juni van de patriotten niet verder naar Den Haag reizen. Het was een vooropgezette

Afb. 1. Friedrich Adolf Graf von Kalckreuth.

Afb. 2. Wapen F.A. von Kalckreuth.

provocatie. Ze had zich verzekerd van de steun van Oranjegezinde leden van de binnenlandse elite, van de Britten en van Pruisen. Zouden de patriotten haar verhinderen de rechtmatige positie van de stadhouder op te eisen, dan kon zij op hulp rekenen. Precies dat gebeurde.¹ Maar toch: Schande! Een boze brief naar broer Frederik Willem II, de koning van Pruisen: 'Doe er wat aan!' Aldus geschiedde, tien weken later leidt de hertog van Brunswijk 'Der Preussische Feldzug in Holland'.²

De veldtocht³

Von Kalckreuth is bevelhebber van het Kurassier-Regiment nr. 7⁴ (afb. 7 en 8) met vijf eskadrons. Hij voert bevel over 120 ruiters en 740 infanteristen die een kanon voor kogels van drie pond met zich meeslepen.⁵ Op 30 augustus 1787 wordt de globale strategie van de aanval op Holland door de hertog van Brunswijk uit de doeken gedaan. Kalckreuth krijgt de opdracht om, vanuit de Pruisische optiek, aan de rechterflank leiding te geven. Zijn eerste opdracht was naar Hilversum op te trekken. Vanuit die positie moest hij proberen de commandant van Naarden over te halen zich over te geven. Daarna zag men

wel weer verder. Op 4 september moet er voor negen dagen brood worden ingeslagen, waarna men op 7 september het bevel krijgt op te trekken. Zijn er nog paarden die er slecht aan toe zijn, dan dienen die te worden achtergelaten. Op 13 september trekt Von Kalckreuth de IJssel over bij Westervoort. Via Arnhem en Utrecht schiet het al aardig op. Hij bereikt Baarn, Eemnes, Laren en Bussum, waar hij op 17 september aankomt. Ze zijn vier dagmarsen verder, zonder noemenswaardige tegenstand ontmoet te hebben. Von Kalckreuth denkt daarom dat bij 'de vijand' de schrik er goed in zit, met name omdat ze Utrecht zo hals over kop hebben verlaten, en besluit door te pakken om Amsterdam te bereiken.

Naarden

Hij splitst op in drie formaties (afb. 3). Met de eerste van 40 ruiters trekt hij op naar Naarden, terwijl het eerste bataljon van Eichmann hem 'zachtjes' moet volgen. Vandaar hoopt hij noordelijk van het Naardermeer verder op te kunnen trekken naar Muiden. De tweede formatie bestaat uit 40 ruiters met 16 geofende 'busschieters'. Zij moeten ten zuiden van het Naardermeer optrekken naar Weesp en dan afbuigen richting Muiden. De derde formatie met 30 paarden en 12 'busschieters' trekt verder zuidelijk, om daar onder de Loosdrechtse plassen door Maarssen en Breukelen aan de Vecht te bezetten. Het is de bedoeling zo de controle over deze rivier als vaarweg in handen te krijgen. Wanneer hij zelf met een kleine voorhoede Naarden nadert, stuurt hij een officier vooruit met een trompetter en 'een zeer verplichtende brief' voor de

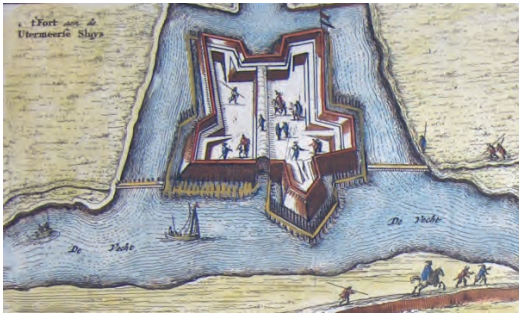

Afb. 3. De legering van Kalckreuth en Eichmann bij links Hilversum, rechts Naarden.

commandant. Maar er wordt op hen geschoten met een kanonskogel. Het had hen bijna het leven gekost. Ongehoord! 'Het was eerst om twee uren na den middag, dat men den Hollanders deed verstaan, dat 't tegen de gebruiken van den oorlog was, te schieten op een officier, afgezonden met een trompetter'. Domme patriotten. Kolonel Matha van Naarden zocht tijd en meldde Von Kalckreuth dat hij Amsterdam zou vragen of hij zich moest overgeven. 's Avonds om negen uur zou er uitsluitel zijn. Het werd wat later. Om middernacht kwam de melding dat kolonel Matha geen onderhandelingen meer zou voeren en dat generaal Van Rijssel zijn taken had overgenomen. De hele nacht werden er vanuit Naarden vuurballen en vuurpijlen afgeschoten en werden de mannen van Von Kalckreuth 'blootgesteld aan het vuur van 't vijandelijk geschut, zonder echter dat het enige schade deed'.

Uitermeersche Schans

Zijn officier Wirzebitski met de tweede formatie was overigens die 17de september ondertussen zeer succesvol. Hij hoorde onderweg dat de Uitermeersche Schans bij de Vecht slecht bewaakt werd (afb. 4). Zeven man moesten met een kanon de ophaalbrug bij een voorpost bewaken, maar ze stonden niet zelf op wacht. Dat was voorbehouden aan een boer. Die zorgeloosheid wilde Wirzebitski wel uitbuiten en hij stormde met de veertig paarden erop af. De boer was zo verschrikt dat hij de ophaalbrug liet zakken. De zeven man werden ontwapend nog voor ze er erg in hadden. Omdat deze voorpost geen signaal naar de Uitermeersche Schans had kunnen zenden en Wirzebitski in volle galop erop afstevende, was men totaal verrast. Men wist het aanwezige garnizoen van 58 man zonder tegenstand te ontwapenen. 'De Hollanders konden hun ogen niet geloven, zo gedisciplineerd waren de Pruisen', juichte de Duitse oorlogscorrespondent Pfau. De smalle brug naar de Schans was niet meer dan drie voet breed. De Pruisen moesten twee grachten over, tussen twee wallen met geschut door, ruiters moesten afstappen en hun paard aan het toom verder leiden. Had niemand dan wat gemerkt? Kennelijk niet. Het ging allemaal zo snel dat een majoor, vier officieren, acht onderofficieren en 40 soldaten krijgsgevangen werden gemaakt. Ondertussen trok Wirzebitski toch verder naar Weesp, maar moest zich daar terugtrekken vanwege het geboden verzet. In ieder geval gaf Kalckreuth bevel 100 man in de Uitermeersche Schans in te kwartieren om het scheepvaartverkeer en de militaire bewegingen op de Vecht onder controle te brengen (afb. 5). Wirzebitski zelf voegde zich weer bij de hoofdmacht van Kalckreuth bij Breukelen (afb. 6).

Afb. 4. De schans bij Fort Uitermeer.

Afb. 5. De Uitermeersche Schans in 1719 (*Zegepraalende Vecht*, *Zuiderzee Collectie*).

Afb. 6. De manschappen trokken over de Heerenwagenweg (nu Straatweg), hier in 1744 getekend door Jan de Beijer. De karrensproen in de klei zijn duidelijk zichtbaar (coll. Het Utrechts Archief).

Nieuwersluis

Op 18 september breekt Kalckreuth op en laat Naarden voor wat het is en vertrekt in zuidelijke richting op weg naar de Vecht om zijn derde formatie bij te staan. Een deel van zijn mannen komt die dag niet verder dan Tienhoven, omdat de wegen doordrenkt waren van de regen wat het marcheren niet gemakkelijk maakte. De al eerder op pad gestuurde manschappen, onder leiding van Von Kleist, waren wel bij Breukelen aangekomen om de sluisen veilig te stellen. Ze trokken zelfs nog verder op naar de vesting van Nieuwersluis tot de commandant van Nieuwersluis, D'Averhoul, een poging deed de Pruisen op afstand te houden. Hij deed een uitval in de richting van de brug en poogde de dijkweg door te steken. Ondanks beschietingen uit de vesting wisten de Pruisische scherpshutters hen terug te dringen.⁶

Zelf bereikt Kalckreuth Maarssen, waar de patriotten de brug over de Vecht onklaar hadden gemaakt. Hij liet zijn officieren, boeren en burgers opdraven om 's nachts de brug weer te herstellen.

Ondertussen had hij een aantal verkenners er op uitgestuurd de omgeving 'vanaf Breukelen tot aan **Kronenburg**' in kaart te brengen. Het huis **Kronenburg** lag dicht tegen Loenen aan. Tevens vroeg hij generaal Von Lottum om vanuit Oud-Loosdrecht een detachement te laten optrekken naar de Mijndensluis. Hetgeen geschiedde. Aan de overkant, de linkeroever dirigeert hij een deel van zijn manschappen vanuit de veroverde Uitermeersche Schans en de Hinderdam, de midden in de Vecht liggende ook al veroverde fortificatie, in zuidelijk richting naar Loenen. Zij trekken op tot aan een 'gracht' voorbij Loenen. Mogelijk het destijds afwaterende kanaal van een watermolen. Daar stuiten ze op verzet vanuit de vesting en trekken ze zich terug. In ieder geval is de aanvoer van manschappen en proviand vanuit Amsterdam aan die kant afgesneden.

Op 19 september rijdt Kalckreuth met zijn mannen naar Breukelen en passeert⁷ langs de Vecht tussen Maarssen en Breukelen meer dan 32 buitenhuizen.⁸ Van 22 zijn afbeeldingen gemaakt door Abraham Rademaker (1791) en P.J. Lutgers (1836), waaronder Bolensteijn, Hartevelt, Vredenburg, Rijnvegt, Nijenrode, Vredenoord en Boom en Bosch op de linkeroever en aan de overkant Goudenstein, Vecht-Oever, Cromwijck, Oudaen en Gunterstein. Hij besefte door de gebeurtenis van de vorige dag dat een aanval vanuit Breukelen recht op Nieuwersluis aan te gevaarlijk is.

Op 20 september stuurt hij een officier met een trompetter naar de vesting met de boodschap zich direct over te geven. Anders zou er zwaar geschut worden ingezet. Een beetje bluffen was hem niet vreemd, want dat geschut was nog onderweg. Colonel D'Averhault op Nieuwersluis werd bijgestaan door een uitstekende Franse garde en voelde zich sterk genoeg om 'nee' te verkopen. Een optie was om een omtrekkende route te onderzoeken om zo de vesting in te sluiten. Bij Breukelen werd er ingekwartierd. Hendrik-Jan van Leusen schrijft daarover.

De Schade door Pruisische troepen in 1787 in Breukelen aangericht⁹

De kosten van de inkwartiering

Rond 1787 telden de gerechten die nu Breukelen vormen, waarschijnlijk ruim driehonderd huishoudens. Ongeveer een derde daarvan, 114 huishoudens, kreeg in 1787 inkwartiering; dit trof dus een groot deel van de bevolking. Van

Afb. 7. Pruijsisch Cavalerij, 1 Een Blauw Huzaar, 2. Een Swart, 3. Een Dragoner, 4. Een Curasier
 5. Een dito van KalkRhijt (Kalkcreuth) (uit: *Schetsboek met 79 gekleurde tekeningen*. S.G.Casten, 1795. Coll. Rijksmuseum).

de gehele bevolking bovendien, want zowel de rijke bierbrouwer Cors de Jong (d.m.v. leveranties) als de zeer sober levende vroedvrouw Engeltje Kalverkamp raakten er bij betrokken. De kosten die zo ontstonden kwamen hoofdzakelijk voort uit leveranties en diensten (vaak 'rijlonen'). Daar kwam echter nog bij de door de troepen aangerichte schade. Hoewel de lijst van schade maar gedeeltelijk gespecificeerd is, moet hier waarschijnlijk gedacht worden aan zaken als serviesgoed, die onder de ruwe soldatenhanden sneuvelden. Ook kwam pure diefstal voor. Voor zover valt na te gaan, betrof het in vier gevallen 'afgevorderde penningen', in totaal *f*205,17. Op één geval na waren dat 'kruimeldiefstallen'. Twee keer werd een paard als vermist opgegeven, één keer een wagen met tuig. Drieëntwintig huishoudens leden schade, zij het dat slechts twee huishoudens meer dan *f*90 verloren. In de meeste gevallen betrof het slechts kleine bedragen. De totale kosten – schade en leveranties samen – bedroegen *f* 5823,11, een voor die tijd fors bedrag.

Terugbetaling van de kosten

Al op 16 november 1787 werd een eerste verzoek om terugbetaling van de kosten van de inkwartiering aan de Staten van Utrecht gedaan. De definitieve opgave kwam op 4 juni 1788 tot stand. Vermoedelijk op verzoek van de Staten van Utrecht werd het bedrag uitgesplitst in leveranties en diensten enerzijds, en schade anderzijds. Toen begon het wachten op de betaling. De heer Th. Schuurman, haverkoopman, duurde het allemaal te lang. Hij had voor *f* 575 haver geleverd en wilde halverwege 1788 eindelijk wel eens betaald worden. Hij spande een proces aan tegen schout en schepenen van Breukelen-Nijenrode en won. Aangezien die echter ook op geld zaten te wachten, schoot hij er niets mee op. Pas tussen 4 maart en 18 april 1791 kwam er eindelijk geld op tafel, vier jaar na de Pruisische inkwartiering en drie jaar na het besluit van de Staten van Utrecht om de kosten te betalen. De heer Schuurman werd betaald, tegelijk met de andere leveranciers. Niet alle kosten werden echter voldaan.

Met Quitzow reed Kalckreuth vanuit Breukelen de Poeldijk op tot de molen van Cortrijk. Daar legerde hij 12 man en verderop op een boerderij nog eens 12 man ‘zur offenen Kommunikation’. Men vervolgde de rit over de Oud-Aa-se dijk, die buiten het bereik van het geschut van de vesting lag. Maar in dat achterland was het behoorlijk moerassig, veel sloten en ook nog onder water gezette weilanden. De dijkweg was zo smal dat een boerenkar er nauwelijks overheen kon. Het was eigenlijk niet meer dan een voetpad. De knotwilgen langs de kant waren ook hinderlijk lastig als je zou moeten schieten. Door de voortdurende regen was het dijkje glibberig. Je kon elk ogenblik met man en paard in de naastgelegen sloot glijden en verdrinken. Dat gebeurde ‘s nachts wel en het had paarden en mensenlevens gekost, zoals later bij een aanval op Baambrugge gebeurde. ‘Leider’, jammer dan, schreef onze Pfau afstandelijk over dergelijke drama’s. Hoewel er dus eigenlijk geen cavalerie overheen kon, besloot Kalckreuth dit toch te wagen met de 25 ruiters en 13 scherpschutters en zijn Kapitein Quitzow. Ze brachten het er verder goed van af. Het was ‘bewonderenswaardig’ vond Pfau. Men legerde in Nieuwe ter Aa, maar wilde eigenlijk nog verderop kijken of Nieuwersluis echt kon worden ingesloten.

Loenersloot

Het frustreren van de aanvoer van manschappen en proviand vanuit Amsterdam was dus de opzet van Kalckreuth. En die aanvoerrouete ging langs het ‘kasteel van Loenen geleegeen aan den Amstel’¹⁰ had men gehoord. Dat moest

Afb. 8. Pruijssisch officier. 1. Een Carasier officier van Kalk Rhuijt (Kalckreuth), 2. Capitaine, 3. Een Major (uit: *Schetsboek met 79 gekleurde tekeningen*. S.G. Casten, 1795. Coll. Rijksmuseum).

verderop liggen. Wanneer dat ingenomen zou kunnen worden, dan zou dat helpen. Onze oorlogscorrespondent Von Pfau was in zijn verslag niet helemaal correct met de topografie van de streek. Het was allemaal een heel gedoe om het begrijpelijk te vertellen. Loenen kende op dat moment geen kasteel meer en 'geleegen aan de Amstel' moest zijn 'geleegen aan den Angstel'. In het Duitstalige Pruisen zou het de lezers 'wurst sein'. Ofwel, het ging om het nog steeds bestaande kasteel **Loenersloot**. Maar men had van de bevolking begrepen dat er 150 soldaten zaten. Kalckreuth betwijfelde dat. Bovendien had zijn Kapitein Quitzow een brief van D'Averhoults onderschept, waaruit bleek dat als het kasteel zou worden bezet, Nieuwersluis uitgehongerd zou worden. Het was slecht gesteld met de nog schaars aanwezige levensbehoeften.

Quitzow wilde het kasteel 'Looner Sloot' wel inspecteren. Daarom trokken ze vanuit Nieuwe ter Aa verder langs het jaagpad van de Kromme Angstel en kwam men bij 'wo die Geuse flieszt'. Men vond er een boothuis. Met negen scherpschutters voer Quitzow vanaf deze Geuzesloot de Angstel op om de boel te verkennen.

Al na een half uur stuurde hij een praam terug 'waar wel vijf paarden in konden staan'. Kalckreuth moest zelf maar eens komen kijken. Een adellijke generaal legt wat meer gewicht in de schaal om adellijke bewoners tegemoet te treden. Hij stapte met vier ruiters in en werd naar het kasteel gepunterd (afb. 9). Toen de Pruisen de paarden weer op de kant hadden geholpen en Kalckreuth hoog te paard gezeten bij het slot aankwam, was de brug opgehaald, maar het kasteel werd niet verdedigd. Na 'theils gute Worte, theils Drohungen', na wat gevele en dreigementen, lieten de bewoners om 5 uur 's middags de brug zakken.

De 'gute Worte' kunnen zomaar de heldere klank van een Frans klavecimbel gehad hebben. De diplomatieke taal was geen andere dan die in het melodieuze Frans. Wellicht werd de conversatie in het Frans gevoerd, de taal die Kalckreuth uitstekend beheerste en waar de kasteelheer zich ongetwijfeld ook verstaanbaar in kon maken. De 'Drohungen' vertolkten mogelijk meer de toonzetting van een destijds modieus Hammerklavier, dat anno 2018 majestueus bespeeld wordt op open dagen van het Kasteel. 'Befehl von der General-Major, mein Herr Graf Friedrich von Kalckreuth, im Name des Majestäts, der König von Preussen, die Brücke nieder zu lassen!'

Heeft men in de kamer met het prachtig beschilderde behang de versterking van nog twintig man inkwartiering besproken? 'O, die kunnen vanavond prachtig op de grote zolder een slaappleats vinden'. En dan, Kalckreuth was een erudiet persoon en gemakkelijk in de omgang met gelijkgestemden. Dat blijkt uit de contacten met patriottische bevelhebbers in het verdere verloop van de veldtocht en uit de bewaard gebleven correspondentie, in het Frans, met een advocaat in Amsterdam, Mr. Nicolaus Bondt.

De overtuigd patriottische kasteelheer, de 'casteleijn van Loenersloot', Andries Jan Strick van Linschoten, zwaaide zijn adellijke gast waarschijnlijk allervriendelijkst uit met de hoogste egards, maar waarschijnlijk ook een beetje venijnig: 'Merci, adieu, toedeloë'. De triomfantelijke intocht van de Oranjeprins die dag in Den Haag na twee jaar ballingschap en de vlucht van een belangrijke pion in het militaire patriottisch verzet, de Rijngraaf Van Salm, naar Frankrijk die nacht,¹¹ waren voor de 'casteleijn' toch tegenvallende berichten. Het waren slechte ontwikkelingen voor de patriottische zaak. En dan staat er ook nog zo'n Pruisische Generaal Majoor voor je deur: 'Merci, adieu, auf Wiedersehen, toedeloë!'

Quitow moest met vier ruiters op het kasteel blijven. Maar de generaal had zijn hielen nog niet gelicht of er werd een patriottische patrouille uit Baambrugge

Afb. 9. Gezicht over de Angstel naar Kasteel Loenersloot rond 1795, aquareel door H. Tavenier (coll. Het Utrechts Archief).

gemeld. Quitzow er op af. Omdat men dacht dat er een heel leger aankwam, droop de patriottische patrouille af. De boeren meldden Quitzow dat hij in Baambrugge 100 ruiters kon verwachten, waarop hij de achtervolging staakte. In overleg met Kalckreuth werd besloten tot een nachtelijke overval op deze cavalerie. 's Avonds tegen acht uur arriveerde de versterking. Maar die avond was de nacht bijzonder donker, de weg slecht en het moeras zo diep dat de paarden er in bleven steken en zelfs in de sloten 'verzopen'. Goede raad was duur bij Quitzow. Men overlegde dat het zo maar zou kunnen dat de cavalerie bij Baambrugge er al vandoor was gegaan. Of dat ze in een hinderlaag zouden lopen. Het terrein kenden ze niet. Men besloot terug te gaan naar Loenersloot. Daar kon men op de grote zolder de nacht beter doorbrengen. In ieder geval werd al doende de weg vanaf Amsterdam naar Nieuwersluis voor D'Averhoults versperd.

De capitulatie

De volgende ochtend, 21 september, liet men D'Averhoults weten dat hij was ingesloten. Naast de Vechtroute was nu ook deze route naar Amsterdam geblokkeerd. Na beraad met zijn kapiteins en officieren 'besloot hij eindelijk te bukken voor de omstandigheden en de vesting den Pruisen te openen'. 771 man, waaronder 64 patriotten, werden krijgsgevangen genomen. De oorlogsverslaggever Pfau kon zijn vreugde niet op: 'Aldus was het dat 260 Pruisen een plaats, waarvan de wallen met 50 stukken belegd waren, en waarvan de gehele omtrek onder water stond, forceerden tot de overgave na verloop van 48 uur,

zonder dat zij noch één enkel schot gelost hadden'.¹² D'Averhoults stelde een capitulatie op, in het Frans, de gevoerde diplomatieke taal:

'Conditions de Capitulation,
qui seront proposées au Général Major Comte de Kalckreuth'

met het *commentaar van de generaal* lezen we:

'1. Het garnizoen zal met militaire eer vertrekken, meenemende twee kanonnen, haar wapens en vaandels naar de plek waar het de Generaal-Majoor Von Kalckreuth goeddunkt.

1. Akkoord. Het garnizoen zal met militaire eer vertrekken en zich opstellen in de tuin van de buitenplaats¹³ tussen de vesting en Breukelen, waar het de wapenen zal neerleggen. De krijgsgevangenen zullen meteen naar Utrecht afmarcheren, omdat er in de omgeving geen plaats is om in te kwartieren.

2. Daar aangekomen zullen de officieren aan hun woord van eer gehouden worden.

2. Het is niet aan mij, maar valt onder de beslissingsbevoegdheid van Zijne Doorluchtige Hoogheid, de Hertog van Brunswijk, onder wiens bevel ik de eer heb te dienen. Maar ik twijfel er niet aan dat Z.D.H. zal er wel in toestemmen. Wanneer het garnizoen en de heren officieren in Utrecht zijn aangekomen, zal ik bevelen het Z.D.H. te vragen.

3. Dat de officieren en soldaten hun bagage mogen behouden.

3. Akkoord.

4. Dat de gewapende burgers onder dezelfde voorwaarden vallen van de drie voornoemden.

4. Akkoord.

5. Dat de gewonden op een adequate manier vervoerd worden met een goede verzorging.

5. Akkoord.

6. Dat we Generaal-Majoor Von Kalckreuth de Pruisische gevangenen die hier zijn, uitleveren.¹⁴

6. Akkoord.

7. Dat de Generaal-Majoor voor karren en schuiten zorgt, voor het vervoer van de bagage van het garnizoen. Dat er twee uur de tijd gegeven wordt, nadat de karren en schuiten zijn gearriveerd.

7. Akkoord.

8. Dat een slecht gekleed, ander corps artillerie, in dienst van de Staten van Holland¹⁵ ook onder deze voorwaarden valt.

8. Hoewel ik geen idee heb van wat een slecht gekleed artillerie-corps is, maakt het mij niet uit, ik behandel hen op gelijke wijze.

Gedaan te Nieuwer Sluis 1787
D'Averhoults Graaf Von Kalckreuth
Generaal-Majoor

Op deze voorwaarden zal de heer D'Averhoults mij direct ter hand stellen de vesting, met kanonnen, oorlogsmaterieel en proviand die daar aanwezig zijn. Een van zijn officieren zal aan de heer Luitenant Wirzebitski daarvan een lijst geven. En wanneer hij deze capitulatie getekend heeft, zal hij zo goed zijn de Breukelsche Brug terstond aan de troepen van Zijne Pruisische Majesteit te overhandigen.

Breukelen, den 21 september 1787

Was getekend,

Graaf Kalckreuth, G.M.

‘Nieuwersluis genomen en ’t garnizoen van ’t slot van Loenen [Loenersloot] onnodig geworden zijnde, deed men ’t zelve na Abcoude aftrekken’. De ‘bezetting’ van Loenersloot, was dus maar één nachtje. Van de namiddag op 20 september tot de namiddag van de volgende dag de 21ste. Het kon slechter.

Staats-Relation, no. 117, 30 september 1787.

In Amsterdam rekt men tegen de 50.000 mensen, die ten gunste van de Constitutie (patriotten) onder de wapens zijn, waaronder 10-12.000 Joden.

Nieuwersluis heeft zich na een heftige tegenstand, die enige Pruisische officieren en soldaten het leven heeft gekost, overgegeven. Op de 17de werd de stad Naarden door een Pruisische officier, die door generaal Von Kalckreuth daar op af was gestuurd, opgeëist. Echter de commandant, baron van Matha, heeft geweigerd de stad over te geven. De aanval op Weesp was vruchteloos. Op Ouderkerk ook.

Weesp

Kalckreuth zond verkenners naar Ouderkerk. Ze ondervonden behoorlijke weerstand en kwamen weer terug. Een andere groep stuurde hij naar Duiwendrecht, die de aanwezige patriotten teruggedrong voorbij een tolhek, waar ze stand hielden. Zelf trok hij op 22 september met een troepenmacht van 465 man op naar Weesp, dat men met een nachtelijke aanval wilde veroveren. Dat mislukte omdat ‘de patriottische boeren, die verzekerden dat ze redelijk prinsgezind waren’, hun voornemen aan de commandant van Weesp verraadden. De Pruisen hadden het regenachtige weer tegen en het was die nacht pikkedonker. De tegenstand bleek heftig (afb. 10). Naast dat er flink geschoten werd, had men de sluizen opengezet en steeg het water snel. ‘t Water wiesch zo ijlings dat zij zich haasten terug te komen. Geduurende alle die aanvallen waren de Pruisen aan ’t hevigste vuur blootgesteld, en hun verlies zou zeer groot geweest zijn, indien in de donkerheid van de nacht de vijand met zijn geschut niet te hoog gemikt had’, aldus onze oorlogscorrespondent Pfau. Toch vielen er nog negen doden en 32 gewonden. Onder de gewonden waren luitenant Wirzebitski en luitenant Baertsch. De laatste overleed een aantal dagen later ‘aan zijn door een kanonschot toegebrachte blessure en werd als dapper man betreurt’. Weesp hield voorlopig stand.

In Muiden hoopte men ondertussen dagelijks te horen dat de commandant daar zich zou overgeven, omdat men, na de mogelijke inname van Weesp, van zoet water verstoken zou zijn, dat de inwoners van Muiden gewoonlijk uit de Uitermeersche Schans en uit Weesp geleverd kregen, maar nu met zware kosten uit Haarlem moesten laten komen. Een Duitse krant wist ook iets te melden

over het water van de Vecht: 'Uit de 'vorher fliessende Vecht' wordt zoet water voor bierbrouwen en ander gebruik naar Naarden en Weesp gevoerd'.¹⁶

Het bovenstaande verslag van de veldtocht van de Pruisen in 1787 naar Nederland geeft een goed beeld van het krijgsbedrijf in die tijd met interessante details waardoor het o.a. voor kenners van de Vechtstreek goed te volgen is hoe zij met grote moeite in het stikdonker Nieuwersluis omsingelden.

Afb. 10. Aanval op Weesp door de Pruisische troepen, 1787 door Cornelis Brouwer naar Maas van Altena (coll. Rijksmuseum).

Noten

- 1 J. Koch, *Oranje in revolutie en oorlog*, 2018, p. 17.
- 2 De Brandenburger Tor in Berlijn is met Nederlands geld gebouwd ter herinnering aan deze veldtocht in 1787.
- 3 We volgen de beschrijvingen vanuit het Pruisische perspectief, opgetekend door Th.Ph. Pfau, *Geschichte des Preussischen Feldzugs in der Provinz Holland*, 1790 (Nederlandse uitgave: *De Geschiedenis van de veldtocht der Pruisen in Holland in 1787, 1792*), F.W. von Kleist, *Tagebuch von dem Preussische Feldzug in Holland*, 1787, Th. Troschke, *Der Preussische Feldzug 1787, 1875*.
- 4 Van 13 juni 1784 tot 11 juli 1788

- 5 *Neues Preussisches Adelslexicon* 1842; *Neue Deutsche Biographie (NDB)* 11 (1977)
- 6 Breukelen lijkt in handen van de Pruisen. Waaron Kalckreuth bij de capitulatie laat noteren: 'En wanneer hij deze capitulatie getekend heeft, zal hij zo goed zijn de Breukelsche Brug terstond aan de troepen van Zijne Pruisische Majesteit te overhandigen', is dan wat onduidelijk.
- 7 Afbeeldingen bij P.J. Lutgers, *Gezigten aan de rivier de Vecht*, 1836 en A. Rademaker, *De Vechtstroom*, 1791.
- 8 32 namen op de kaart van Visscher over Mijnden, 1713. 10 daarvan als afbeelding bij Lutgers en Rademaker.
- 9 *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* jaargang I nr.3 (1986), p. 100-103.
- 10 'In 1640 kwam de trekvaart tussen Amsterdam en Muiden-Weesp, dus naar het noordelijke deel van de Vecht, gereed. Even later was dat het geval met de trekroute langs de Amstel, Angstel en de Vecht op Utrecht. Een goed gehandhaafde dienstregeling (...) zorgde voor een voorspelbare reistijd, waarvan voordien geen sprake was en een unicum in de wereld van die dagen'. *Jaarboekje Nijffarlake* (2007), p. 28.
- 11 O. van Nimwegen, *De Nederlandsche Burgeroorlog (1748-1815)* (2018), p. 287.
- 12 De voorwaarden van de overgave in Bijlage F van *De Veldtogt*.
- 13 Sonnevecht of Gunterstein of ???
- 14 Er waren zeven man van het Eijkman-regiment aan de overkant van de Vecht gevangen genomen.
- 15 Dat waren 64 Franse kanonniers.
- 16 *Staats-Relation* no. 120, 7 oktober 1787.

De Bronzen Troffel van Stichtse Vecht

Juliette Jonker-Duynstee

Afgelopen 14 september werd voor de 14de keer de Bronzen Troffel uitgereikt, de prijs voor het meest geslaagde restauratieproject in Stichtse Vecht, ingesteld door de Commissie Open Monumentendag. Deze bestaat uit vertegenwoordigers van de drie historische kringen Maarsen, Breukelen en Loenen en namens hen is een jury aangesteld om de genomineerde projecten te beoordelen. Dit jaar bestond de jury uit kunst-, architectuur- en groenexperts Gary en Loekie Schwartz, oud-lid van de Monumentencommissie en oud-voorzitter van Oudheidkundig Genootschap Niftarlake Edward Munnig Schmidt, Roosmarijn Ubink, directeur van het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen en juryvoorzitter Juliette Jonker-Duynstee, kunsthistorica en bekend in de streek. Deze prijs en de uitreiking ervan is een moment om stil te staan bij de vele monumenten en het bijzondere historisch groen dat onze gemeente rijk is. Het is ook een eerbetoon aan iedereen die tijd, geld en energie steekt in het restaureren, het op peil houden of verbeteren van bijzonder erfgoed en het veilig stelt voor de komende generaties.

Afb. 1. De kerk van Nieuwer ter Aa.

Winnaar was de **Nederlands Hervormde kerk van Nieuwer ter Aa** (*'Het licht van Stichtse Vecht'*) voor de restauratie van het koor, de gebrandschilderde ramen, het dak en de toren (afb. 1). De toren is sinds de Napoleontische tijd, net als vrijwel alle kerktorens in Nederland, eigendom van de gemeente, het schip van de kerkelijke gemeente. Beide

Afb. 2. Wethouder Jeroen-Willem Klomps en juryvoorzitter Juliette Jonker-Duynstee reiken de Bronzen Troffel uit aan Wilke Sloesarwij, motor achter de restauratie van de kerk van Nieuwer ter Aa (foto: Maarten Bootsma).

eigenaren hebben tegelijk 'hun onderdeel' gerestaureerd waardoor de kerk de komende eeuwen kan trotseren. De toren was ernstig aan het verzakken en trok daarbij het schip mee. De fundamenteën zijn hersteld door de gemeente, waarbij twaalfde-eeuwse tufstenen basis van de toren werd blootgelegd, en tevens enkele eeuwenoude skeletten. De schitterende glas-in-loodramen in het koor, deels nog zeventiende-eeuws en deels vervaardigd in het beroemde atelier Prinsenhof in Delft, waren in erg slechte staat en aangetast door fijnstof. Zij zijn alle uit hun nissen gehaald, gerestaureerd en in feite 'op pootjes' teruggeplaatst in hun nis, met een doorzichtig gelaagd glas aan de buitenkant zodat zij nu beschermd zijn tegen weer en wind. Glasatelier Immanuel uit Tilburg heeft hier een geweldige prestatie geleverd.

De leien van het dak waren broos waardoor lekkage zou kunnen ontstaan, dus ook het dak is geheel vernieuwd. Aannemer was de lokale firma Fokker. Diverse fondsen hebben bijgedragen aan de restauratie, waaronder het Parelfonds van de provincie Utrecht en het Prins Bernhard Cultuurfonds, maar ook de eigen – kleine maar zeer betrokken – kerkelijke gemeente en vele particulieren hebben o.a. door het adopteren van een stuk raam een groot deel van het benodigde geld opgebracht. Een fraai staaltje van 'samen staan we sterk' en hoe een kleine gemeenschap, met als sponsormotor Wilke Sloesarwij, een grootse prestatie kan neerzetten (afb. 2).

De overige genomineerden waren, op geografisch volgorde van noord naar zuid:

Afb. 3. Dorpsstraat 110 Nigtevecht.

Dorpsstraat 110 Nigtevecht – *De duurzaamheid van Stichtse Vecht*

Een woonhuis, Rijksmonument, tegenover de kerk dat in slechte staat van onderhoud verkeerde en grondig is gerestaureerd door de familie Beukema-Teelen. Balken en dakspanten zijn vernieuwd, de indeling is naar de oude staat teruggebracht en de aanpassingen aan hedendaags wonen zijn gedaan in de stijl van het monument.

Het huis dateert uit de 19de eeuw en

had een schuur die in 1950 is uitgebreid en in gebruik is geweest als melkfabriek, botenreparatiehal en garage. Nu is dit een fantastische leefkeuken met levensloopbestendig appartement. Beide bouwdelen zijn in overleg met de RCE aangepast in een stijl passend bij hun eigen bouwperiode. Het huis is volledig energieneutraal door zeer goede isolatie, warmtepomp en zonnepanelen en heeft dus 0 op de teller. Het is daarmee een van de eerste Rijksmonumenten in ons land die volledig duurzaam zijn gemaakt (afb. 3).

Afb. 4. Boerderij Landgenoegen, Nigtevechtseweg Nigtevecht.

Boerderij Landgenoegen, Vreelandseweg 14 te Nigtevecht – *De bewoonbaarheid van Stichtse Vecht*

Boerderij Landgenoegen was decennialang het huis van de bekende Nigtevechtse familie Otten. Na het overlijden van Henk Otten is het huis, dat in matige staat verkeerde, verkocht. De nieuwe eigenaren, de familie Knopjes-van Dongen, hebben het hele complex grondig aangepakt, gerestaureerd en vernieuwd. Het geheel wordt duurzaam verwarmd met een warmtepomp en 64 zonnepanelen, verstoppt op de naastgelegen loods.

Van de deel is een lichte leefkeuken gemaakt met fraai uitzicht op het omringende groen. De gebinten konden gelukkig gespaard blijven en die staan dan ook vol in het zicht. Zo is ook van deze boerderij de agrarische functie volledig veranderd in een woonfunctie (afb. 4).

De Hoekermolen – *Het waterbeheer van Stichtse Vecht*

De huidige molen werd in 1874 gebouwd om de Hoekerpolder te bemalen en verving een ouder exemplaar uit 1630. De maalfunctie is in 1959 overgenomen door een elektrisch gemaal, maar bij een restauratie in 2005 is hij weer maalvaardig gemaakt zodat hij ingezet kan worden als hulpgemaal. De houten roeden van de bouw waren in 1895 vervangen. De binnenroe van de firma Pot, een zgn. potroede van 25,5 meter lang, werd toen een geklonken exemplaar van hoeklijnen die met klinknagelverbinding en platen waren bevestigd. Deze waren verroest geraakt en er was een scheur in gekomen; bij het kruis, dus de wieken konden afbreken. Een aantal jaar geleden zou nog gekozen zijn om de roe te vervangen door de makkelijkere oplossing van een gelast exemplaar, maar bijzonder is dat hier gekozen is voor restauratie van de oude roe, dus het aanbrengen van nieuwe ijzerplaten met nieuwe klinknagels. Tot slot is de roe van een epoxycoating voorzien waarmee hij in zijn totaliteit weer de kwaliteit van een nieuwe roe heeft. Net als twee andere genomineerde projecten, het orgel in de Pieterskerk en de kerk in Nieuwer ter Aa, was dit een van de Erfgoedparels van de Provincie Utrecht en ook de gemeente Stichtse Vecht heeft meebetaald aan de restauratie. Hulde aan de eigenaar, de familie Reesink, die de molen sinds 1963 in bezit heeft en zijn uiterste best doet dit bakken in het landschap en reservegemaal in goede staat te houden (afb. 5).

Afb. 5. De Hoekermolen aan de Nigtevechtseweg te Vreeland.

Bosch en Vecht, Oud Over 5, Loenen – *De kern van Stichtse Vecht*

Bij de restauratie van Bosch en Vecht dit jaar is letterlijk de kern van het huis, het skelet, geheel aangepakt. Bij een kleine restauratie door een lekkende douchebak kwam een veel groter en structureel probleem aan het licht, namelijk dat vrijwel alle balkkoppen van het huis verrot waren. Als hier niets aan zou gebeuren, zou het huis op termijn uit elkaar vallen. Toen vloer openging, bleken er meer verborgen problemen, zoals half uitgezaagde – en dus minder stabiele – strijk-balken waarin leidingen waren gelegd. De vloeren van de eerste verdieping moesten eruit en het hele huis werd gestempeld, een vrij angstige ervaring voor

Afb. 6. Bosch en Vecht, Oud Over 5 te Loenen aan de Vecht.

meest ingrijpende structurele maatregelen niet zichtbaar zijn. Zo willen de eigenaren, de familie Van den Top-Brinkmans, het huis in een betere staat doorgeven aan de volgende generaties eigenaren (afb. 6).

de eigenaren om hierin te wonen. Zij konden gelukkig vertrouwen op het vakmanschap van aannemer Kees Verwoerd, die zelf de restauratie bestempelde als ‘een openhartoperatie’. Om de constructie verder te verstevigen zijn op diverse plaatsen trekstaven aangebracht. Ook zijn alle gevels gerestaureerd en opnieuw gevoegd. De continuïteit van het monument is altijd op het netvlies van de eigenaren gebleven, het huis straalt als nooit tevoren, terwijl eigenlijk de

Afb. 7. Villa Johanna, Rijksstraatweg 85, Loenen aan de Vecht.

Villa Johanna, Rijksstraatweg 85 Loenen – *Het fundament van Stichtse Vecht*

De charmante Villa Johanna dateert uit 1886 en was, net als het bijbehorende koetshuis, behoorlijk verzakt. Doordat de gebouwen helemaal opnieuw onderheid zijn, staan ze nu weer ‘op hun pootjes’. Vandaar de symbolische term ‘het fundament’ van Stichtse Vecht. Bij deze operatie is o.a. de gevel losgesneden en recht getakeld en is het huis opgevijzeld,

een ingrijpende procedure. De toegevoegde dakkapel is geheel in stijl gemaakt en ook binnen is er voorzichtig met originele deuren en vloeren omgegaan. Waar zij niet bewaard waren zijn replica’s gemaakt. De wijzigingen in de achtergevel maken die zijde van het huis symmetrisch, zodat de indeling van het huis beter gespiegeld is in de buitenkant. Zo is dit bijzondere ensemble van huis met koetshuis aan de Rijksstraatweg in Loenen door de eigenaren, de familie Rutges, gered en klaargestoomd voor een lange toekomst (afb. 7).

Nieuwersluis, hofstede
Sterreschans – *De herbestemming*
van Stichtse Vecht

Hofstede Sterreschans is in 1760 in het overpark van de buitenplaats Sterreschans gebouwd en is daarmee een van de weinige overgebleven voorbeelden in Nederland van een zogenaamde ferme ornée-aanleg: een romantisch geheel van boerderij met aangrenzend landerijen en bos, zoals dat in de romantische

Afb. 8. Hofstede Sterreschans te Nieuwersluis..

landschapsstijl geliefd was. Nadat de boerderij decennialang verpacht was geweest, was het gebouw in slechte staat en is het volledig gestript, gerestaureerd, geïsoleerd en verduurzaamd. De fundamenteën en alle, soms verrotte balken zijn gerestaureerd of vernieuwd, alle rotte vloeren zijn vervangen en voorzien van vloerverwarming. De hofstede en haar bijgebouwen draaien nu op een warmtenet met warmtepomp. Om als financiële drager te dienen voor het onderhoud van het park staat het nu te huur als bedrijfsruimte. Vandaar de kernachtige beschrijving Herbestemming. Een gigantische klus is afgerond voor vader en zoon Doude van Troostwijk (afb. 8).

Breukelen, de renovatie van het
Bätz-orgel in de Pieterskerk – *Het*
geluid van Stichtse Vecht

Het orgel van de Pieterskerk in Breukelen uit de werkplaats van de beroemde Gideon Thomas Bätz is in 1787 gemaakt en hangt sindsdien in de kerk. Ondanks enkele restauraties, of misschien wel dankzij, waren diverse onderdelen in slechte staat. De restauratie van afgelopen jaar, onder begeleiding van orgeladviseur Jaap Jan Steensma en projectleider

Afb. 9. Het Bätz-orgel in de Pieterskerk te Breukelen.

Dick Oosthoek, heeft het orgel teruggebracht naar zijn oorspronkelijke geluid, met drie balgen in plaats van twee. Tevens is het geschilderd in zijn originele

oker-caramelkleur, die wonderwel organisch aandoet en veel beter past bij bv het achter het orgel trompe l'oeil geschilderde baldakijn. Ook is de ornamentiek van het houtsnijwerk opnieuw verguld. Dit project is uitgevoerd door restauratieschilders Wolters & Ovink met hulp van lokale schilder Vervat & De Jong. Voor de restauratie is het orgel geheel gedemonteerd en in losse onderdelen naar de firma van Rossum in Wijk en Aalburg getransporteerd. Toen bleek pas dat de steunbalken van het orgel niet meer goed functioneerden en dat het balkon verzakt was. Deze balken zijn door aannemer J.P. den Hartog vervangen door stalen balken. De restauratie kostte €180.000, heeft bijna een jaar geduurd en is mede mogelijk gemaakt door vele fondsen en met hulp van veel vrijwillige inzet van betrokkenen bij de kerk. Ook dit was een van de Parels van het Utrechtse Parelfonds (afb. 9).

De laatste twee projecten, die het meest in het zuiden van onze gemeente liggen, zijn beide groen monumentaal. Ook dat valt onder het aandachtsgebied van de Bronzen Troffel.

Afb. 10. Natuurontwikkeling in de Oostelijke Binnenpolder, Tienhoven.

Tienhoven, de inrichting van de Oostelijke Binnenpolder - *De natuur van Stichtse Vecht*

In deze polder van circa 130 hectare groot, grenzend aan de zgn. Taartpunt die twee jaar geleden is heringericht, is door de eigenaar Natuurmonumenten nieuwe natuur ontwikkeld om de biodiversiteit te vergroten. Land is afgeplagd om de grond te verarmen. Hierdoor ligt ook het grondwaterpeil dicht bij het maaiveld en is dit deels als water-

partij naar boven gekomen. Van alles is gedaan om zoveel mogelijk natuurwaarden te creëren. Daarnaast is het Zoddepad aangelegd, een wandelpad dat aansluit bij het Bert Bospad, zodat bezoekers in een tocht van 13 kilometer, vertrekkend vanaf Streekmuseum Vredegoed, dit unieke landschap van schraalgrasland, blauwgrasland, water en hopelijk nieuw trilveen boordevol bijzondere planten en vogels kunnen beleven. Een uniek, verstild stuk natuur in onze gemeente, waarin deels oude landschapsvormen zijn gebracht (afb. 10).

**De binnentuin van de Priorij
van Doornburgh – De kleur van
Stichtse Vecht**

De kloostertuin in de Priorij van Doornburgh, die is gebouwd in 1966, was bij de verkoop aan de huidige eigenaar, Meyer Bergman Erfgoedontwikkeling, op zijn eind. Opdracht aan tuinarchitecte Karin Blom van Assendelft was om aan te sluiten bij de nieuwe functie van de priorij, als centrum voor kunst en wetenschap. Zij paste haar ontwerp aan aan de architectuur van het klooster en de maatvoering van de architect Jan de Jong. Zij liet de oude boom, het kruisbeeld en de banken staan en gaf met haar ontwerp dat in alle seizoenen even bijzonder en kleurrijk is, een moderne invulling aan het begrip kloostertuin. Extra bijzonder is dat een aantal planten van de zusters is hergebruikt en dat er eetbare bloemen en kruiden staan die gebruikt worden in het restaurant De Zusters, dat in het pand is gevestigd. Een letterlijk bloeiend en kleurig hart voor het jongste monument van de gemeente Stichtse Vecht, waar men het hele jaar door kan genieten, tot rust kan komen en zich zowel geestelijk als lichamelijk kan laven aan natuur, schoonheid en spijzen (afb. 11).

Afb. 11. De kloostertuin van de priorij van Doornburgh, Maarsse.

Aanvullingen op artikel over speelhuisjes

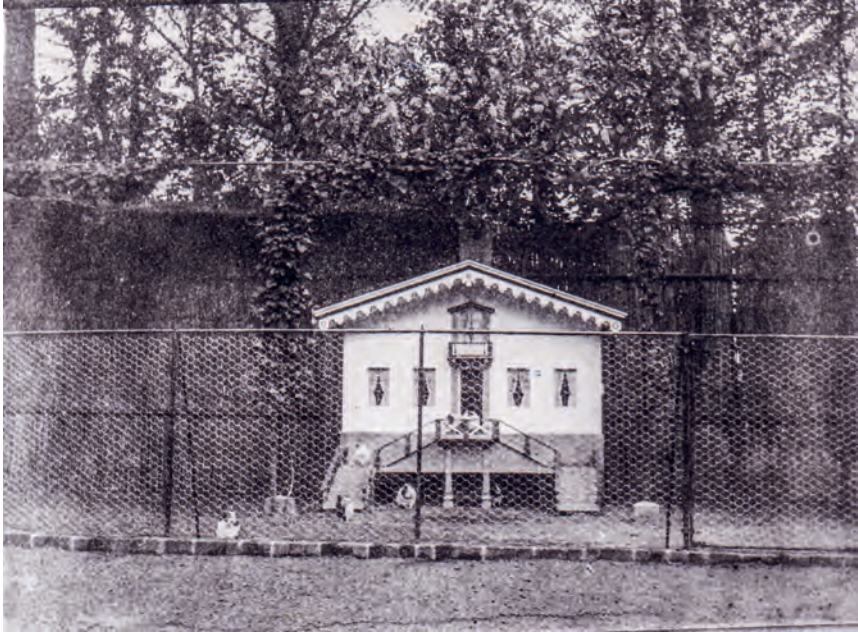
Juliette Jonker-Duynstee

In het *Jaarboekje 2018* van Niftarlake stond een artikel over de speelhuisjes bij buitenplaatsen aan de Vecht. Hierop kwamen enkele aanvullingen binnen.

Zo vond Anthony Lisman in zijn rijke collectie foto's en prentbriefkaarten bijgaande foto's van de speelhuisjes van **Middenhoek** (afb. 1 en 2) en van **Over-Holland** (afb. 3). De foto's van **Middenhoek** zijn afkomstig uit een fotoalbum met de titel 'Middenhoek 18 juni 1904'. In dat jaar, op 18 juni 1904, werd Cornelis Willem Gregorius Cruys (1854-1915), eigenaar van **Middenhoek**, wethouder van de gemeente Loenen aan de Vecht.

Afb. 1. Het speelhuisje van Middenhoek. De voorzijde van dit huisje is afgebeeld in het *Jaarboekje 2018*, afb. 16, p. 99 (coll. Lisman).

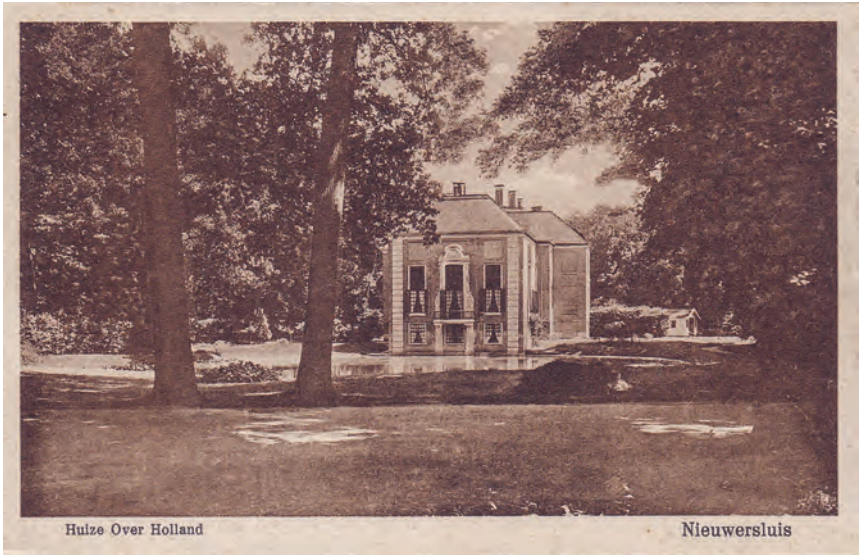

Afb. 2. Het kippenhok van Middenhoek, gebouwd als 'speelhuisje' voor de kippen (coll. Lisman).

Annette van der Most-de Ridder mailde extra informatie inzake de speelhuisjes van **Herteveld**, **Doornburgh** en **Slot Zuylen**, naar aanleiding van een gesprek met haar vriendin Ingrid Bouwmeester-James.

De foto van het speelhuisje van **Herteveld** (*Jaarboekje 2018*, afb. 9, p. 92) is gemaakt toen mr. Cornelis Werner Edward van Voort van Beest eigenaar was van **Herteveld**, van 1920 tot 1954. Zijn tweede echtgenote was Adriana Johanna James. Haar broer, zijn echtgenote Emma Luise Ravenschlag en hun kinderen hebben na de Tweede Wereldoorlog een aantal jaren ingewoond op **Herteveld** bij hun familie Van Voorst van Beest. Op de foto is mevrouw Ravenschlag sr. te zien met haar kleinkinderen Louis en Ingrid James (thans Ingrid Bouwmeester-James).

Of het speelhuis van **Doornburgh** echt een speelhuisje voor kinderen is geweest, was en blijft de vraag, met name gezien het grote formaat (*Jaarboekje 2018*, afb. 6, p. 88). Op **Doornburgh** woonde van 1912 tot '57 Jan van Voorst

Afb. 3. Het speelhuisje van Over-Holland, aan de rechterzijde van het huis (coll. Lisman).

van Beest. Mevrouw Bouwmeester-James herinnerde zich niet dat het huis ooit als speelhuisje is gebruikt. Wel als logeershuis, er woonde een huisgenote van de familie.

Als aanvulling bij Engelenhof, het speelhuisje van **Slot Zuylen**, meldde zij tot slot dat op de foto (*Jaarboekje 2018*, afb. 3, p. 85) haar vader staat, de eerder genoemde heer James, op de tweede rij, met de armen over elkaar. Links van hem staat Les (Alexander) van Tuyl van Serooskerken in een wit overhemd. Hij is omgekomen in de slag bij de Javazee, op de Karel Doorman.

Alle nieuwe gegevens worden doorgegeven aan Christine Sinninghe Damsté-Hopperus Buma, ter aanvulling van haar onderzoek naar speelhuisjes bij buitenplaatsen in Nederland. Dit onderzoek is gepubliceerd op de website <https://kinderspeelhuizen.wordpress.com>.

Inhoudsopgave

Ereleden en bestuur	2
Ledenlijst 2019	3
In memoriam Mr Dr M.A. Dukes-Greup – E. Munnig Schmidt	17
Jaaroverzicht 2019 – E. Munnig Schmidt	19
‘De overplaats van Over-Holland’ te Nieuwersluis – Nina Wijsbek	25
Het Huys ten Bosch te Maarssen – E. Munnig Schmidt	56
‘Stamhuizen’ in de Vechtstreek door de ogen van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling en Jan Willem Gunning – Alex Bunjes en Jan Willem Gunning	59
De allereerste Niftarlake excursie in 1912 – Juliette Jonker-Duynstee	95
Jacobus Cressant en zijn gedocumenteerde tuinsculpturen op Zijdebalen – Dennis de Kool	98
Een bavelaar uit de Vechtstreek – E. Munnig Schmidt	115
De veldtocht in Holland van de Pruisische Generaal-Majoor Graaf Adolf Friedrich von Kalckreuth in 1787 – Bart Seelemeijer	118
De Bronzen Troffel van Stichtse Vecht – Juliette Jonker-Duynstee	134
Aanvullingen op artikel over Speelhuisjes – Juliette Jonker-Duynstee	142

